

2/21270

V-9485

LAULUD

KIRJASTON KIRJASTUS
1922

FRIEDRICH REINHOLD KREUTZWALD

TEOSED

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1953

FRIEDRICH REINHOLD KREUTZWALD

LAULUD

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1953

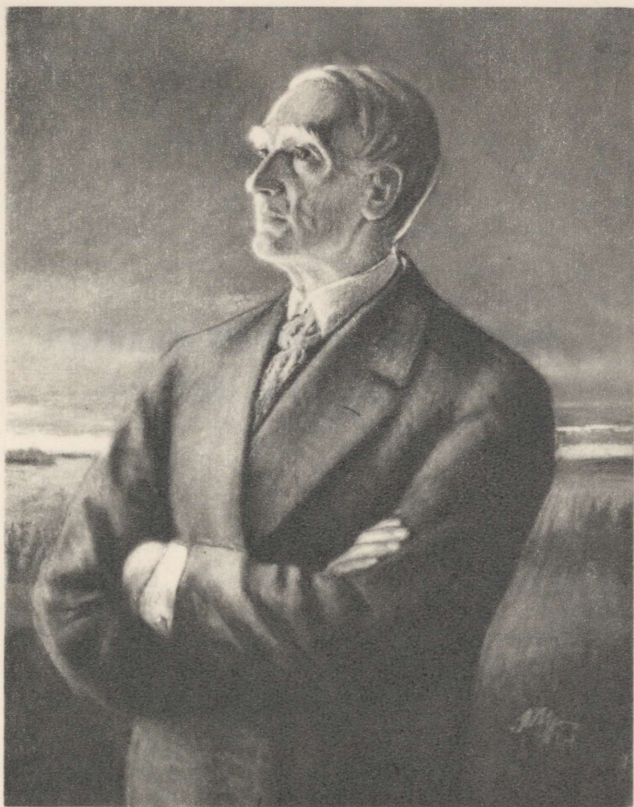
Kunstiliselt kujundanud F. Valdvere.

2

Tartu Riikliku Olikooli
Raamatukogu

21270

F. Prutzwald.

FRIEDRICH REINHOLD KREUTZWALDI

ELU JA LOOMING

Oma elu- ja kasvukohta silmas pidades
Kreutzwaldi end Viru lastikuks. Kirjaku kaugemad
vanemad põlvkonnad perekoostisid järgi küll 7

Tõeliselt suure isiksuse tähendus saab seda enam selgeks, mida kaugemale jõuab ühiskonna ajalooline areng. Aja proovikivi aitab kõige kindlamalt välja selgitada iga kultuurimeistri loomingu püsivad väärtused ja ajalised väärtused, tema teoste kunstilise tähtsuse ja ajaloolise tähtsuse, eraldada olulise ja põhilise juhuslikust ning teisejärgulisest ja määrata kirjaniku osa nii tema kaasajas kui ka tänapäeval. Friedrich Reinhold Kreutzwald — eesti rahva esimesi suuri poegi — on nende hulgast, keda aastakümned ei ole meist lahutanud; aeg on tema sidet rahvaga üha kindlustanud. Kreutzwaldi hindas meie progressiivne avalikkus kõrgelt juba tema kaasajal ja ka hiljem, kuid alles tänapäeval, rahvavõimu ja sellel põhjeneva võimsa kultuurilise lõusu tingimustes on ta saanud tõeliselt üldrahvaliku austuse osaliseks, leidnud kindla koha kõige laiemate hulkade teadvuses. Kreutzwaldi kuju on omandanud ikka selgemad kontuurid, ta astub meie ette kui suur humaansuse-kuulutaja ja valgustaja-demokraat, kui eesti rahvaliku kirjanduse rajaja ja üks selle väljapaistvamaid esindajaid, kui tõeline rahvusliku kultuuri pioneer.

1.

*Töö ja võitlemine peavad
Eluteel meid karastama.*

Oma sünni- ja kasvukohta silmas pidades nimetas Kreutzwald end Viru laulikuks. Kirjaniku kaugemad esivanemad põlvnevad perekonnapärimuste järgi küll Tartu-

maalt, Laiuse kihelkonnast. Sealt on 1740. aastail tema Mangu-nimeline vaarisa vahetatuna künnihärja vastu viidud Virumaale, Kadrina kihelkonda Jõepere mõisa, kus mõisnik vajanud viinapõletajaks kirjaoskajat meest. Mangu poeg Rein on olnud suure perekonna peaks; tema 14 lapse hulgas sündis 1766. a. kirjaniku isa Juhan. Perekonnas on valitsenud tolleaegsete olude kohta küllaltki ärgas vaim, kõrgelt on hinnatud lugemis- ja kirjutamisoskust, mida pärimuste järgi harjutatud söega lauastükil. Nii on Mangu Rein võinud tegutseda isegi laialt tuntud vennastekoguduse lugijana (tollal oli see tagakiusatud liikumine talurahva klassivõitluse omalaadseks avalduseks usulises vormis). Reinu poeg Juhan, kes noorpõlves oli mõisniku tahtel õppinud Tallinnas kingsepaametit, pandi paari mõisatüdruku Annega ning asutati elama Ristmetsa vabadikukohale. Seal sündiski 26. (v. k. j. 14.) detsembril 1803. a. tulevane kirjamees, kellele kaheksa päeva pärast ristimisel agara rahvaluulekogujana tuntud Kadrina pastori A. Knüpfferi poolt anti nimeks Friedrich Reinhold, nagu kinnitab ka lakooniline sissekanne kirikuraamatus. *

Nimi oli igapidi saksavääriline — selle kandja aga ainult sunnismaise, perekonnanimeta pärisorja laps. Sest olgugi juba kätte jõudnud XIX aastasada, polnud feodaalse keskaja varjud siinsest maailmanurgast veel kaugeleki kadunud. Mõningaid valitsevat aadliseisust rahutukstegevaid muutusi oli selle feodaal-pärisorjusliku ühiskonna sisemises struktuuris ajapiki aga ometi toimunud juba mõnekümne aasta jooksul. Baltimaade üha tihenev majanduslik side Venemaa teiste kubermangudega ja maailmaturuga tõi XVIII sajandi teisest poolest alates ka siinsesse mõisamajandusse terve rea uusi jooni, mis lähen-dasid seda ikka enam kapitalistlikule tootmisele. Mõisni-

* «1803. den 14. Dezember wurde im Jömper-Hof geboren und den 22. Dezember 1803. getauft: Friedrich Reinhold. Vater: Kingsep Juhhan, M. Ann.»

kud püüdsid tõsta toodangu hulka turustamise eesmärgiga. Hakkas astuma esimesi samme ka kohalik tööstus, elavnes kaubandus. Mõisa ja talurahva vahekorras püüti aga valitseva klassi poolt kramplikult kinni hoida olemasolevast iganenud süsteemist. Rahva koormised kasvasid pidevalt, kuigi pärisorjuslik kurnamine Balti kubermangudes juba varemgi oli veel rängem kui Sise-Venemaal. Väljapääsmatult raske olukord kutsus esile stiihilisi rahutusi ja vastuhakke XVIII sajandi lõpul. Nii põhjustas tootlike jõudude areng oma aja ammu ära elanud feodaal-pärisorjusliku süsteemi kriisi, millest asjatult püüti üle saada mõisnike ja talupoegade suhete seadusandlike reguleerimiskatsetega (näiteks 1802. a.). Tegelikult kutsusid need esile ainult rahutuste laienemist, eriti 1805. a.

Järgmise aasta kevadel pärast Friedrich Reinholdi sündimist viis mõisnik Kingsepa Juhani Jõeperest oma teise, Kaarli (Vana-Sõmeru) mõisa Rakvere lähedal. Seal anti tema hoole alla aidamehe-võtmed, naine Ann aga seati pereemandaks. Kaarli mõis saigi tulevase kirjaniku lapsepõlvekoduks. Siin hakkas väike Aida-Vidri, nagu teda mõisas hüüti, märkama kodumaa kaunist loodust, siin mängis ta oma lapsemänge vaeste mõisatööliste laste hulgas. Rahva seas kasvades õppis ta juba maast-madalast tundma selle viletsat seisundit ja võimutsevat ebaõiglust. Sundijate toorus pidi olema orjade töölekihutajaks, metsikud peksustseenid kuulusid tolleaegse mõisaelu tavaliste nähtuste hulka. Vaesus, viletsus ja harimatus valitses pime-dais suitsutaredes, samal ajal kui mõisasaksad ja kirikisandid elasid laiutavas külluses ning heaolus. Sageli nägi poiss kibedast puudusest aetud külamehi mõisaaida juures viljalaenu palumas, et oma peret kuidagi uue lõikuseni hinges pidada. Ühes hilisemas kirjas meenutab Kreutzwald juhtumit tollest ajast, kus mõisa heinte varguses kahtlustatud talupoegi käsipidi kruupingi vahel seni piinati, kuni nad end süüdi tunnistasid ja raske peksunuhtluse pidid vastu võtma; hiljem tõelise süüdlase selgumisel ei mõelnud aga keegi ebaõiglaselt karistatute hüvitamisele. Need ja

küllap palju teisigi sellelaadilisi sündmusi avaldasid oma mõju poisi kujunevale teadvusele, suunasid tema hilisemat tegevust ja vaadete arengut.

Siin avanes ka lapse kujutlust paeluv rahva rikkaliku ja mitmekülgse suulise luuleloomingu maailm. Sügisõhtuil vestsid rehepapid lugusid tontidest ja kummitusist, suvehommikuil kõlasid karjaste helletused, naised leelutasid põllulgi töö juures oma nukraid laule, pikil talveõhtuil peretoas vaimutüdrukute vokivurina saatel jutustati loendamatuid ennemuistseid jutte. Kombestik, tavad ja uskumused, tabavad vanasõnad ja kõnckäänud väljendasid rahva maailmavaadet ja ellusuhtumist. Selles luuleloomingus kõlas kannatust ja valu, aga ka rahva murdumatut elujõudu ja optimismi, nalja ning teravat pilget rõhujate pihta («Saks, sabata koera, ilma hännata isanda»), millest sageli tungis otseselt esile vihane rahulolematus ja kättemaksutahe: «Ma paneks härrad härgadeksi . . .»

Oli aga ka võimsaid ja oma fantaasiaga hämmastavaid lugusid hiiglaslikust vägimehest Kalevipojast. Nendest teadis Aida-Vidrile mõndagi jutustada noor mõisateener Kotlep, kes viis poisi ka mitmele poole lähikonda vaatama Kalevipoja muistenditega seotud kohti. Vist küll liialdades on mõned Kreutzwaldi varasemad biograafid teinud temast mingi legendaarse poiskese, kes juba varases nooruses Kalevipoja-lugusid pähe õppinud ja kellel hiidvägilase kuju alati silma ees seisnud, — avaldab ta ju ise hiljem kahetsust, et ei osanud lapsepõlves kuulnud vanaaegseid lugusid küllalt teraselt tähele panna (vt. mõistujutu «Tuisulased» sissejuhatus). Aga lapsepõline kokkupuutumine rahvaloominguga avaldas ärksale ja luulemeelsele poisile kahtlemata sügavat ning püsivat mõju, juhtides teda hiljem selle rikkuste teadlikule jälgimisele ja kirjanduslikule kasutamisele.

1815. a. sügisel viis isa Juhan kaheteistkümne-aastase Vidri penikoorem eemal asuvasse Rakveresse «linna-

rahvakooli», mille juhatajaks oli köster Göök. Külakoolid olid siis alles korraldamata, kuid ema hoolet oli poiss saanud esimest õppust ja võis oma kooliteed alustada eestikeelse lugemisoskusega. Rakvere kõstrikoolis polnud aga sellest abi, sest õpetus toimus saksa keeles, mida Vidri veel sõnagi ei mõistnud. Valitseva vaimu kohaselt anti talle kui õpilasele siin ka saksa perekonnanimi — Kreutzwald, ilmselt sünnikoha järgi. Väärrib märkimist, et mõnel puhul on kirjanik hiljem oma töödes kasutanud nime ka eestikeelsel kujul — Vidri Rein Ristmets.

Samal 1815. aastal sai priinime ka Kreutzwaldi isa — kuigi nimed osutuvad hoopis erinevaiks: mõisnik Vietinghoffi pärijad andsid nimelt aidamehele Juhanile vabakirja Johann Reinholdsohni nime all. Seda mõni aeg enne talurahva üldist «vabastamist» saadud eelist kasutas värske priimees varsti, lahkudes Kaarli mõisast ja hakates lähedalasuval Ragavere-Arul kõrtsmikuks.

Noor Kreutzwald oli peale poolteise-aastast õppimist kõstrikoolis astunud 1817. a. jaanuaris Rakvere kreiskooli, mille mõne aasta eest oli lõpetanud ka tema päras-tine sõber Faehlmann. Koolis oli Kreutzwald väga õpihimuline ja edasijõudmiselt tähelepanekav, kuid sellest hoolimata pidi lahkuma enne kooli lõpetamist sekunda-klassist, kuna koolitamine käis kehvadel vanematel üle jõu, kes pealegi olid langenud varaste ohvriks.

Vanemate kavatsuseks oli juhtida poega kaubasaksa-ametisse ja selleks saadeti 15-aastane Kreutzwald Tallinna ühte Pikal tänaval asuvasse suuremasse ärisse (nn. Karu kontoris) õpipoisiks. Kuid pooleaastase katseaja järel selgus, et poisil ei ole eeldusi ega huvigi kaupmehekutse jaoks ja ta pöördus tagasi vanemate juurde. Viimased olid 1818. a. kevadel asunud Harjumaale, Hageri kihelkonda väikesesse Ohulepa mõisa, kus isa sai valitseja-ametisse. Siin paelusid jälle tulevast kirjameest lapsepõlvest saadik tuttavad ning armsakssaanud laulud, muinaslood ja rahvapärимused. Uues elukohas sõbrunes Kreutz-

wald varsti vana mõisa toapoisi Jakob Fischeriga, kes oli suur jutupuhuja, laulu- ja mängumees. Toapapa teadis muuhulgas ka uusi lugusid Kalevipojast ning süvendas noorukis üha enam huvi rahva suulise luuleloomingu vastu. Sellest ajast, 1818. a. alates ongi Kreutzwald hakanud üles kirjutama rahvalaule. On oletatud toapapa mõju Kreutzwaldi edasisele elukäigule teiseski suhtes, nimelt arstikutse valikul, kuna vana Jakob oli külas otsitud ja tuntud osava tohterdajana.

Nooruki väljavaated olid esialgul küll üsna troostitud, sest vanemate olukord ei lubanud mõeldagi kuluka haredustee jätkamisest. Kuid siin tuli appi ootamatu juhus. Kavatsuseloleva rahvakooliõpetajate seminari jaoks otsustas Eestimaa koolidevalitsuse direktor õpetajaiks ette valmistada kolm eesti noormeest ja ühe kandidaadina leitis selleks sobiv olevat noor Kreutzwald. 1819. a. algul asus ta uuesti Tallinna, sai prii ülalpidamise ja korteri ning võis jätkata õpinguid sealses kreiskoolis. Selle kõrval sai ta pedagoogilise ettevalmistuse Saksamaalt kutsutud eriopetajalt.

Tulevastele seminariõpetajatele eesti keele õpetamine oli antud Keila praosti O. R. v. Holtzi hooleks, keda peeti sellal suureks keechemeheks ja kuulsaks kirjanikuks. Holtz tuupis, nagu Kreutzwald hiljem märgib, kasvandikele «Stahli grammatika pähe» ja tegi samas «klassikalises» vaimus ka kirjatööde parandusi: «mis vähegi rahvapärast sisse oli lipsanud, kustutati maha». Samast ajast mäletab Kreutzwald oma esimest «kirjanduslikku kokkupõrget» — tema poolt Schilleri «Röövlitest» vabalt tõlgitud stseeni pärast sai ta nii praosti-isandalt kui ka direktorilt endalt noomida ja manitseda: «sedavärki paganlikkude raamatute lugemine ühele tulevasele kooliõpetajale ei kõlbavat». Õpingute ajal on ta teinud esimesi katsetusi ka Schilleri ja Goethe luule tõlkimisel. Lisaks valmis Kreutzwaldil tollal veel sentimentaalse rahvaraamatukese «Vaga Jeenoveva» tõlge, mis trükkis ilmus üle paarikümne aasta hiljem. Need on tema esimesed katsetused ilukirjanduslikul põllul.

1820. a. lõpetas Kreutzwald kreiskooli, ja kuna kavatsetud rahvakooliõpetajate seminar jäi asutamata, siis võis noormees ise endale teenistusk kohta valida. Kreutzwald oli õpetajaks Tallinna teises poistealgkoolis, kusjuures ta jätkas iseseisvat edasiõppimist ja sooritas 1823. a. jaanuaris algkooliõpetaja eksami. Suvised ja talvised puhkeajad veetis ta vanemate juures Ohulepal, kus kogus rahvaluulet ja jälgis tähelepanelikult rahva elu-olu. Sellest ajast on pärit ka Kreutzwaldi esimesed meile tuntud iseseisvad luulekatsetused.

1824. a. asus Kreutzwald Peterburi, kus töötas ühe aasta koduõpetajana. Kahjuks puuduvad seni selle, Kreutzwaldi arengus võib-olla üsnagi olulise tähendusega aja kohta lähemad eluloolised andmed. Tõenäoliselt pidi ta aga pealinnas ja maa vaimuelu tsentrumis mingil määral — olgu otseselt või kaudselt — kokku puutuma ühiskondlike liikumistega ja kultuurielu peamiste avaldustega. Oli see ju Venemaa vabastusliikumise esimene etapp, dekabrismi ideede levimise kõrgpunkt, vahetult ülestõusu eelnev aeg. Loodetavasti edasine uurimine aitab tuua sellesse olulisse küsimusse suuremat selgust.

Peterburis jätkas Kreutzwald pingelist enesetäiendamist, ikka kindlamalt silmas pidades oma eesmärgi — ülikooli. Ka see — mitteaadli päritoluga noorsoo üha kasvav liikumine hariduse poole — on ajastu üks iseloomulikke, feodalismi lagunemise ja kapitalismi arengu nähtusi. Kuna Kreutzwaldil talupojaseisusest päritolu tõttu ei läinud korda astuda Peterburi sõjaväe-meditiinilisse akadeemiasse, sõitis ta 1825. a. lõpul Tartusse, õiendas järgmise aasta algul abituuriumieksamid ja immatrikuleeriti 16. jaanuaril Tartu ülikooli arstiteaduskonna üliõpilaseks.

Algasid aastad täis pingelist tööd ja püsivat võitlust raskustega, mis olid iseloomulikud «madalamast soost» noorte haritlaste teel kultuuri juurde. Sageli tuli kokku pörgata seisusliku alavääristamisega, balti-sakslaste natsionalistliku ülbusega, parunipoegadest härrastudengite halvustamise ja vaenulikkusega. Katkendlik ja lünklik

iseõppija eelharidus pidurdas mõneski osas sammu, majanduslik kehvus kummitas kaaslasena katusekambris. Vähe teame sellest, milliste pingutustega ja milliste vint-sutuste hinnaga suutis Kreutzwald läbida kulunõudva seitsmeaastase stuudiumiaja — kerge see tal igatahes ei olnud. «Mina tunnen väga selgesti kõik kõied ja kammit-sad, mis eesti poja jalga kinnitavad, enne kui ta külavai-nult targema rahva seltsi jõuab saada»*, võis Kreutz-wald hiljem ütelda.

Aga need aastad tähistasid ka teadlikuma maailma-vaate kujunemist, lähenemist suurtele valgustus- ja hu-manismi-ideedele, silmaringi pidevat avardumist, huvi-alade laienemist. Otse apla innukusega püüdis noormees võimalikult mitmekülgselt haarata neid kultuuriväärtusi, millele juurdepääs pikkade aastasadade jooksul oli olnud suletud kogu meie rahvale.

1802. a. Vene riigivõimu poolt asutatud Tartu ülikool kujunes reaktsioonilise tsaarivalitsuse kavatsuste vasta-selt ja balti aadli vahelesegamiskatseist hoolimata ees-rindliku teaduse ja ühiskondliku mõtte keskuseks. Eriti sajandi 20-ndaist aastaist algas ülikooli teadusliku tõusu ja õitsengu periood. 1828. a. alates tegutses ülikooli juures Professorite Instituut, kus end täiendas rida välja-paistvaid noori vene teadlasi eesotsas N. Pirogoviga — eks-perimentaalse kirurgia rajajaga. Vene teadlased tõid Tartu ülikooli novaatorlikke mõtteid ja progressiivseid ideid, mis avaldasid suurt edasiviivat mõju. Tartu ülikoolis tööta-sid maailmakuulsad teadlased — astronoom V. J. Struve, füüsik B. S. Jacobi, siin õppis suur loodusteadlane K. E. Baer. Kreutzwaldi-aegne rektor G. Ewers, välja-paistev ajaloolane, omab suuri teeneid Vene riigi tekki-mise ja varasema ajaloo selgitamisel. Keeleteaduse profes-sor K. Morgenstern, kelle loenguid kirjanduse ja rahva-luule (eriti saksa eepose «Nibelungide») üle Kreutzwald

* Kõik Kreutzwaldi tsitaadid on kohandatud kaasaegsele ortograafiale.

oma meditsiiniliste põhiõpingute kõrval on kuulanud, oli oma aja esileulatuvaid kujusid humanitaarteaduste alal, kirjavahetuses selliste suurvaimudega nagu Goethe, Schiller jt. Ülikooliga olid tihedalt seotud vene poeedid Žukovski ja Jazõkov, Kreutzwaldi õpetaja prof. Moieri sõbrad. Ülikooli raamatukogu kujunes rikkalikuks ja mitmekülseks teaduse ning kirjanduse varasalveks, mida Kreutzwald suure innuga kasutas. Kõik see mõjus kaasa, et Kreutzwaldist sai mitte ainult tubli arst, vaid igati oma kaasaja eesrindliku ühiskondliku mõtlemise tasemel seisev haritud inimene.

Talurahva hulgast pääsesid tollal ülikooli mõistagi ainult vähesed, ja nendestki osa saksastus ning pööras oma madalakspeetud rahvale selja. Tolleaegse valitseva vaate kohaselt tähendas eestlane ainult talupoega, teoorja, — sotsiaalse, moraalse ja intellektuaalse redeli kõige alamal astmel seisvat olendit, midagi niisugust, «kes Linné süsteemis võiks täita vahekohta inimese ja lojuse vahel» (nagu Faehlmann seda suhtumist sarkastiliselt iseloomustas). Kellel õnnestus kord pääseda põlatud talupojaseisusest, oli juba «saks» ja püüdis saada võimalikult saksasarnaseks kogu oma elulaadis. K. J. Peterson oli esimene, kes väljakutsuvalt ja noorusliku trotsiga rõhutas oma päritolu maarahva hulgast. Kreutzwaldi üliõpilaspäevil kujunes aga juba esimene väike sõprusring demokraatlikult meelestatud eesti noormeestest, keda liitis armastus oma paljukannatanud rahva vastu.

Kohe Tartusse jõudes tutvus Kreutzwald doktorieksamiks valmistuva Faehlmanniga ning leidis siin ees endised kreiskoolikaaslased Tallinnast — D. Jürgensoni ja Ph. Karelli. Nendega oli lähedalt seotud samuti J. Nocks. Selle ringikese vaimseks juhiks oli Faehlmann, kelles kokkukuuluvusetunne oma rahvaga oli kujunenud selgeks teadvuseks. Niisugusena mäletab Kreutzwald teda veel oma eluloojakul kirjas Viru Kalevipoja Seltsile: «Juba neil viletsail päevil, kus eestlased siin ja seal suuremat au taga ei nõudnud kui võõrast keelt rääkides ja

võõra rahva riideid kandes oma sündimist ära salata, seisis meie unustamata dr. Faehlmann ja paar tema ligematest sõpradest seal, kus nende loomulik paik oli. Meie lipukiri oli «Tõsidus» *: ükski ei tohtinud salata, kes ehk kus t sugust ta sündinud oli, niisama vähe teisiti rääkida, kuidas ta kellestki asjast oma silmaga nähes märganud . . .» See elujuhiseks saanud range tõenõue iseloomustab Kreutzwaldi kogu hilisemat elu ja tegevust: ta põlgab võltsi välist hiilgust ja süra ühiskonnas, kus võimutsevad vale ja vägivald, teda pahandab üle kõige igasugune silmakirjatsemine, tühi sõnadetegemine, väline kombe-täitmine, kõik madal ja alatu inimlikes vahekordades.

Õppetöö kõrval jätkas Kreutzwald ülikoolipäevil oma kirjanduslikke harrastusi nii algupärase luule kui ka eestinduste näol. Suvevaheaegadel tegeles ta üha innukamalt rahvaluulekogumisega kodunurgas Virumaal, aga ka Laiusel ja Tormas ning samuti Paide ümbruskonnas, kus 1824. a. alates Viisu mõisas elasid ta vanemad. Juba hoopis teadlikuma pilguga jälgis ta rahva olukorda, mis pärast «vabastamist» ei näidanud mingit paranemist, vaid pidevalt veelgi halvenes.

Õpingutega ülikoolis jõudis Kreutzwald lõpule 1831. a. ja tahtis sooritada lõppeksamit. Kuid samal ajal pääses mitmes kohas lahti epideemia ja noor arst asus vabatahtlikuna võitlusse selle vastu, töötades Riias, Tartus ja Vastseliinas. 1832. a. lõpul ja 1833. a. algul tegi Kreutzwald läbi eksamid, sai 1833. a. märtsis arstidiplomi ja asus kohe seejärel Võrru arstikohale. Samal aastal abiellus Kreutzwald sakslanna Maria Elisabeth Saedleriga, kelle vanemate juures Tartus ta oli ülikoolis käies elanud.

Väikeses Võru linnas, mis oli rajatud alles 50 a. enne Kreutzwaldi sinnaasumist, töötas ta arstina pidevalt 44 aastat (1833—1877). Oma vastutulelikkuse, abivalmiduse ja väga vastutustundliku suhtumisega arstikohustesse võitis Kreutzwald peagi rahva poolehoidu ning usalduse.

* s. t. tõde.

Vaesemaid haigeid on «hea tohter» sageli arstinud tasuta, peale selle jaganud oma koduapteegis valmistatud arstimaid ja mõnd kurtjat isegi rahaliselt abistanud. Teiselt poolt tekitas «madala» päritoluga arsti demokraatlik ühiskondlik-publitsistlik tegevus tema vastu suurt pahameelt mõisnike hulgas, kes tegid katseid teda boikoteerida ja sel viisil «välja süüa». Pole seepärast imestada, et samal ajal kui arstiametit peeti üsnagi tulutoovaks, Kreutzwald võitles aastaid ja aastakümneid puudusega, mõnikord ühelt laenates, et teise võlga tasuda. Ühest hilisemast kirjast kuuleme, et ta 30 a. vältel pole suutnud tasuda veel pooltki oma maja ostuvõlast. Tõsiselt ennastsalgava töömehena, vaba isekast omakasupüüdlikkusest, kandis Kreutzwald nurisemata oma rasket kohustuste koormat.

Kõrvalisse Võrru asudes viis noor, elavate humanitaarsete huvidega arst kaasa need vabameelsed põhimõtted ja teadliku armastuse oma rahva vastu, mis oli saanud kindla aluse sõprade ringis üliõpilaspäevil. Kuigi lahus mõttekaaslastest, ei kaotanud ta argipäeva-askeldustes kõrgemaid eesmärke. Üha intensiivsemalt jätkates oma vaimseid harrastusi kujunes Kreutzwald selleks, kellena me teda tunneme ja hindame — progressiivselt mõtlevaks ühiskonnategelaseks ja väljapaistvaks rahvalikuks kirjanikuks.

2.

*Kas oled, priius, meil ka võõrsil käinud,
Et pimeduse udu silmist kaob?*

Kreutzwaldi vaadete areng, ühiskondlik ja kirjanduslik tegevus kuulub ajavahemikku, millal kogu Venemaal ja sealhulgas ka eesti ühiskonnas toimus üleminek feodalismilt kapitalismile. Tema vaated, ühiskondlik tegevus ja ilukirjanduslik looming on murrangulise ajastu keerukate vastuolude peegelduseks, seistes oma põhiolemuselt aga kindlalt uue ja areneva teenistuses.

1830.—1840. aastail, Kreutzwaldi maailmavaatelise väljakujunemise perioodil, arenesid ka Eestis üha enam uued, kapitalistliku tootmisviisi elemendid, kuid vanade pärisorjuslike suhete valitsemise tingimustes. Mõisnike huvides oli kapitalismile ülemineku paratamatut protsessi teostada neile kõige kergemal viisil, järkjärguliste reformide kaudu, viimse mahla väljapigistamisega talurahvast, mida Lenin iseloomustab kapitalismi arengu «preisi teena». Balti-saksa mõisnikkonnale kuulus ka pärast talurahva «vabastamist» 1816. ja 1819. a. seadustega endiselt monopol maale, samuti politsei- ja kohtuvõim talupoegade üle, provintside omavalitsus ja arvukad muud feodaalsed privileegid, mis eristasid Baltimaid teistest Venemaa osadest ja moodustasid kurikuulsa, juba XVII sajandil välja kujunenud «balti erikorra». Mõisnikkonna käsutuses oli võimsa ideelise jõuna luterlik kirikuorganisatsioon, mille huvid liitusid kõige tihedamalt aadli huvidega. Pastorite ülesandeks oli hoida julmalt ekspluateeritavat rahvast vaimses pimeduses, jutlustada leplikkust ja alandlikkust «mõisavanemate» vastu ning kuulutada kirikukantslist kehtiv kord jumala enese poolt seatuks, täiuslikuks ja igaveseks. Ülakihi õigusi ning huve kaitses kõigi «seaduslike» vahenditega ukaasidest tääkideni tsaari-isovalitsus, kes õigusega pidas läbini reaktioonilist balti aadlit üheks oma kõige kindlamaks toeks.

Talurahvas võitles stiihiliselt pärisorjuslike suhete lõpliku likvideerimise eest. 1859.—1861. a. kujunes tervel Venemaal revolutsiooniline situatsioon, mis tingis pärisorjuse kaotamise 1861. a. Talurahva klassivõitluse surveel Baltimaadel ajavahemikul 1849—1865 kehtestatud seadused võimaldasid ülemineku raharendile ja talude päriksostmise. Nagu kogu Venemaal, nii algas ka Eestis 1860. aastail eriti hoogne kapitalismi arenemine, kapitalistlikud tootmissuhted pääsesid kehtivusele. Talurahva süveneva diferentseerumisega ja tööstuse arenemisega hakkasid üha selgemalt ilmnema uued, kapitalismile omased sisemised vastuolud. Kuid samal ajal jäi eesti ühiskonnas

ikkagi püsima «balti erikord» ja kapitalismi kiiret arengut tõkestavate rohkete feodalismi igandite likvideerimine seisis endiselt akuutsena päevakorral. Niisiis oli kogu Kreutzwaldi ajastu põhiliseks ühiskondlikuks ülesandeks võitlus feodaalkorra ja selle igandite vastu. «Ei tohi unustada,» ütleb Lenin, «et sellal . . . , kui kirjutasid meie 40. kuni 60. aastate valgustajad, piirdusid kõik ühiskondlikud küsimused võitlusega pärisorjuse ja selle jäänuste vastu.» (Teosed, 2. kd., lk. 453.)

Üleminek feodalismilt kapitalismile toimus kõige ägedama klassivõitluse olukorras, kusjuures Venemaa rahvaste vabastusliikumise kandjaks oli tollal talurahvas. Ka eesti talurahva stiihiline võitlus maa eest ja kõigi pärisorjusliku kurnamise vormide vastu oli osaks kogu tsaaririigi talurahva vabastusliikumisest. Masside liikumine oli aluseks progressiivse ühiskondliku mõtte võimsale arengule kogu Venemaal. Vabadusvõitluse ideede väljendaajaks olid algul dekabristid, hiljem Herzen ja Belinski, 1860. aastail arendasid neid ideid edasi suured revolutsioonilised demokraadid Tšernõševski ja Dobroljubov. Sellejuures kajastas vene progressiivne ühiskondlik mõte ka eesti talurahva olukorda, mitte ainult kaudselt, vaid ka otseselt (Küchelbeckeri «Ado», Bestužev-Marlinski «Reis Tallinna», Herzeni ajakiri «Kolokol», Tšernõševski märkmed «Sovremennikus» jm.).

Pärisorjusevastase võitluse ülesannete alusel tõusid ka eesti ühiskonnas esimesed rahva hulgast põlvnevad eesrindlikud mõtlejad, valgustajad-demokraadid, kelle vaated väljendasid talurahva laiade hulkade elulisi huve. Faehlmann ja tema noorem sõber ning võitluskaaslane Kreutzwald tõstsid üles vabadusmõtte tungla, mille kandjaks sajandivahetusel olid olnud vabameelsed saksa haritlased Merkel ja Petri. Faehlmanni oma ajastu kohta otse imetlustväärivad väljaastumised balti aadli eesõiguste, «kultuurtreegerluse» ja eestlaste rahvusliku alavääristamise vastu ei olnud veel pööratud otseselt masside poole ega ulatunud vahetult rahvahulkade teadvusse. Alles

Kreutzwald oma pikaajalise publitsistliku ja ilukirjandusliku tegevusega viis need vabadusmõtted rahva sekka, olles Faehlmanni surmast Jakobsoni poliitilisele võitlusväljale ilmumiseni peaaegu kahe murrangulise aastakümne jooksul eesrindliku ühiskondliku mõtte üheks peamiseks kandjaks ja äratajaks Eestis.

Kreutzwaldi maailmavaatelise arenemise tee polnud kaugeltki kerge, ta pidi ületama tohutu suuri väliseid takistusi ja sisemisi vastuolusid. Vastasleer oli otse masendavas ülekaalus, valitsev sotsiaalne režiim näis kõigutamatuna ja kindlana. Kreutzwald tuli halvustatud ja madalamaks orjatõuks peetud eesti talurahva seast, keda igast küljest aheldas võõrast rahvusest rõhujate majanduslik, poliitiline ja kultuuriline ülevõim. Ta sai hariduse võõras keeles, tahtmatult tuli tal teatavaid sidemeid sõlmida baltisaksa «kõrgemas keskkonnas», millega tal juba oma kutsetegevuse tõttu oli vältimatuid kokkupuuteid; perekonnaelugi pidi paratamatult kandma võõrast pitserit. Kreutzwaldi õpingute-, kujunemis- ja eriti varasem tegevusaeg oli ülevenemaalise poliitilise reaktsiooni, Püha Liidu, araktšejevluuse, metsiku vaimupimeduse, pietismi ja müstitsismi võimutsemise aeg. Ta hakkas kirjutama ajal, kus eestikeelne kirjasõna oli peaaegu jäägitult rakendatud kirikliku reaktsiooni teenistusse, eesti kirjandust ega ajakirjandust ei olnud tegelikult olemas. Rahvas vireles vaesuses ja harimatuses, usuline pimestus nii ametliku kiriku kui ka reaktsiooni tööriistaks muutunud vennastekoguduste poolt takistas igasugust vaimset edu. Võimud jälitasid iga progressiivset mõtet, range tsensuur lämmatas iga vabama väljenduse ja julgema sõna. Kõiki neid asjaolusid arvestades peame eriliselt hindama ja välja tõstma kõike seda, mida Kreutzwald suutis anda uut konkreetseis ajaloolistes tingimustes. Ja seda ei ole mitte vähe.

Kreutzwaldi maailmavaatelise kujunemise peamiseks ideoloogiliseks lätteks on ühelt poolt töötava rahva enda elukäsitlus, mida ta tundma õppis rahvaga vahetus ja katkematus sidemes olles, samuti rahvaluule kui rõhutud

masside ootuste ja lootuste kajastuse kaudu; teiselt poolt loodusteadusliku hariduse omandamine tolleaegses eesrindlikus õppeasutuses — Tartu ülikoolis, selle tõusu ja õitsenguperioodil ennekoike loodusteaduste valdkonnas.

Oma maailmavaadet nimetab Kreutzwald loodusteaduslikuks, vastandades seda pastorite teoloogilisele maailmavaatele. Filosoofilistes põhiseisukohtades läheneb ta stiihiliselt materialismile (ühes kirjas 1860. a. nimetabki ta end otseselt materialistiks). Ta ei kahtle selles, et väljaspool meie teadvust eksisteerib objektiivne reaalsus, milles valitsevate kindlate seaduspärasuste alusel toimub lakkamatu liikumine ja areng. Kuid tema stiihiline loodusteaduslik materialism ei saanud olla lõpuni järjekindel; jõudnud materialistliku filosoofia künnisele, jäi Kreutzwald peatuma. Ta ei suuda üle saada kõige oleva tekkimise ja liikumise algpõhjuse probleemist, ei suuda näha liikumist mateeria lahutamatu omadusena ega saa seepärast läbi «esimese tõuketa». Nii kujunes Kreutzwald deistik, nagu paljud valgustajad (näiteks Voltaire). Ta ei heitnud jumalat lõplikult kõrvale, vaid leppis selle kui formaalse suurusega, kes kunagi on universumi-mehhanismi kindlate seaduspärasuste järgi käima pannud, kuid hiljem ei sega end enam maailma asjadesse. Sellisena läheneb tema deism sisulisest ateismile, on selle omamoodi varjatud, maskeeritud vormiks kiriklik-feodaalse maailmavaate võimutsemise tingimustes. Kreutzwaldi usukäsitluse printsiibiks on armastuse-idee, mis peaks ühendama kõiki inimesi ja olema aluseks igasuguste seisuslike ning rassiliste eelarvamuste ja ebavõrdsuse kadumisele.

Kreutzwaldi maailmavaade eitab pimedat järeleuskumist ja nõuab iseseisvat järelemõtlemist. Seepärast on ta järjekindel loodusteaduste eest võitleja ja loodusõpetuslike teadmiste levitaja, selgesti mõistes nende tähendust tulevikule. «Meie armetud külakoolid kasvavad aegamööda välja katekismusest ja vana testamendi muinaslugudest ning viskavad endale liig kitsaks jäänud lapsekingad prügihunnikule. Loodusteaduste hele valgus leiab oma

kiirtele sissepääsu ka meie juurde,» kirjutab ta Koidulale. Enda kohta võis Kreutzwald kinnitada, et ta on «suuremat osa eluiga üksnes selle peale. . . ära kulutanud, loomust ja loodud asju nii kaugelt tundma saada, kui meie tänapäevane õpetusetarkus seks ulatab».

Kreutzwald mõistis, et «kindlal looduse seadusel ei ole kuskil vankumist ega või midagi vastu seadust sündida, mispärast ebausust ilmale toodud, pimedusest imetatud, kavalusest ja rumalusest ülesse kasvatatud imeteod looduse-tundja silma eest kui udupilved päikese paistel ära kaovad». Oma rahvavalgustuslike kirjutuste otseseks ülesandeks seadis ta võitluse kirikliku vaimupimestuse ja igasuguse muu ebaususe vastu.

Kreutzwald on veendunud maailma ja tema seaduspärasuste tunnetatavuses inimese poolt, valgustajana uskudes mõistuse jõusse. Teadmise alusena käsitleb ta kogemust, eksperimenti ja vaatlust, jõudes lähedale praktikale kui tõe kriteeriumile. Ta rõhutab sageli võimalikult kõigi seisukohtade kogemusliku läbiproovimise vajadust, et õppida võõraste autoriteetide karkudeta omil jalul käima ja kõike oma silmaga nägema.

Kindlalt astub Kreutzwald välja idealistliku sünnipäraste ideede kontseptsiooni vastu, järsult eitades nii kiriklaste antihumanistlikku vaadet inimese sünnipärasest pahelisusest kui ka reaktsiooni ideoloogide väiteid seisuslikust või rahvuslikust ülimusest-alamusest. Korduvalt on ta näidanud, et just ränk sotsiaalne rõhumine nende poolt, kes end «kultuuritoojateks» kuulutavad, kuid «kelle silmas siia saadik eestlane ja lojus ühes klassis seisis», on ära võtnud kõik võimalused rahvas peituvate suurte loomupäraste annete arendamiseks.

Kreutzwald püüab käsitleda nähtusi nende vastastikusse seoses ja sõltuvuses, kusjuures ta näeb elu mitte paigalpäsiyana ja muutumatuna, vaid pidevas liikumises. «Looduses ei ole paigalseisu ega surma, ka kõdunemine ise on elu muutunud kujul, kuid väga mitmekesistes avaldusvormides,» ütleb ta. Entusiasm, millega Kreutzwald

tervitas tuntud darvinisti Schleideni esinemisi Tartus 1863. a. ja tema meelepaha, kui see teadlane reaktsioonilise usuteaduskonna ja ajakirjanduse (muuhulgas ka Jannseni «Eesti Postimehe») kallaletungide tõttu oli sunnitud ülikoolist lahkuma, lubab teda pidada evolutsiooniteooria pooldajaks.

Liikumist mõistab Kreutzwald arenguna, liikumisena tõusvas joones nii looduses kui ühiskonnas, — vankumatu usk progressi on tema mõtteviisi üheks kõige iseloomulikumaks küljeks. Elu seadus on niisugune, et tuleb «ühte puhku edasi astuda, sest et paigal seismine meid igakord tagasi viib». Seepärast on Kreutzwald igasuguse stagnatsiooni, tardumuse ja kivinenud eelarvamuste äge vastane. Algul käsitles Kreutzwald arengut mingi ettemääratud sujuva protsessina ning kaldus seepärast mõnikord arvamusele, et pole vaja segada «asjade loomulikku käiku». Hilisemad kogemused ühiskondlikus elus on teda aga lähendanud arusaamisele, et progressi eelduseks on vastuolude võitlus. «Võitlemiseta ei ole kuskil elu; kes edasi tahab saada, peab võitlema,» ütleb ta oma tervituses «Sakala» ilmutamiskampania puhul. Uus, edasiviiv ei saagi muul teel endale eluõigust, kui võitluses vana ja iganenu vastu, kuid varem või hiljem peab uus tingimata võidule pääsema. «Maakera peal ei ole tänapäevani midagi parandamist ja uudist ilmunud, kellest omal ajal laia kisaga paksu tolmu ülesse ei keeritatud, otsegu loodeti sellega rahvast kurdiks ja pimedaks teha; — aga kisa vaikis, tolmu langes maha, ja seda hiilgavamalt tärkas varjutuse alt pääsenud päikese tera inimeste silma.»

On küll ilmne, et nende stiihiliste dialektika elementide esinemine Kreutzwaldi maailmavaates piirdub peamiselt ideede võitlusega. Nagu kõik valgustajad, nii ülehindab ka Kreutzwald hariduse ja valgustuslike ideede tähtsust, käsitledes neid ühiskonna arengu põhiteguritena. Ometi oli suure progressiivse tähendusega see, et ta mõistis eesrindlike ideede määratu suurt edasiviivat osa ja

pühendas kogu oma jõu rahva äratamisele ning valgustamisele. Sellejuures võrreldes lääne XVIII sajandi valgustajatega on Kreutzwaldi seos masside vabastusliikumisega hoopis tihedam.

Kreutzwaldi ühiskondlik-poliitiliste vaadete ja tegevuse sisuks on leppimatu vaen kõigi pärisorjusliku feodaalkorra igandite vastu eesti ühiskonnas. Juba publitsistliku tegevuse algusest peale 30.—40. aastatel avaldub Kreutzwaldi sügav kaasatundmine rõhutud talurahvale, kusjuures ta jagab Faehlmanni tuntud radikaalseid vaateid aadlike-orjastajate ja nende penirüütlaste eelkäijate kohta. Kreutzwald nimetas seisuslikku balti erikorda maa õnnetuseks ja oli seisukohal, et ainult rahva enese poolt valitud esindajad võivad tema heaolu eest seista maa-omavalitsuses ja kohtus. Vihjed saksakeelses perioodikas eesti talurahva raskele olukorrale ja pärisorjusliku süsteemi kriisi nähtustele tõid Kreutzwaldile tõsisid sekeldusi tsensuuri ning ametivõimudega, ja nagu ta hiljem kirjutab Koidulale, tehtud talle korduvalt hoiatusi sellesuunaline tegevus jätta, kuna vastasel juhul vihale aetud mõisnikud võivat teda «ida poole [st. asumisele] saates kahjutuks teha».

Tolleaegses eestikeelses trükisõnas oli talurahvaküsimuse otsene kriitiline valgustamine tehtud tsensuuri poolt täiesti võimatuks. Seepärast pidi ka Kreutzwald piirduma peamiselt uute majandusvormide ja -suhete propageerimisega, et äratada talurahvast pärisorjuslikust tardumusest ja näidata teid talumajanduse ratsionaalsemaks korraldamiseks. Kõige selle juures on ta aga vihjamisi andnud otse masendavaid pilte rahva olukorrast, viletsuse kiirest süvenemisest pärast «vabastamist», millele otseselt juhib tähelepanu oma kirjades. Ikaldused, näljahädad ja sellega kaasnevad epideemiad on kapitalismile ülemineku «preisi tee» laostava mõju tulemuseks eesti külas. Kreutzwald mõistis ka tolleaegsete, 1840. aastate sotsiaalsete rahu- tuste ja liikumiste sügavamaid materiaalseid põhjusi, kuid trükisõnas puudus tal võimalus nende väljatoomiseks. Kor-

duvalt tegi ta 40. ja 60. aastail katset saada luba eesti-keelse ajakirja või ajalehe väljaandmiseks, kuid tulemuseta.

Kreutzwaldi taotluseks oli eesti talurahva igakülgne hüvang, feodalismi igandite kaotamine. Kuigi Kreutzwald mõnes osas ülehindas «vabastamise» tähendust, pidi ta rahva olukorra halvenemisest ja ka pärast uusi talurahvaseadusi jätkuvatest rahunutustest (Mahtra sõda ja Anija meeste peksmine Tallinnas 1858, Maltsveti liikumine 1861, palvekirjaaktsioonid 1864—1868 jne.) nägema, et küsimus pole veel kaugeltki lahendatud. Kreutzwald mõistis, et olemasolev ühiskondlik kord on ammu muutunud loomuvastaseks, takistab ja pidurdab igasugust arengut; ta oli veendunud, et see kord liigub seda kindlamalt hukatuse poole, mida enam ta püüab «kinni toppida auke oma müürides keskaja murenenud kividega». Ta jõudis üha selgemale äratundmisele balti aadli röövellikus olemuses, mida Marx ligikaudu samal ajal iseloomustas järgmiselt: «Vanad seisuslikud vaheseinad, ortodoksne luterlus ja mahla väljajaimemine talupoegadest — seda nimetavad nad saksa kultuuriks.» Veel 1878. a. nimetas Kreutzwald «Sakalas» Baltimaid keskaja kolikambriks, «kus kõik seitsmesaja-aastane hallitanud risu kokku korjatud».

Kreutzwald oli tihedas kontaktis Peterburi patriootidega (J. Köler, Ph. Karell jt.) ning Tallinna rahvasõbralike haritlaste ringkonnaga, mille tuumikuks olid vene progressiivse ühiskondliku mõtte esindaja V. T. Blagoveštšenski, N. F. Russow ja J. Nocks. Viimaste poolt avaldati 1861. a. anonüümselt siinset sotsiaalset olukorda teravalt paljastav teos «Eestlane ja tema isand», mis kutsus mõisnike leeris esile metsiku raevu. Kuid Kreutzwald, nagu tema mõttekaaslasedki, ei jõudnud masside revolutsioonilise võitluse vajaduse mõistmiseni.

Seoses kapitalismi arenguga toimus eesti rahvuse kujunemise protsess ja 1860. aastail sai alguse rahvuslik liikumine. Kuna valitsev ülekiht oli teisest rahvusest,

siis omandas võitlus feodaalkorra igandite vastu rahvusliku värvingu. Kreutzwald arendas edasi progressiivset eesti ajaloo kontseptsiooni ja populariseeris seda ka oma ilukirjanduslike teoste, ennekõike «Kalevipoja» kaudu; kuigi eestlaste kaugemat minevikku on eba-teaduslikult idealiseeritud muistse õnneajana, on oluline selle kontseptsiooni võitlev hoiak. Kreutzwald astus välja balti-saksa ajaloolaste rahvavaenulike katsete vastu halvustada eestlasi ja nende minevikku, avaldas rea kirjutusi rahvausundi, etnograafia jne. alal ning teostas 1830. ja 1840. aastail isegi korduvaid arheoloogilisi kaevamisi. Oma osa eesti ajaloo, keele ja rahvaluule uurimisel ning rahvusliku kultuuri arendamisel oli ka Faehlmanni initsiatiivil 1838. a. loodud Õpetatud Eesti Seltsil (ÕES), eriti tänu Kreutzwaldi aktiivsele osavõtule seltsi tegevusest (1849. a. valiti ta selletõttu ÕES-i auliikmeks). Korduvalt rõhutas Kreutzwald vajadust anda eesti keelele eluõigus nii koolides kui ka ametiasutustes.

Teravalt paljastas Kreutzwald legendi balti aadli eelkäijaist-ristirüütlastest kui usu- ja kultuuritoojaist, kirjutades näiteks Kölerile: «Vere ja higiga, millega rahvas ristiusu ja piibli eest on maksma pidanud, peaks kauba eest kaudgelt üle tema hinna tasutud olema.» Ja teisel märgib ta: «Vaeselt rahvalt rööviti ta kalleim vara, ta tõugati välja inimühiskonnast, alandati karielajaks — selle hinna pidi ta maksma oma kristluse eest!»

Kogu oma pikaajalise ühiskondliku tegevuse jooksul pidas Kreutzwald leppimatut ja järjekindlat võitlust reaktsiooni peamiste ideoloogide — balti-saksa ja hiljem ka eesti pastorite, nende «mustas lambanahas huntide» vastu, kogu kirikliku «pimelaste sõjaväe» vastu. Tema suhtumises viimastesse kui hariduse ja progressi vaenlastesse avaldub sügav põlgus ja viha, ta paljastab «mustakuuelisi päevavargaid» terava iroonia ja lõikava sarkasmiga. Pastoreid nimetab ta härgadeks, kellelt ei maksa nõuda midagi muud peale hästinuumatud loomaliha. Jälgides usumeeste meeleheitlikku püüdu laiuhulki

«p ü h a s ehk kolmkord pühas rumaluses» hoida, tuli Kreutzwald selgele äratundmisele kiriku reaktsioonilisest ühiskondlikust osast ja «kirikusõnnide ammumise» kõige tihedamast seosest valitseva mõisnikeklassi rahvavaenuliku poliitikaga. «Pind pappide jalge all seisab liig kindlalt kahe toe — ülalt poliitika ja alt rumaluse — vahel,» ütleb ta tabavalt. Kiriku peaeesmärk on hoida rahvast kõigi vahenditega alandlikkuses ja kuulekuses, sest «mida vagam üks lammas, seda parem teda niita». Ja Kreutzwald teeb nendest tähelepanekutest resoluutse järelduse: «Minema kõik papid ja kuradile kõik pimedusejüngrid, alles siis võime me vaimsetest võitudest sõna kaasa rääkida.»

Kreutzwald astus välja rahvahariduse taseme tõstmise eest, koolide olukorra parandamise eest, nende vabastamise eest kiriku pimestava mõju alt, reaalteaduste õpetamise laiendamise eest usudogmade ja piiblilegendide tuupimise arvel. Tulise meelepahaga kirjutab ta oma mõttekaaslastele niisugustest juhtumitest, kus näiteks pastor on kooliõpetajal täiesti keelanud lastele geograafiat õpetada, või sellest, kuidas Tartu- ja Võrumaa koolivalitsus pani keelu alla Jakobsoni lugemisraamatute kasutamise. Ägedalt ründas ta hariduse ja mõistuse vaenlasi «Sakalas» avaldatud kirjutustes. Kooliküsimuste käsitlemisel jm. on Kreutzwald ühtlasi arendanud eesrindlikke pedagoogilisi vaateid, mis kahtlemata avaldasid edasiviivat mõju.

Pärisorjusevastases võitluses esines talurahvas põhiliselt veel ühtse klassina ja Kreutzwald uskus siiralt, et pärisorjusliku kurnamise vormide likvideerimine toob kaasa üldise heaolu. Ometi suutis ta samal ajal mõnevõrra näha ka eesti talurahva üha süvenevat diferentseerumist, lähenedes uute, kapitalistlikule ühiskonnale omaste vastuolude mõistmisele. «Meie jõukad talupojad on kõige suuremad egoistid ja kurnavad tavaliselt oma vaeseid naabreid igal võimalikul viisil . . . ,» märgib ta ühes kirjas 1863. a. Taluteenijate ja peremeeste vastuolu kajastub ka Kreutzwaldi loomingus, samuti leidub vihjeid sellele,

et nimelt tekkiv eestlaste jõukam kiht jookseb üle rahva vaenlaste leeri.

Otseses seoses sellega ja pärisorjuse ning kiriku vastu suunatud väljaastumistega on Kreutzwaldi võitlus rahvusliku liikumise konservatiiv-klerikaalse suuna vastu, mis otsis rahvahulkade eluliste huvide arvel kokkulepet ja liitu balti-saksa aadliga ning lõmitas reaktsioonilise tsaarivõimu ees. Seda näitab eriti Kreutzwaldi leppimatu ja järjekindel hukkamõistev suhtumine Jannseni tegevusse, samuti tema poolt antud iseloomustused Hurdale, kellest ta esialgul üsnagi palju lootis, kuid kes lõpuks ometi vajus poliitikas ikka enam reaktsiooni rappa.

Rahvuslikku liikumist, mille ettevalmistamisel Kreutzwaldil on suur osa, käsitles ta oma üldise humanistliku valgustus- ja äratustöö seisukohalt. Tema tõekspidamine nõudis, et vaba ja haritud inimene mitte ei pööraks selga oma rahvale, vaid rakendaks kogu jõu ja teadmised rahva teenistusse, tema parema tuleviku ehitamiseks. Kreutzwald oli leppimatu rahvusliku renegaatluse — rõhujate leeri ülejooksmise ja igasuguse rahvusliku surve vastu. Astudes välja rõhutud rahva kaitseks, mõistis Kreutzwald teravalt hukka katsed alavääristada eesti rahvast. Kogu oma tegevuse jooksul näitas ta rahvas peituvat vaimset ja moraalse jõu reserve, rahva andekust ja kogemuspärast elutarkust. Rahvuslikku äratamist mõistis Kreutzwald ennekõike kui rahva haridusliku taseme ja inimliku väärikustunde tõstmist. Tema patriotism — see on valgustaja ja humanisti kokkukuuluvustunne oma paljukannatanud rahvaga, vaba natsionalistlikust sallimatusest, kuna Kreutzwaldi kõrgemaks ideaaliks oli kõigi rahvaste sõprus ja vendlus, «olgu nende nahavärv must, kollane, tõmmu ehk vasekarva».

Kreutzwaldi patriotismi lahutamatuks osaks on sõpruse-idee suure vene rahvaga, ajalooliste sidemete ja koostöö rõhutamine. Aastakümnete jooksul tõstis ta oma kirjutustes ja ilukirjanduslikes töödes esile seda edasiviivat tähendust, mis oli Eesti ala ühendamisel Vene riigiga: see

andis pikkade laastavate sõdadega hävimisohtu viidud rahvale lõpuks ometi kestva rahupõlve ja lõi vene relvade kaitse all tingimused ühiskondlikuks arenguks. Sellejuures on kirjanik täiesti õigesti mõistnud ka Baltimaade kui «toauste ja õueväravate» tungivat ning vältimatut vajadust kogu suure Venemaa arenguks. Õigesti väljendades rahvahulkade mõtteviisi ei kujutle Kreutzwald eestlaste tulevikku teisiti kui koostöös vene rahvaga. Korduvalt astub ta välja vene keele õpetamise eest eesti koolides (mida igati püüdsid takistada mõisnikud ja pastoriid), sest vene keele õpetamine on «meie lastele nii tarblik kui igapäevane leivapaluke». Kreutzwaldil oli kaugemaks perspektiiviks eesti rahva tihedam side vene rahvaga ja selle kaudu vabanemine balti parunite ikke alt. Ta avaldas veendumust, et Venemaa poolt «tuleb õnnelikum põlv».

Baltimaade arengu ja sotsiaalse olukorra iseärasuste tõttu ei suutnud eesti talurahva ideoloogid enamasti näha peavaenlase — balti mõisniku — selja taga seisvat tsarismi. Rohkem kui keegi teine meie valgustajaist lähenes aga just Kreutzwald tsaarivalitsuse reaktsioonilise osa mõistmisele, eriti seda tähele pannes, kuidas balti aadel «ripub ustavalt keisri ja tema valitsuse küljes». Teiselt poolt aitas Kreutzwaldil silmi avada tsaarivõimu poolt toetatav slavofiilide (Katkov jt.) ääremaade rahvaste vägi-valdse ümberrahvustamise programm, millesse ta suhtus kõige teravama hukkamõistuga.

Kreutzwaldi filosoofilistes ja ühiskondlikes vaadetes esineb rida vastuolusid, kõikumisi ja ebajärjekindlusi. See ei võigi teisiti olla, arvestades ajastut ja neid tingimusi, milles Kreutzwald kujunes ja milles tal tuli tegutseda. Kuid põhiline ja peamine tema maailmavaates, ühiskondlikus tegevuses ja ilukirjanduslikus loomingus vastas eesti talurahva pärisorjusevastase võitluse huvidele ja aitas kaasa ühiskondlikule arengule.

*Ma pidin laulu looma,
Kust hüüdis eesti hää.*

Kreutzwaldi kirjanduslik tegevus ja vaated kirjanduse ühiskondlikule tähendusele on lahutamatult seotud ta rahvavalgustusliku elutööga, kirjanduskäsitluse aluseks on tema maailmavaatelised tõekspidamised. Pidades vajalikuks maailma ja selle seaduspärasuste tundmaõppimist, seadis Kreutzwald kirjandusliku tegevuse eesmärgiks kajastada tõepäraselt tegelikkust ja oma arusaamist sellest. Uskudes valgustajana progressiivsete ideede ühiskondlikku elu ümberkujundavasse jõusse, rakendas Kreutzwald oma ilukirjandusliku loomingu nende ideede teenistusse, et kasvatada lugejat ja mõjustada ühiskonna arengut paremuse suunas. Astudes välja pärisorjuse ja selle igandite vastu, rahva julmade rõhujate ja pimestajate — balti mõisnike ja kiriklaste vastu, sidus Kreutzwald oma ilukirjandusliku tegevuse rahva vabastusliikumisega. Kõige selle tõttu leiame nii tema teoreetilistest seisukohtadest kui ka loomingust väga palju meile lähedast ja hindamisväärtset. Siit saavad teadliku alguse need põhijooned, mis iseloomustavad kogu meie demokraatlikku kultuuripärandit.

Kreutzwaldile langes eesti kirjanduses algataja ja tee-rajaja osa. Enda ees ühtki kirjanduslikku Kalevit nägemata pidi ta kõigist raskusist ja takistusist, kahtlustest ja vastuoludest hoolimata oma kirjandusliku tegevusega ise eelkäijaks Kaleviks saama. Selle suure ja erakordselt vastutusriikka ajaloolise ülesande täitis ta auga.

Õigesti mõistes, et rahvusliku kirjanduse tõeliseks aluseks on rahvaluule, sidus Kreutzwald kõige põhilisemas osas oma loomingu rahva suulise poeesia kogumise ja kirjandusliku ümbertöötamisega. Faehlmanni kõrval on ta eesti võitleva folkloristika rajaja. Ta andis rahvaluule kogumisele, avaldamisele ja tõlgendamisele kindla rõhumisevastase suuna, astus välja pappide, köstrite ja rahvavaenulike kirjameeste vastu, kes põlgasid ja halvus-

tasid rahvaluulet ning püüdsid seda hävitada. Kreutzwald kõneles esimesena rahvaluule väärtustest rahvale endale kui tema kultuurivõimelisuse tõendist, mis näitab rahva õigust inimväärsemale elule. Ta mõistis õigesti rahvaluule võitlevat hoiakut, selle ideelist sisu ja neid sotsiaalseid põhjusi, mis tegid üksikud laulud või jutud omaseks laiadele rahvahulkadele. Artiklis «Eesti rahvalauludest ja ennemuistsetest juttudest» («Sipelgas» II) näitab Kreutzwald, et ühesugune olukord, «ühesugune orjus ja töö» teeb rahvaluule «iga mehe kohaliseks» ja sellepärast võivad rahva enese keskelt tõusnud laulikud «kõige osavamalt rahva tundmustele sõna anda».

Kreutzwald ei otsi rahvaluules mitte tühja fantastikat, vaid elu tõepärast kajastamist ka välise muinasjutulise koore all. Nii tõstab ta «Ennemuistsete juttude» eessõnas esile just nende sügavalt realistlikku olemust: «Mida enam ennemuistses jutus inimese loodud kombed, imeteost lugu pidamata, avalikuks tõusevad ja mitmes tükis tõsist elu üles näitavad, seda täielikum on jutu loomine». «Kalevipoja» *Sissejuhatuses*, esitades oma vaateid lauliku loominguviisist, annab Kreutzwald sama kriteeriumi kirjanduse väärtuse hindamiseks:

Näitab kuju kulla nägu,
Kõne kaunis tõekarva,
Tõekarva, tarka arvu,
Siis on laulik osav looja,
Laitemata sõnaseadja.

Rahvaluule parimate traditsioonide jälgimine on kõige otsustavamalt kaasa mõjunud tema kirjanduslike vaadete arenemisele realismi suunas, elunähtuste tõepärase reprodutseerimise suunas.

Juba 1842. a., kirjutades Faehlmannile oma kavatsetavast suurest romaanist (mis jäi teostamata — ilmselt tolleaegseid tsensuuriolusid arvestades), avaldab Kreutzwald üsnagi selge kirjandusliku programmi: see «eesti rahvus-

romaan . . . peab läbi ja läbi kodusel pinnal elama ja sügavalt rahva elu olukordadesse tungima». 1850. a. «Kasulise Kalendri» naljatoonilises «Lõpe-sõnas lugejale» kalendrikirjutamise raskustest kõneldes avaldab ta oma eitavat suhtumist väljamõeldud haledusjuttudele ja röövliromantikale («Üks osa tahtis ohkimisi ja silmalau-gude niisutust, teine kisendas pakitades: «Andke niisu-gust tükki, et ihukarvad lugeses püsti tõusevad!» »). Sama küsimust puudutab Kreutzwald ka jutustuse «Paar sam-mukest rändamise teed» ühes kõrvalepõikes, avaldades oma meelepaha selle üle, et igasuguste vähimagi elulise aluseta halearmsate ja jubedate lugudega on rahva kir-janduslik maitse ära rikutud parema, sisusügavama, elu tõepäraselt kujutava kirjanduse jaoks: «Meie lugejate raisku läinud maitsus igatseb toitu, mis kole ja imelik, sagedasti hullul sammul tõsiduse rajadest üle astub ja kukerpalli ratast lööb, et varbad maapinda ei puutu: nii-sugune kaelamurdlik lugu on neile mokka mööda! — Aga kes tõsise elu peenart mööda astub ja nõnda kirju-tab, kuidas loodud asjade lugu jookseb, sellest ei osata lugu pidada.» Võideldes võõrastele eeskujudele tugineva väärtusetu turukirjanduse vastu, esitab Kreutzwald elu tõepäraselt kujutamist eesmärgiks seades samal ajal üht-lasi nõude, et kirjanik käsitleks oma rahva elu. «Meie päevil veetakse igalt poolt rohkesti võõramaade kirja-kaupa turule, misläbi oma kohast hoopis ära võõrdume, kui silmad alati üle piire sirutame ja iial meie külavainu muru haljendust või meie lepiku ööbiku laulu enam tähele ei pane,» märgib ta jutustuse «Videvik» sisse-juhatavas osas. «Harju haavikud, Lääne lepikud ja Viru männikud kasvavad kõik veel vanaaegsel ilul: mispärast siis meie jutu jälgi oma küla tänavast üles ei peaks võtma?» Need ja teised sellelaadsed Kreutzwaldi aval-dused on esimesteks sisuliselt realismile lähenevateks nõueteks eesti kirjanduses.

Kuigi Kreutzwaldi arutlustes poeesia üle ilmneb ka mõningaid idealistliku esteetika mõjustusi, ei püüa ta

ometi luulet tegelikkusest lahti kiskuda ega mingitesse ebamaistesse kõrgustesse viia. Kreutzwaldi peamiseks eesmärgiks on võidelda tagurlike «luuletajate» poolt rahvale labase, konarliku vemmalvärsi vormis pakutavate leplikkuse ja orjameelsuse jutluste vastu, mille iseloomulikumaks näiteks on Jannseni «laululooming». Nõudes laulikut kõrgemat mõttekäiku, peab Kreutzwald ennekoike silmas seda, et poeesia peab kajastama rahvahulkade elulisi huvisid ja vajadusi. Ta ei püüdnud end mitte suupäraseks teha mahajäänud lugejale, vaid taotles viimast tõelise kunsti mõistmisele kasvatada, lugeja maitset ja arusaamist arendada. «Just nagu pääsuke oma poegi lendama õpetab, nõnda peab minu arvates ka kirjamees oma lugejaid seni harjutama, kuni nad ka tõesti lennata oskavad,» — niisuguseid mõtteavaldusi leiame temalt korduvalt.

Kogu oma kirjandusliku tegevuse jooksul pidas Kreutzwald leppimatut võitlust tollal sogase vooluna turule tulvava alaväärtusliku tõlkepahna ja papimeelsusest nõretava kõstrite-pastorite kirjanduse vastu. 1840. aastaist alates leiame tema torkeid rahvale võõra ja vaenuliku kirjanduse pihta (kirjades Faehlmannile, «Viinakatkus» jm.), lõikavat ironiseerimist vaimulike kirjatarkade ja nende näruste sulesünnituste üle. «Mõni pardi-isand tõusis meie päevil raamatukirjutajaks; isahani kiitis pealegi piilupapa laulu ja piilupapa nokk tõusis kõrgele. «Lorikandjad» ja «Metsakakud» * pandi raamatutele nimeks, mis rumalate elajate rahataskuid tühjendasid ja vaimulikkude kirjutajate kukrud mammonaga täitsid . . . Kui kaua tahate petjatele rumalusetolli maksta, kes teie rasvaga endid nuumavad?» («Reinuvader Rebane»). Kirjavahetusest kuuleme, et Kreutzwald juba varakult tegi katseid ajakirjanduses sellise makulatuuri vastu välja astuda asjaliku kriitikaga (näiteks pastorite Körberi ja Jannau sepitsuste kohta 1856. ja 1857. a.), kuid nii «Inland» kui ka Jann-

* Jannseni «Sanumetoojad» ja C. Körberi «Külaleib» (1848).

seni «Perno Postimees» keeldusid selle avaldamisest. Jäi üle ainult arvustada kirjades mõtteosalistele ja jätkata vastavaid vihjeid ilukirjanduslikes töödes. Ta vemmeldab «kadakasakslikke kirjamehi» ja «võõras ikkes vedavaid laulikuid» ning raamatukirjutamise-himulisi kõstriisandaid, kes «laiade vaagnatega oma kõrti lauale toovad, kus vahest mitte soola ivakestki sees ei ole leida» («Kilplased»).

Ka hilisemal ajal (1869) kirjanduse olukorda iseloomustades märgib Kreutzwald, et eestikeelseid raamatuid on arvu järgi küll juba üsna palju, kuid sisuliselt on nad enamasti alaväärtuslikud. «Sel mõõdul, kuidas paremate raamatute hulk peale kasvab, rahvas silmi ja mõistust tarvitama õpib musta ja valgele vahet tegema: saavad siiaaegsed aganiku ja kõlgastiku pühkmed tagaküsimiseta raamatute poodides hallitama ehk rottide hammas-test ära näritud». Kreutzwald usaldab rahva tervet vaistu kirjanduse hindamisel, kusjuures ta õigesti seob kirjanduse saatuse otseselt rahva haridusliku seisundiga. Nii loeme ühest tema kirjast: «Kõigepealt oleks tarvis paremat korraldust maakoolide jaoks ja need pimestamis-paikadest valgustamise-asutusteks ümber muuta, küllap siis juba hakataks ka paremaid kirjatöid niivõrd hindama, et kõrdikokkade sepitsused enam ostjaid ei leiaks.»

Kreutzwald hindas kõrgelt kirjanduse ühiskondlikku osatähtsust ja ülesandeid rahva elus, mõistis selgesti kirjaniku suuri ja õilsaid kohustusi ning vastutust rahva ees. Luuletuses «Viru laulik» kõneleb Kreutzwald sellest, et laulik on saadetud maailma inimesi troostima, nende «murevaeva vähendama» ja «vaimu sütitama». Selge sotsiaalse, rahvuslikku väärikust ja patriotismitunnet kasvatava eesmärgi seab kirjanik «Kalevipojale», rõhutades: ««Kalevipoeg» olgu eestlastele üks vana aja mälestus, tema sütitagu meie südames paremat vaimu, et oma sugu ja isamaad kallimaks hakkaksime pidama kui siiasaadik oleme pidanud.»

Kreutzwald mõistis, et tõeliselt rahvaliku kirjanduse

ülesanne on paljastada sotsiaalseid pahesid, võidelda kõige vana ja iganenu vastu, mitte aga otsida odavat menu. «Sipelga» II ande eessõnas ütleb ta: «Kellel kirjutades paremaid mõtteid ei oleks kui neid: «Saaks raamat aga lugejate meele pärast olema!» sel ei ole veel täielikku mehe aru ega julgust. Raamatukirjutaja peab terava noaga kõik hukkaläinud tükid maha lõikama, kui üks tohter surnuks läinud liikme terve keha küljest maha võtab.» Jutustuses «Mihkel Põllupapp» rõhutab kirjanik, et «kes elujuhtumisi tõsiselt tahab maalida, peab valgust ja varju nõnda andma, kuidas mõlemad tema silma ette astuvad.» J. Weitzenbergi tuntud «Vana opmani nutulaulu» kohta märgib ta selle ilmumisel (1864), et «see kuulub kahtlemata meie kirjanduse paremate toodete hulka». Kirjas Reinvaldile avaldab ta erilist rõõmu just selle üle, et viimase uus luulekogu «kibuvitsa- ja roosipõõsa viisil õilmete ja lehtede varjule peidetud okkaid näitab!» Analüüsides Koidula varasemaid luuletusi ja püüdes viimasest «üht laulikut kasvatada, kelle kandle keeled eesti rahva auks ja iluks peavad kõlama», katsub Kreutzwald mitmel puhul koos vormilise silumisega teravdada värsside ideelist sisu, anda suuremat löövust, võitlevamast hoiakut. Seejuures rõhutab ta, et luuletaja looming on määratud rahvale ja tema «ülem palk» on see, kui ta rahva hulgas südameid leiab, kus tema «kandle keelte helin . . . vastu kostmist saab».

Kreutzwald suhtus kirjanduslikku tegevusse suure vastutustundega ja nõudlikkusega enese vastu. Nii mõndagi oma kirjatööd hoidis ta nende küllaldases kordaminekus kaheldes aastaid, isegi aastakümneid lauualaekas, enne kui need avalikkuse ette pääsesid; suur hulk nooreea luulekatsetusi, nii algupärandeid kui tõlkeid aga pidi tuleohvriks langema, nagu ta sellest räägib kirjades Koidulale. Suurem luuleteos «Lembitu», millega kirjanik ise rahul ei olnud, seisis pikki aastaid ja anti välja alles pärast tema surma. Tõsise ja nõudliku suhtumise tõttu ei võinud Kreutzwaldi silmis armu leida ei sajandi kesk-

paiga «turulaulikud» ega ka hilisema epigoonilise, nn. järelromantilise «luule» arvukad ja andetud esindajad.

Kirjanduslikku vormi käsitleb Kreutzwald lahutamatus seoses teose ideelise sisuga. Ta nõuab luulelt kujundite konkreetset ja ilmekust, grammatiliselt õiget ja moonutamata keelt, võideldes eriti kirikliku «luule»-keelega igandite vastu. Riimi suhtes on Kreutzwald seisukohal, et «kõlksuva sabaga sõnade kokkusõlmimine» ei ole eesti luules eriti oluline, kuna rahvalaul ei kasuta lõppriimi. Eriti pahandavad teda need, kes ainuüksi sõnakõlksudes näevadki kogu luuleilu ja «nagu seesinane kuulus värssi-sepp» (Jannsen) tassivad turule taolisi salmikuid: «Ma seisin mäe peal ja vaatsin ümber seal, mis sündis siin ja seal siin kalli ilma peal». Seevastu soovib Kreutzwald rohkem kasutada rahvalaulu vormielemente, mida ta võrdleb kodumaa kenade aasalilledega. Teadlikult vastandab ta oma loomingut rahvalikkust «kõrgele kirjandusele», kirjutades näiteks balti-saksa literaadile G. Schultz-Bertramile pool-ironiliselt: «Sinu laulu põhitoon on pärit kirjartarkadelt, mina piiksun nõnda, kuidas külainimene harilikult kõneleb, ja olen õnnelik, kui mul siin-seal korda läheb tema tooni tabada». Oma suurima tunnustuse annab Kreutzwald luuletustele, mis on selged ja kõigile arusaadavad, milles mõtted «kõnnivad kõik peast jaluni eesti külalapse ehtes», luuletustele, kus on saavutatud sisu ja vormi vastavus ning kooskõla.

Suurt tähelepanu pööras Kreutzwald kirjanduse populariseerimisele ja levitamisele rahva hulgas. Paljudes oma kirjutustes püüab ta õpetada rahvast hindama sisuka kirjanduse väärtust. Tema algatusel ja otsesel kaastegevusel organiseeriti eestikeelsete raamatute müük mitmetes meie maa keskustes, millel oli suur tähtsus kirjanduse kättesaadavaks tegemisel. Erilist tähelepanu väärivad artiklid «Paar sõna kogukonna raamatukogudest», milles Kreutzwald juba 1869. a. soovib luua avalikke rahvaraamatukogusid.

Kreutzwald hindas kirjandust kui ideelise võitluse

võimsat relva, mõistis selgesti selle suurt ühiskondlik-kasvatuslikku tähendust. Kreutzwaldi kirjanduslik tegevus ja tema loomingu parim osa on läbini võitleva hoiakuga, reaktsiooni leeri ründav, paljastav ja naeruvääristav. Talle oli tähtis ja määrav kirjanduse ideeline sisu, püüe lahendada eluliselt tähtsaid probleeme, kusjuures ta lähenes suure nõudlikkusega ka kunstilise meisterlikkuse küsimustele. Kreutzwald tundis end kui kirjanik alati ühiskondliku võitlejana, kes on kutsutud teenima rahvast, taotlema rahva valgustamist ja kasvatamist oma aja eesrindlike ideede vaimus.

4.

*Kui vabadust siin mõistusel ei oleks,
Kust peaksime siis meie leidma teed?*

Eesti lugeja ette astus Kreutzwald ennekõike kui jutu- kirjanik ja rahvavalgustuslike tööde autor, kuna tema varasem publitsistika ja kirjutused folkloristika küsimuste üle kohalikus saksakeelses perioodikas ulatusid ainult intelligentsi ringkondadesse. Kreutzwaldi esimeseks rahvaraamatuks on osalt kirjanduslikele eeskujudele toetuv pikem karskusemõtet propageeriv külajutt «Viinakatk» (1840), mille ilmumine oli tollal kahtlemata välja- paistvaks sündmuseks. Paar aastat hiljem jõudis sõprade algatusel trükki ka juba kreiskoolipäevil tõlgitud «Vaga Jeenoveva ajalik eluaeg».

Samal ajal sai alguse ka Kreutzwaldi eestikeelne publitsistlik ja rahvavalgustuslik kirjamehetegevus. 1842. a. alates esineb ta pidevalt ÕES-i poolt väljaantavas «Tartu ja Võru maarahva kalendris» kirjutustega praktiliste majapidamisküsimuste üle, geograafiliste ülevaadetega Vene riigist ja teistest Euroopa maadest, arstlike nõuannetega jne. Samas leiame ka paar ilukirjanduslikku laadi pala, nagu muistendilaadiline «Emajõgi» (1844) ja usuvahetus- ning ümberasumisliikumist kajastav mõistujutt «Narri- lased» (1848).

1845. a. alates toimetas Kreutzwald tervelt kolme-kümne aasta jooksul «Maarahva Kasulise Kalendri» (hiljem «Eesti rahva . . .») lisa. Kuna eestikeelne ajakirjandus esialgu täiesti puudus, olid just kalendrid need, mis kogu oma piiratud hoolimata pidid täitma perioodika aset. Kreutzwaldi kirjutustega «Kasuline Kalender» omandas peagi erakordse populaarsuse ja levis üle kogu maa enneolematul hulgal. Kalendrilis avaldas Kreutzwald terve rea oma jutte ja luuletusi, jätkas aga selle kõrval ka õpetlikke kirjutusi taime- ja loomariigist, andis algteadmisi maakera tekkimisest, universumi ehitusest, ajamõõtmisest, võitles ebausust vastu jne. Tähelepanu väärib pikem kirjutus «Ligimailt ja kaugemalt» (1857), milles Kreutzwald kõneleb äsjalõppenud Krimmi sõjast ja Sevastoopoli kangelaslikust kaitsmisest. Samuti tuleb esile tõsta kirjutust Peeter I kohta, keda Kreutzwald kõrgelt hindab kui Vene riigi võimsuse põhjendajat ja suurt reformaatorit.

Rahvavalgustusliku sisuga kirjutusi sisaldavad ka Kreutzwaldi poolt kalendrite kõrval välja antud kaks albumit «Sipelgat» (I 1843, II 1861). Eriti olulised on nendes ilmunud kirjutused eesti rahvaluule ja samuti kasvatusküsimuste kohta.

1848—1849 avaldas Kreutzwald viis vihikut populaarteaduslikku väljaannet «Maailm ja mõnda, mis seal sees leida on», mida võib pidada esimeseks eesti illustreeritud ajakirjaks. «Maailma» iga vihik jaguneb nelja ossa: esimeses pakutakse peaaesjalikult kosmograafilisi teadmisi, teises jutustatakse loodusest ja võõrastest maadest, kolmandas tutvustatakse uusimaid leiutusi ja tehnika saavutusi, neljandas antakse mitmesuguseid praktilisi «tululikke õpetusi». «Maailmast» kuulis lugeja näiteks vene uurijate Krusensterni jt. ümber maailma reisidest, tutvus Kopernikuse heliotsentrilise õpetusega, sai teada raudteedest ja nende tähtsusest, elektrist ja telegraafist ning paljust muust uuest ja huvitavast. «Maailma» hindas Kreutzwald hiljem (kirjas akad. Schiefnerile) ühe oma tähtsama tööna, «mis tol ajal esimese säherduse raama-

tuna kihelkonnakoolides tähelepanu äratas ja poiste poolt õhinal loeti, nii et eksemplarid kuigi kaua vastu ei pidanud»; mitmed toleleagssed koolipoisid on hiljem talle korduvalt kinnitanud, et «nende pilkudele olevat uus maailm avanenud».

Rahva silmaringi avardavat eesmärki taotles Kreutzwald ka järgmises väljaandes «Maa ja mere pildid», mildest ilmus kolm tõlkeraamatut (I 1850, II 1857, III 1861). Esimeses ja teises raamatus, mis moodustavad sisuliselt terviku samade tegelastega, kujutatakse reisi- ning jahiseiklusi Lõuna-Aafrikas ja Tseilonil. Kolmas raamat jutustab uurimisekspeditsioonist Põhja-Jäämerel. «Maa ja mere piltides» leidis tolelaegne lugeja kaasakiskuva jutustuse koore all mõndagi huvitavat ja õpetlikku, mistõttu raamatud said väga populaarseks ja ilmusid 1880. aastal ka teises trükis.

1854. a. ilmus kooliraamatuna Kreutzwaldi «Lühikene õpetus tervise hoidmisest», kus antakse mitmesuguseid praktilisi hügieenilis-tervishoidlikke juhiseid ja arstlikke nõuandeid ning kummutatakse kahjulikke ebauskumusi. Oma elu lõpul andis Kreutzwald välja mahuka arstiteadusliku käsiraamatu «Kodutohter» (1879), mille tähendus ei piirdu kaugeltki ainult meditsiiniliste nõuannetega. See otse hädavajalik teos ilmus 20 aasta jooksul neljas trükis ja aitas suuresti kaasa loodusteadusliku maailma-vaate levimisele rahva hulgas.

Kogu oma ulatusliku rahvavalgustusliku tegevusega jätkas Kreutzwald O. W. Masingu poolt algatatud traditsioone, kelle pärandit ta kõrgelt hindas. Mõistagi jõudis aga Kreutzwald uutes ajaloolistes tingimustes ja arenenumate vaadetega kirjamehena Masingust märksa kaugemale. Tema sellealasel tööil on peale kõige muu olnud väga suur tähtsus ka kirjanduskeele sõnavara arendamisel ja eriti teadusliku terminoloogia väljakujunemisel.

Samad põhieesmärgid, millele on suunatud Kreutzwaldi rahvavalgustuslik töö, on iseloomustavad ka tema jututoodangule, kusjuures mõnelgi puhul kalendrijuttudes

kunstiline kujutus annab maad otsesele praktilisele nõu-
andele. See muidugi kahandab nende tööde kirjandus-
likku väärtust, kuid ilmumisaega ja -kohta arvestades
tuleb seda mõista kui ajaloolist iseärasust.

Kreutzwaldi jutulooming ilmus peaaesjalikult 1850.
aastail. Sellest ühe osa moodustavad allegoorilis-satiirili-
sed jutud, teise realistlikku laadi kaasaegse külaelu kaju-
tused. Allegooria kasutamisele suunas Kreutzwaldi tea-
tava loomupärase kalduvuse kõrval ilmselt asjaolu, et tol-
lal puudus võimalus sotsiaalsete küsimuste otseseks käsit-
lemiseks, — tublisti said «kirjakohitseja» käes kannata
mõistukõnedki.

1848—1851 avaldas Kreutzwald «Kasulises Kalend-
ris» ja 1850. a. eri raamatuna «Reinuvader Rebase». See
on eestindus väga laialt levinud ja paljude autorite poolt
kasutatud rahvusvahelisest mõistujutust, milles looma-
eepose vormis paljastatakse mitmesuguseid feodaalühis-
konna pahesid. Teose ümbertöötamisele on Kreutzwaldi
tõenäoliselt juhtinud rebase lugude populaarsus ka eesti
rahvaluules, kust ta on muuhulgas sisse võtnud terve
rea motive ja sündmusi, samuti kasutanud rohkesti
muudki rahvapärast ainetikku.

Reinuvader Rebane, Kurjasünnituse mõisa isand, on
ülekohtu, omavoli ja verise vägivalla elavaks kehastuseks,
kuid oma kavaluse, piiritu jultumuse, silmakirjatsemis- ja
valetamisoskuse tõttu pääseb ta alati karistusest. Reinu-
vader teab, et kuningas Lõukoer teda vajab ja hindab, et
ilma tema kavala nõu ja abita ei või valitseja aujärg ülal
seista — ja on seepärast kindel, et kuningas andestab
talle kõik tema häbiteod. Mõistes, et «väikesed vargad
puuakse võlla, suured tõstetakse tõlda», paneb Reinu-
vader Rebane mängu kogu oma alatuse — ja saavutab
sellega võimu teiste üle. Tal läheb korda saata oma vaen-
lased viletsusse ja häbisse, ise saab ta aga kuninga ase-
valitsejaks ja pitserisõrmuse hoidjaks. Kurjus, salakava-
lus ja ebaõiglus triumfeerivad tolles ühiskonnas, mille saa-
duseks ja tüüpiliseks esindajaks on Reinuvader.

Teravalt paljastatakse Reinuvaderi tembutuste kaudu usulist silmakirjalikkust ja vagatsemist, mis enamasti on just varjuks ülekohtustele tegudele. Valitsevate olude naeruvääristamiseks kujuneb ka see, et kuningakoja papina esineb oinas, kohtukirjutajana pändik jne. Samal ajal on ka Reinuvaderi enese suu läbi tehtud vihjeid kohalikele elunähtustele, kusjuures teravalt pilgatakse rõhujate käsilasi ja oma rahvuse salgajaid — kadakasaksu.

Rõhumisele ja ülekohtule rajaneva ühiskonna kriitika ning hukkamõist enam või vähem varjatud kujul läbib kogu juttu. Selle lahtimõistatamisele juhib Kreutzwald lugejat otseselt nii motos kui ka lõpplauseis. Et lugejad kirjaniku mõttest täielikult aru said, seda näitab teose erakordne levik: juba Kreutzwaldi eluajal ilmus «Reinuvader Rebane» vähemalt viies trükkis.

«Reinuvader Rebase» tendents oli aga arusaadav ka tsaristlikule tsensuurile ja seepärast kärbiti juttu rängalt, kohati tervete lehekülgede kaupa; eriti sai kannatada 1860. a. väljaanne, mida tsensuur pidas kinni kaks aastat ja kus teksti kõrval tsenseeriti isegi illustratsioone (eesli kaelast kõrvaldati rist)!

Kreutzwaldi «Kilplased» (1857) põhineb saksa rahva- raamatu eeskujule, teatavas osas on aga kirjanik saanud oma tööks tõuget ka eesti folklooris esinevast hõimude pilkest. Teose suurt populaarsust näitab kõige veenvamalt see, et kilplaslood on Kreutzwaldi vahendusel muutunud tõeliseks rahvaluuleks ja «kilplane» saanud rumala ning põikpäise inimese üldnimeks.

«Kilplaste» peamiseks sisuks ja mõtteks ongi igasuguse rumaluse pilkamine ja väljajäetamine. Kreutzwald kui valgustaja taotles ka sellega, kuigi teist teed kaudu minnes, oma põhilist eesmärki: õpetada rahvast mõtlema, tõelisi teadmisi ja tarkust austama. Kilplaste «imevärk- likkudes» narrustes on antud omalaadne satiiriline üldis- tus elus esinevast ebateadlikkusest, rumalusest ja selle halenaljakest tagajärgedest. Selle põhiteemaga seoses

leiame ka «Kilplastes» torkeid kadakasaksluse, rahvavaenuliku kõstrite-kirjanduse, eriti aga vana kirjaviisi pihta, mida samuti välja naerdakse ühe Kilpla narrusena. Viimasega pidi Kreutzwald asendama puhtpoliitilise satiiri, mis ei pääsenud läbi tsensuuri.

Oma laadilt «Kilplastele» lähedane, ent märksa selgema ja konkreetsema sotsiaalse sisuga jutt on «Tuisulased» (ilmus 1859. a. kalendris). Selle otseseks ajendiks on olnud tollal toimuv äge võitlus vana ja uue kirjaviisi vahel. Kreutzwald kujutab vana kirjaviisi allegooriliselt kandiliste ratastega vankrina, nelja varrukaga kuuena, kahekordse teraga noana jne., näidates selle võõraste poolt kasutusele võetud kirjapruugi täielikku sobimatust eesti keele laadile. Kuna aga võitlus kirjaviisi pärast sai tolleaegsete ühiskondlike võitluste lahutamatuks osaks, sest vana kirjaviisi kaitsjaiks olid ennekõike pastorid ja teised rahvavaenulikud kirjamehed, siis kasvas ka Kreutzwaldi jutt «Tuisulased» üle oma esialgsest kitsamast eesmärgist. Teravalt naeruvääristades igasugust tagurlust ja nürimeelset konservatiivsust oli see mõjuvaks hoobiks kogu antidemokraatlikule leerile.

Tuisulased on igasuguste uuenduste vastased; tahab keegi midagi muuta või teisiti teha, siis aetakse ta kui kärnane koer maalt välja või puuakse oksa. Eriti on selle tagurluse tugisambaks vaimulikud («taarahiie vahid»). Tuisulaste silmad kardavad valgust, nad ei taha ega suuda midagi näha, kobavad käsikaudu ja põrkavad ninadega vastu seinu. Teravalt naeruvääristatakse tuisulaste näol ka rahvareetjaid, — võõraste tallalakkujaid ja poolpimedaid, kes end suurteks tarkadeks ja rahvajuhtideks peavad, kogu Tuisula elu-olu täiuslikuks ja veatuks kiidavad ning end lõpuks «Tuisula n d i rahvaks» kuulutavad. Oma allegoorias näitab Kreutzwald tolleaegsete eestikeelsete ajalehtede — «Perno Postimehe» ja «Talu-rahva Postimehe» rahvavaenulikkust, kuna need kaks nurgeliste ratastega postivankrit veavad rahvale «kõike targematele juba võõrdu jäänud vana risu ja koli». Ta-

gurlased püüavad rahvast pimestada, sest «mida rumalamaks kuskil rahvas jääb, seda paremat lüpsilehma leiavad need, kes igapäev sellest rumalusest enesele piima ja koort oskavad lüpsta». Eriti teravalt tabab Kreutzwaldi pilkejutt Jannsenit, näidates viimase tegevuse antidemokraatlikku sisu, tema silmakirjalikkust ja alatuid võtteid. «Tuisulasi» võib iseloomustada esimese eesti ühiskondlik-poliitilise pamfletina, milles Kreutzwaldi satiir on saavutanud suure löövuse ja paljastava jõu.

Kaasaegset külaelu kujutavates juttudes pidi Kreutzwald tsensuuriolusid arvestades kriitilistest mõtteavaldustest ja mõistaandmistestki peaaegu täiesti loobuma. Jäi üle sõidelda harimatust ning ebausku ja anda kirjanduslikus vormis eeskujusid praktiliste olustikuliste küsimuste lahendamiseks; ainult siin-seal läks kirjanikul korda tähelepanu juhtida elu mõningaile tõsisematele varjukülgedele, kuid ilma et tal oleks olnud võimalust selgitada nende sügava-maid põhjusi.

Jutustus «Paar sammukest rändamise teed» (1853) kannab alapealkirja «Üks elupuu küljest nopitud mälestusleht». Selle kirjutamiseks on arvatavasti kaudselt tõuget andnud kirjaniku tütre Marie Ottilie surm 1851. a. Osalt on Kreutzwald seejuures eeskujuna kasutanud saksa kirjaniku Jean Pauli üht temaatiliselt lähedast jutustust. «Paaris sammukeses» leidub mõningaid üsnagi huvitavaid pilte möödunud sajandi alguse külaelust Põhja-Eestis; meeldejääv on episood 1812. a. Isamaasõja päevilt. Üldiselt on jutustuse käsitusala võrdlemisi kitsas, tähelepanu on pööratud peamiselt tütarlapse Mari kuju nukkerlülilisele iseloomustamisele. Ilmumise ajal oli «Paar sammukest» oma tundeheitsuse ja elamuslikkusega ometi esileulatuvaks nähtuseks tekkivas eesti jutukirjanduses.

Mõnevõrra laiemalt visandab elunähtusi «Üks öö-pilt» (ilmus 1853. a. kalendris). Selles jutustab mina-tegelane, kuidas ta kord noore kooliõpetajana pimedal sügisööl teelt eksides sattus armetusse taluosmikusse ja sai seal elavate inimeste viletsuse ning masendava vaimutuimuse tunnis-

tajaks. «Üks öö-pilt» on sünge olukujutus, vastandlik talupoja-elu idülliliselt kujutavatele juttudele pastoritest ja köstritest «kirjanike» poolt. Kreutzwald mõistis, nagu näeme ta kirjadest, et joomine, kõlvatus ja vaimne toorus on muserdava sotsiaalse olukorra, julma pärisorjusliku rõhumise tulemus, — kuid seda oli tollal muidugi võimatu otseselt välja ütelda. Jutustuses avaldub kirjaniku sügav kaasatundmine nendele inimestele, kuid tema minategelane võib ainult soovida moraalsest eneseparandamist ning lohutada pikkades usulistest tiraadides lootustega sealpoolsele elule. Sellest piiratusest ja pealesunnitud ühekülgisusest hoolimata oli jutustus tõepärase elupildina süüdistuseks ja protestiavalduseks kehtivate ühiskondlike olude vastu.

Kreutzwaldi jutustustest üheks õnnestumaks on samuti kalendrillisas ilmunud humoristliku põhitooniga «Videvik» (1854). Jutustuse «kangelasteks» on kolm kohalikku rahameest ja sakste sabarakku, tekkiva eesti maakodanluse esimesi tüüpe — Arina aidamees, Kukla mölder ja Värtmetsa kubjas. Need mehed, «ehk neil küll palju saksa keelt suus ei ole,» on siiski «meele ja südame poolest enam saksad kui talupojad». Kupja-Villemi tädipoja, hulkuri ja päevavarga Hansuga koos tegutsedes õnnestub kellelgi kelmil neid rahajõmme haledasti sisse vedada. Kuulutades end rahaaukude ülesleidjaks ja osavalt ära kasutades aidamehe, möldri ja kupja nürimeelset ahnust ning rumalat ebausku, petab kelm nendelt «rahakasti välja toomise pandiks» välja suure summa raha, ehteasju ja noore täku, kadudes siis koos teda «taga ajama» läinud Hansuga.

«Videvikus» on rohkesti sisse põimitud mitmesuguseid muinasjuttude elemente, kusjuures aga üleloomuliku uskumist naeruvääristatakse kui rumalust ja paljastatakse selle kasutajaid kui kelme. Rahvaluuleliste sugemete ja elu realistliku kujutamise õnnestunud ühendamise kaudu on Kreutzwald «Videvikuga» andnud meie varasema kirjan-duse ühe huvitavama ja kunstiküpsema lühijutu.

1858. a. kalendris ilmunud «Põllumees ja ametmees» kujutab kahe erinevasse sotsiaalsesse kihti hargneva perekonna saatuse erinevust, suunates seejuures talumajanduse tulutoovama-le ümberkorraldamisele. Põhiline on siin sama oma toa ja oma loa probleem, mida üle paarikümne aasta hiljem sellenimelises teoses asus käsitlema J. Pärn. Peab tähendama, et Kreutzwaldi jutustus on mitmeti eluliselt tõepärasem Pärna omal ajal nii esiletõstetud tööst. «Põllumehe ja ametmehe» puuduseks on aga hõredavõitu kunstilise kujutamise kõrval otsese õpetuse ja elujuhatuse esilekippumine — kuni põllurammutamise üksik-asjadeni (sellest pole muidugi vaba ka «Oma tuba...»).

Ulatuslikumat läbilõiget tolleaegsest eesti külaelust ja ajajärgule iseloomustavatest ideelistest vastuoludest on Kreutzwald püüdnud anda pikemas jutustuses «Mihkel Põllupapp» (ilmus «Kasulises Kalendris» 1865—1873 pealkirjata, nimetatud nii hiljem keskse tegelase järgi). Jutustuse põhiliseks teemaks on haridussõbraliku ja ratsionalistlik-valgustusliku maailmavaate võit vana pietistlik-kirikliku, kõike «ilmalikku» eitava ellusuhtumise üle. (Esiialgselt jutus otseselt negatiivse tegelasena esinenud pastori kuju oli Kreutzwald sunnitud tsensori survele välja jätma.) «Põllupapi» järjejutustuses «Uus koolmeister» (1874. a. kalendris) esitatakse peamiselt eesrindlikke pedagoogilisi vaateid, mille kandjaks on vene keele õpetaja Ivanov.

Jõukas Ülevainu talu peremees Mihkel Põllupapp on vana laadi inimene, vagatseja ja kirikumees, sallimatu «ilmalaste» vastu. Sündmustiku käigus vabaneb ta aga nendest kahjulikest ja väärade eelarvamustest. Selleks mõjustavad teda ennekõike kokkupuuted uute vaadete-ga inimestega. Nendeks on Ülevainu sulane Hans Virk, samasse külasse asunud peremees Peeter Mõis-tand ja uus kooliõpetaja. Jutustuse süžeeleiseks jooneks on Hansu ja peretütre Elsa armastus ning lahusolek Hansu väeteenistuses viibimise ajal. Lõpuks vabaneb ta käevigastuse tõttu sõjaväest ja abiellub Elsaga.

«Mihkel Pöllupapp» on esimene taoline ulatuslikum proosateos eesti kirjanduses, mis üsnagi laiahaardelise sündmustiku kaudu taotleb näidata uue ja vana vahelist võitlust kaasaegses ühiskonnas. Jutustuse kunstilist taset on aga ilmselt kahjustanud pikaajaline järk-järguline valmimine; teos on rohkem sündmusi refereeriv kui vahetult kujutav, seejuures võrdlemisi ebaühtlane ja kompositsiooniliselt laialivalguv (kirjaniku enda sõnade järgi kaldub ta «ühtepuhku jutustamise teelt kui juhivitsata van-ker kõrvale»).

Kreutzwald püüdis oma juttudes, olgu allegoorilises või realistlikus laadis — kuivõrd olud seda võimaldasid — jätkata sotsiaalsete teemade käsitlemist, millega oli «Tühjas jutus» (1842) algust teinud Faehlmann. Kirjaniku eesmärgiks on võitlus vana ühiskonna mitmesuguste väärnähtuste, igandite ja eelarvamuste vastu, tema jutte läbib uuendusmeelne ja valgustuslik ellusuhtumine. Kreutzwaldi jutud ei moodusta küll tema loomingu kandvamat osa, kuid täiesti põhjendamatult olid senises käsitluses eriti kalendrilisades ilmunud tööd hoopis unarusse jäetud. Selletõttu olid need kuni viimase ajani laiemale avalikkusele tundmatud ja ilmuvad nüüd, mõned enam kui saja aasta pärast, uues väljaandes esmakordselt.

5.

*Lehvi muistseid mälestusi,
Kalevite kuulutusi!...*

Kreutzwaldi elutööks ja tema väljapaistvaimaks loomingu-
liseks saavutuseks on eesti kirjanduse esimese suur-
teose — eepose «Kalevipoeg» koostamine.

Kalevipoja-muistendite kogumise ja nende alusel rahva-
eepose koostamise mõtte algatas Faehlmann juba 1830.
aastatel. 1839. a. esines ta ÕES-i koosolekul oma töö
tulemustest ettekandega, milles tegi esimese katse ühen-

dada vägilasega seotud rahvaluulepärimusi üheks temaatiliseks ja kunstiliseks tervikuks. Pärast Faehlmanni varast surma 1850. a. jäi «Kalevipoja» koostamise ülesanne päranduseks Kreutzwaldile, kes juba varem oli üritusele kogu hingest kaasa elanud. Oma töö aluseks võttis ta Faehlmanni poolt esitatud kavandi, tegeldes samal ajal innukalt Kalevipojasse puutuva ja muu rahvaluuleainestiku kogumisega.

«Kalevipoja» juures töötas Kreutzwald tervelt kümme-
kond aastat. Teose esialgne redaktsioon, nn. «Alg-Kalevi-
poeg», valmis küll juba 1853. a., kuid see ei pääsenudki
avalikkuse ette tsensuuritakistuste tõttu. Vahepeal oli
Kreutzwald saanud mitmesugust uut ainetikku, mille alu-
sel ta töötas «Kalevipoja» põhjalikult ümber, täiendades
eepose sündmustikku ja viimistledes teost kunstiliselt.
Niisugusel kujul ilmus «Kalevipoeg» koos saksakeelse
tõlkega nelja aasta jooksul (1857—1861) annete kaupa
ÕES-i *Toimetistes*, pääsedes sellise puhtteadusliku,
väikesetiraažilise väljaandena kärpimisteta läbi tsen-
suuri. Rahvaraamatuna tuli eepos aga trükkida Soo-
mes (1862).

Reaktsioonilise mõisnikkonna suuvoodrid — pasto-
rid — alustasid juba «Kalevipoja» ilmumise ajal teose
vastu vihaseid rünnakuid. Julgustust ja abi oma töös sai
Kreutzwald aga Peterburi akadeemikutelt Schiefnerilt ja
Wiedemannilt; viimaste retsensiooni alusel määrati
«Kalevipojale» veel enne tervikuna trükkimist
1860. a. Venemaa Teaduste Akadeemia poolt Demidovi
auhind.

«Kalevipoeg» on vahetu rahvaloomingu ja Kreutzwaldi
kui sügavalt rahvaliku kirjaniku loominguline ühissaavu-
tus. Seesugune suurejooneline ja laiahaardeline eepiline
luulelugu ei saanudki tekkida valmiskujul rahvasuus; oli
vaja kirjandusliku vilumusega ja asjatundlikku organisee-
vat kätt, et liita vägilase kujuga seotud ebaühtlast
rahvaluule ainetikku terviklikuks kunstiteoseks. Kreutz-
wald suutis selle raske ülesande edukalt lahendada. Ta

võttis oma töös kokku temale tuntud rahvaluulepärimuste põhilised motiivid, andis nendes leiduvale progressiivsele ideestikule selgema ning sihikindlama mõtestuse ja lõi rahvaeepose näol püsiva aluse eesti rahvuslikule kirjan-dusele ja kultuurile.

Jutud Kalevipojast kui hiidvāgilasest olid arvukates teisendites ja mitmesugustes erinevates ühendites rahva hulgas levinud ning armastatud. Taolised vāgilasllood on paljude aastasadade jooksul välja kasvanud peamiselt rahva võitlusest loodusega ja välisvaenlaste vastu, kus-juures vāgilane oma tohutu suuruse ja hiigla jõuga süm-boliseeribki töötavat rahvast. Otseselt Kalevipojaga või Kalevitega seotud pärimuste kõrval on Kreutzwald eepose koostamisel ulatuslikult kasutanud mitmesuguseid teisi rahvasuus tuntud vāgilaslugusid ja muinasjutuaineid, samuti eepilisi ja lüürilisi rahvalaule, neid vastavalt kohandades eepose sündmustikule. Rikkalikult on esi-tatud rahvakombestikku, tavasid ja uskumusi, sisse põimi-tud arvukaid vanasõnu, kõnekäände ja mõistatusi. Nii on koostaja püüdnud ühendada teosesse võimalikult rohkesti rahvapärast aineklikku. Mõnes osas on Kreutzwaldil lisaks olnud ka kirjanduslikke eeskujusid, millest võiks märkida soome rahvaeepost «Kalevala» ja antiikeeposi.

«Kalevipoja» põhiideeks on patriotismi ja vabadus-võitluse idee. Eepose sündmustikku läbib juhtiva joonena võitlus orjuse, rõhumise, ülekohtu ja võõraste rõõvvallu-tajate vastu. Selles avaldub «Kalevipoja» kõige tihedam seos rahvahulkade vabastusliikumisega.

Eeposes vastandatakse kauget muinasaega rahva hili-sematele kannatustele, — kuid mitte mineviku ülistami-seks, vaid selleks, et muistse priipõlve meenutamisega äratada rahvas eneseteadvust ja isamaa-armastust, et aja-loolise ülekohtu näitamisega virgutada rahvast võitlu-sele sotsiaalsest ja rahvuslikust survest vabanemiseks. Võõraste sissetungijatega tulid sõjakurnad, orjakütked, näljapiinad, katkusurmad. «Muistse õnne õilmekesed» on maha maetud, «unustuse vaipa» ja «kavaluse kuube»

varjab rahva eest tema heroilist ja võitlusrohket minevikku. Laulik seab endale ülesandeks seda kõike unustuse rüpest taaselustada, jutustada «muistse põlve pärاندusest», tuua «salasõnumeid» parematest päevadest, armsamatest aegadest. Ta tahab ka näidata, kuidas «isamaa ilu hoieldes, võõraste vastu võideldes, varisesid vapid vallad, kolletasid kihelkonnad . . .». Rahvas peab teadlikuks saama temale osaks langenud verisest vägivallast:

Nende piina pigistused,
Nende vaeva väsimused . . .
Kostku meile kustumatal

Eeposes kujutatakse otseselt rahva võitlust Kalevipoja juhtimisel saksa ja skandinaavia röövvalutajate vastu. Teisel plaanil, allegoorilis-fantastilises vormis, avaldub orjuse- ja rõhumisevastane idee Kalevipoja võitluste kaudu Sarvikuga, mis on eepose üheks keskseks teemaks. Põrgu tähendab siin — nagu sageli eesti rahvaluules — pärisorjuslikku mõisa, piigade vabastamine põrgust sümboliseerib rahva vabastamist rõhuja ikkest, Sarviku aheldamine Kalevipoja poolt pärast rasket heitlust — vabadust armastava rahva võitu julma orjastaja üle.

Nagu kogu eesti rahvaluule peamine osa, nii on ka «Kalevipoeg» oma olemuselt kiriku- ja usuvaenulik. Eriti selgesti avaldub see hoiak nendes värssides, kus eepose saamisloole vihjates kõneldakse pappidest ja kirikuhakkidest (XV lugu). Ühes kirjas nimetab Kreutzwald Kalevipoega otseselt «ilmalapseks», kellel seepärast pole pappidelt midagi head loota; teisel iseloomustab ta kangelast kui «ristimata paganat». Kalevipoja kui jumalavastase võitleja olemusele juhtis esmakordselt tähelepanu nõukogude kirjanduse rajaja Maksim Gorki (1934). Kalevipoja kuju, tema tegutsemine ja mõtteviis on täiesti vastandlik religioossele maailmavaatele, selles väljendub rahvahulkade põhiolemuselt materialistlik ellusuhtumine. Reas hiljem kogutud muistendites (milliseid Kreutzwald kas ei tundnud või pidi kasutamata jätma avaldamise võimatust

arvestades) kujutab rahvas vägilast otseselt kirikupurustajana ja jumalatrotsijana. Sellepärast saadabki jumal Kalevipoja pärast surma jalutuna põrgu väravasse, aheldades ta seal salakavalalt kaljuküttesse. Lootus kangelase vabanemisele eepose lõpus tähistab seega rahva vabanemist ka usu ja kiriku ahelatest.

Tähtsal kohal «Kalevipoja» ideestikis on sõprus ja koostöö vene rahvaga. Kõneldes meie rahvale lääne rõõvavallutajate maaletungimisega osaks saanud kannatusist, rõhutab laulik *Sissejuhatuses* Eestimaa Vene riigiga liitmise ajaloolist tähtsust. Sõprus ja koostöö vene rahvaga avaldub eepose sündmustikus Kalevipoja korduvate käikude näol läbi Peipsi Pihkvasse, et tuua laudu linnade ehitamiseks ja kindlustada maad läänest sissetungijate vastu. Selles on ühtlasi kajastuse leidnud Venemaa kui oma arengus kaugemalejõudnud ühiskonna edasiviiv mõju eestlaste kultuurilisele ja ühiskondlik-olustikulisele arengule.

Eeposes tõstetakse esile loova töö tähtsust rahva elus, eriti Kalevipoja künni ja ehitustegevuse kaudu. Teos kasvatab usku inimese tegevuse tulemusrikkusse loodusjõudude alistamisel, näitab visa tööd kui kõigi hüvede allikat. Eepos kiidab kallist rahupõlve kui loova ülesehitustöö eeldust, näidates selle kõrval neid koledusi ja kannatusi, mida toob rahvale sõda. «Kalevipojas» rõhutatakse teadmiste ja maailmatunnetamise tähtsust, eriti loos sõidust maailma otsa: tarkus tunnistatakse «ülemaks kui hõbevara, kallimaks kui kullakoormad». Kõrgelt hinnatakse ausust ja sõnapidamist, teravalt mõistetakse hukka reetlikkust ning ülejooksmist rahva vaenlaste leeri. Eeposes ülistatakse õiglust ja abivalmidust, vaprust, julget pealehakkamist, jõudu ja visadust. Selles tõstetakse esile kõiki häid ja üllaid inimlikke omadusi, mõistetakse hukka kõike halba, madalat ja pahelist.

Eepose keskseks tegelaseks ja ideede kandjaks on kangelane Kalevipoeg, kellesse on koondatud lihtsa töömehe, õiglase rahvavanema, vakra sõdalase ja julge

meresõitja omadused. Kalevipoeg on rahva vabaduspüüete esindaja, rõhutute vabastaja ja kaitsja; tema kujus on saanud poeetilise üldistuse kogu töötav rahvas oma iseloomu ja püüdlustega. Eeposes nimetatakse Kalevipoega küll kuningaks, kuid seda tuleb mõista kui rahvaluulele omast tinglikku poeetilist võtet, kuna tegelikult kangelasel puuduvad igasugused valitseja-rõhuja jooned. Kuningas Kalevipoeg on igati talupoeglik vägilane, seejuures ka mitte mõningate inimlike nõrkuste ja puudusteta, mistõttu ta koormab end süütegudega, hukutades hetkelises kergemeelsuses Saarepiiga ja tappes õlleuimas Soome sepa poja.

Kalevipoeg armastab palavalt oma kodumaad, tema tegevus on suunatud rahva üldiseks hüvanguks. Kalevipoja valitsemisaega iseloomustatakse eeposes kui õnne- ja rahupõlve. Kalevipoeg on julge ja tugev, oma taotlustes õiglane ja sirgjooneline. Vaenlaste vastu ei tunne ta halastust, lahinguväljal jääb ta võitmatuks. Ainult siis, kui kangelane kaotab sideme rahvaga, lahkub isiklike masendusmeeleolude mõjul rahvale raskel ajal juhi kohalt, muutub võitlejast sihituks olesklejaks — siis läheb täide mõõga needus ja ta hukkub.

Kalevipoja traagikas kajastub ajaloolise tõepärasusega kogu rahva saatus. Vägilase kannatused on allasurutud, orjastatud rahva viletsuse sümboolseks väljenduseks: jalutu, ülekohtuselt kaljuküttesse vangistatud kangelasena oli Kalevipoeg oma õnnetu ja niisama ülekohtuselt ikestatud rahva võrdkujuks. Ja seda suurema jõuga kõlas eepose lootusrikas lõppennustus Kalevipoja vabanemisest ja eesti rahva uuest õnnepõlvest.

Kalevipoja kõrval on eeposes tema töö- ja võitluskaaslased: tark ehitusmeister Olevipoeg, kaval Alevipoeg ja vapper Sulevipoeg, — samasugused rahva huvide eest võitlevad kangelased. Võrreldes Kalevipojaga jäävad nad aga tagaplaanile ja on vähem individualiseeritud. Märksa eredamad on eestlaste riigi müütilise rajaja vana Kalevi ja tema kaasa Lindaujud.

Kalevipoja ja kogu rahva vaenlastena kujutatakse eeposes Sarvikut ja tema satelliite — sortse, paharette, tuuslareid. Sarvik on kurjuse ja ebaõigluse kehastuseks, tema kujus väljenduvad julma rõhuja ja õela despoodi jooned. Kõik vaenuliku leeri jõud, nende hulgas ajalooliste rööv-vallutajatena näidatud raudmehed-penirüütlid, on oma tegutsemises alatud ja salakavalad, püüdes igal viisil teha kahju Kalevipojale.

Eepos on kompositsiooniliselt keskendatud nimikangelase Kalevipoja ümber, kelle elu ja võitlused moodustavad teose sündmustiku. Kalevipoja kangelastegusid on näidatud tõusvas joones, tema vägilasomadused ilmnevad järkjärgult üha eredamalt. Kompositsioonilise motiivina on Kreutzwald eeposes kasutanud mõõga needust: Kalevipoeg langeb oma mõõga ohvriks, millega ta oli valanud süütut verd.

Tähtis osa on «Kalevipojas» lauliku mõtisklustel, mitmesugustel vahemärkustel või lüürilistel kõrvalepõigetel. Nende kaudu esineb ta kui vahetu sündmustest osavõtja, kes avaldab toimuva kohta oma vaateid ja hinnanguid. Sageli elaks aga nagu kodumaa looduski kaasa kangelase võitlustele, näiteks Kalevipoja sõttakutsel:

Mägi märkas, metsa ärkas,
Tuulehoog jäi tukkumaie,
Merekohin mõtlemaie,
Kaljud kohkel kuulamaie...

«Kalevipojas» esineb igal sammul hüperboliseerimist, allegooriat, sümboolikat, muinasjutupärast fantastikat jms., mistõttu tekstile ei saa igakord läheneda sõnasõnaliselt. Ühelt poolt on selline kujundlik-allegooriline ja fantastiline elunähtuste kajastamine üldse rahvaluule üheks iseloomulikuks jooneks; teiselt poolt oli aga Kreutzwald tsensuuritakistusi arvestades otseselt sunnitud «Kalevipoja» võitlusideid rüütama muinasjutulikku vormi. Seepärast ta rõhutabki oma kirjutustes, et «Kalevipoega» argu loetagu mitte ainult ajaviiteks, vaid «järelemõtle-

misega». Eeposele nagu kogu rahvaloomingule omane realism sõna laiemas, üldisemas tähenduses avaldub selles, et ta õigesti väljendab rahvahulkade vabanemispüüet ja viha orjastajate vastu. Kunstilise väljamõeldise kogu ere-duse ja mitmekesisuse juures on «Kalevipoja» aluseks ikkagi rahva reaalne elu, rahvahulkade elukäsitlus ja suhtumine ümbritsevatesse nähtustesse.

«Kalevipoeg» on sügavalt rahvalik teos, mille ained pärinevad rahva suust ja mis on määratud rahva enese jaoks, nagu eeposes otseselt rõhutatakse:

Need on karjalapse laulud,
Teopoiste trallikesed,
Korrapiiga kõõrutused,
Vanaeide vokilaulud, —
Targemate tahtemata,
Suuremate sundimata,
Kõrgemate käskimata!

Kreutzwald kirjutas «Kalevipoja» eesti rahvalaulu vormis. Sellele vastavalt iseloomustavad eepost rahvalaulule omased arhailised keelendid, mis süvendavad sisule ja sündmustikule vastavat muinasaegset koloriiti, oluliselt vähendamata teose üldmõistetavust. Mõningad kõrvalekal-dumised rahvalaulu värsist ja keelest tulenevad sellest, et Kreutzwald oli õieti esimesi eesti rahvaluule uurijaid, mis-tõttu kõiki seaduspärasusi ei suudetud tollal veel kindlaks teha.

Seades eesmärgiks rahvalaulu traditsioonide rakenda-mise ja kirjandusliku edasiarendamise, on Kreutzwald eeposes taotlenud väljenduse lihtsust, selgust ja ilmekust. Rahvalaulule omase kujundlikkuse ja konkreetsusega, rahvakeelsete väljenduste ja sõnavara rikkusega on «Ka-levipoeg» oma kunstiliselt vormilt eredalt rahvuslik. Oskuslikult on Kreutzwald kasutanud mitmesuguseid rah-valaulu poeetilis-stiililisi võimalusi ja iseärasusi, mis annavad esitusele elavust ja värskust. Teoses leidub palju erineva sündmustiku ja meeleoluga lõike, kus on saavu-

tatud haarav elamuslikkus (Linda lein, Kalevipoeg kündmas, heitlus Sarvikuga, sõttakutse jm.). Lai eepiline jutustus, dramaatilised kokkupõrked ja jõulised võitlusepisoodid, värviküllased looduspildid, rahvalik huumor, publistlikult löövad ja teravalt satiirilised värsid ning lüürlised meeoleoluväljendused on liitunud eeposes ühtseks kunstiliseks tervikuks.

«Kalevipoeg» on rahva arusaamade ja traditsioonide, igatsuste ning taotluste poeetiliseks üldistuseks, rahva iseloomu, tema ajaloolise saatuse ja sajanditepikkuse võitluse väljenduseks. «Kalevipoeg» on rahvuslikuks ja rahvalikuks suurteoseks, mis kutsub vabadusele, ülesehitavale tööle, rahva loovate jõudude äratamisele. Sellisena on eeposel olnud erakordselt suur tähtsus eesti rahva elus, eesrindliku ühiskondliku mõtte arengus, laiade hulkade mobiliseerimisel ja aktiveerimisel — mitte üksnes feodaalse kurnamise, vaid igasuguse ekspluateerimise vastu. Nõukogude inimestele on lähedane «Kalevipoega» läbiv optimistlik elutunnetus ja hoolimata kõigist raskusist julgelt tulevikku suunatud pilk; me hindame kõrgelt teose sügavat patriotismi, humaansust, kogu rahva õnne eest võitlemise paatost. «Kalevipoeg» on tõeline eesti rahva eepos: tema juured ulatuvad kaugemale rahva minevikku kui ühelgi teisel teosel, tal on olnud suurem edasiviiv tähendus kui ühelgi teisel teosel meie kirjanduses ja ta jääb alatiseks eesti rahvusliku kultuuri aardeks.

6.

*Vanajutu koore vahel,
Muiste kuulutuste kaunas
Magab magusamaid ivi,
Tulusamaid tuumekesi.*

Kreutzwaldi poolt kogutud rikkaliku folkloorimaterjali hulgas oli suur hulk rahvajutte ja muistendeid, mida ta osalt kasutas «Kalevipoja» koostamisel, osa aga avaldas kogus «Eesti rahva ennemuistsed jutud». Rahva suust

kuuldud muinasjutud on Kreutzwald kirjanduslikult ümber töötanud, õigesti mõistes, et iga jutuvestjagi on suuresl määral ühtlasi looja, kes vastavalt oma andele, teadmiste ja vaadetele tunduvalt ümber kujundab ühe või teise traditsioonilise rahvajutu. Kreutzwald mõistis ka enamuse muinasjutusüžeede ja -motiivide rahvusvahelist iseloomu, rõhutades aga samal ajal seda kohastamisprotsessi, mille läbib iga laenatud süžee või motiiv ja mille kaudu ta saab rahvusliku folkloori orgaaniliseks osaks. Oskusliku kirjandusliku ümbertöötamisega arendas Kreutzwald iga muinasjutu tõeliseks kunstiteoseks, luues suurepärase ja huvitava rahvaraamatu.

«Ennemuistsed jutud» on valminud tõenäoliselt samaaegselt «Kalevipojaga», üksikuid muinasjutu- ja muistendinäiteid on Kreutzwald saksakeelseis väljaandeis aga avaldanud varemgi. Juba 1854. a. oli tal valmis mahukas eestikeelne kogumik, kuid puudusid võimalused selle trükkitoimetamiseks. Kuuekümnendate aastate algul tegi Kreutzwald katset muinasjutte välja anda väikeste vihikute kaupa (1860, 1864, 1865), kusjuures tal peale majanduslike raskuste tuli tõsiseid takistusi tsensuuri poolt. Alles 1866. a. said «Eesti rahva ennemuistsed jutud» lõpuks ilmuda Helsingis tervikliku koguna, milles leidub 43 muinasjuttu ja rida lühemaid kohamuistendeid. «Ennemuistseid jutte» on osalt juba Kreutzwaldi eluajal tõlgitud ka mitmesse võõrkeelde.

Kreutzwald mõistis rahvaluulet õigesti kui talurahva elu ja maailmavaate peegeldust, sotsiaalse protesti meeleolude ja elu ümberkujundamise soovi otsest või kaudset kajastust. Ta ei otsinud rahva muinasjuttudest mitte pinnatut, elukauget fantastikat, vaid nägi selles reaalse elu, töötavate ja rõhutat rahvahulkade «ootuste ja lootuste» omalaadset väljendust kunstiliste kujundite ja üleloomulike sündmuste kaudu. Seda andis ta edasi oma loovas ümbertöötluses ja selles peitubki «Ennemuistsete juttude» sügav sisemine rahvaehtsus.

«Ennemuistsed jutud» on oma maailmavaatelt ja elu-

käsitluselt tõepoolest rahva muinasjutud. Enamasti algabki juttude sündmustik kehvide inimeste elust — vaesest vabadikust, päevilisest, sulasest, vaeslapsest, teenijatüdurukust, karjapoisikesest. Oma jõu ja võimete tõttu, heade inimlike omaduste läbi või õnneliku juhuse kaasabil võivad kangelased oma vastased, vabanevad puudusest, rõhumisest ja ülekohtust.

Muinasjuttude kangelased omavad teatavaid üldisi jooni: see oleks nagu üks ja seesama olend, kes ikka jälle kordub — polegi nagu eriti tugev, kuid tark, julge ja kangekaelne, võites sellisena kõik takistused, vedades alt nii peremehi, pappe kui ka kuradeid. See on otsekui rahva enese nägu, mida näeme mitmesugustes olukordades ja juhtumistes, — tema elujulgus, tema moraalne üleolek rõhujatest, tema unistus paremast ja õnnelikumast elust.

«Ennemuistseid jutte» läbivaks motiiviks on inimeste päästmine — nõidusest, orjapõlvest, suurest ohust. Olulised ei ole siin konkreetseid üksikasjad ja tegelased, — oluline on rahvaloomingule iseloomulik vabadusearmastus, tahe murda ülekohtu, ebaõigluse ja rõhumise ahelad. Selles avaldub folkloori ideeline sisu kõige põhilisemates joontes.

Muinasjuttudes seisavad vastamisi rikas ja vaene. Rikas on julm, südametü, sageli omandanud oma vara ülekohtusel teel, mõnikord isegi otseselt liidus kuradiga. Varaahnus hävitab inimeses kõik paremad tunded, teeb ta kiskja taoliseks, kuna vaene enamasti säilitab oma inimväärikuse ja sooja südame. Ülekohtune rikas hukkub, aus töötav inimene aga leiab oma õnne.

Paljudes Kreutzwaldi muinasjuttudes avaldub klassivastuolude teema täiesti otseselt ja selgelt, allegoorilise rüüta. Me kuuleme mitte ainult julmast mõisnikust, kes on rahva higist ja verest otsatud varandused kokku ajanud, mida ta karistuseks oma ebainimlikkuse eest peab aastasadu maa all valvama, — veel rohkem on juttu ahnest peremehest, õelast perenaisest, täitmatust ja ruma-

last kirikisandast. Räägitakse sellest, et sulasel on võõras leib igal pool kibe, ükskõik missuguse peremehe sundimist tal tuleb täita; kõneldakse vaese vabadiku lastest, kes juba maast-madalast peavad võõra sunni all leivapalukest orjama. «Ennemuistsetel juttudel» on erakordselt suur tähendus Kreutzwaldi kirjanduslikus pärandis ja kogu tekkivas eesti kirjanduses: siin kajastub juba teravalt diferentseerumine eesti külaühiskonnas, leppimatud vastuolud peremehe ja vaese sulasrahva vahel.

«Kalevipojas» kujutatakse Sarvikuna mõisnikku ja põrguna mõisat, — siin aga võrreldakse kuradiga peremeest, põrguga talutööd ja -elu. Sulane peab käsku kuulama, oma suu pidama, sõimu ja manamist kannatama, peremehe toiduriismetega leppima («Tänulik kuningapoeg»). Karjapoiss saab iga päev armetult peksa, nii et sellest jätkuks kolmele, aga kõhtu ei saa ta iialgi täis; kadunud lehma pärast oleks perenaine poisikese ehk mahagi löönud, kuid tarvis oli teda saata looma otsima, ja — «ega raibe ometigi kallist lehma maksa!» («Kuidas vaenelaps kogemata õnne leidis»).

Terav sotsiaalne kriitika, protest ja lõikav ironia on väljendatud «Puulases ja Tohtlases». Peremees, kes ei raatsi töölistele palka maksta ega süüa anda, astub lõpuks liitu vanakurjaga ja saab sellelt niisuguse sulase ja tüdruku, kellele pole vaja toitu ega töötasu, ainult suvel palaval ajal tuleb nad ööseks likku panna. Pärast lepinguaja lõppu kaotab peremees oma näruse hinge, — ja kogu kokkukraabitud varagi osutub ainult tühjaks silmalummuseks.

Talumatu on õela perenaise juures vaeslapse elu: hommikust õhtuni peab ta ajama ringi rasket käsikivi, tasuks on aga peks ja näljutamine. Kui siis lõpuks unenäomaailmast toodud isejahvatav käsikivi kergendab vaeslapse tööd, tekib perenaisel kohe nõu piigake minema kihutada ja imekirst enesele võtta. Kuid oma õeluse ja ahnuse tasuks põleb perenaine ära nagu takukoonal («Vaeselapse käsikivi»). Ilmekalt, olgugi passiivsel kujul,

avaldub siin rõhutava kättemaksutahe. Hoopis mehisem on kuningapojast karjapoiss, kes ei jäta midagi võlgu: ütleb perenaine asjata kurja sõna, siis saab ta tosina vastu; tahab ta karjapoissi peksta, siis ähvardab see kivi või puuhaluga vastu anda; katsub perenaine näljaga poissi taltsutada, siis võtab see ise vägisi leivakaku. Lõpuks tasub ta kogu talutud õeluse kuhjaga kätte: ajab lehmade asemel lauta näljased hundid, kes perenaise maha murra- vad — ainult selle mürgine süda ja keel ei kõlba metsa- listelegi («Kuidas kuningapoeg karjapoiskese-põlves üles kasvas»).

Rahvaluule on oma põhilaadilt alati kirikuvastane, pap- pide ahnust, silmakirjalikkust ja ulaelu paljastav. Muinas- jutt «Võllamehikesed» annab värvika kuju aplast ja ruma- last kirikhärrast. Juba varahommikul on ta jälgimas, kas kõik palgalised on oma tööl. Söögiaegadel istub ta pere- toas, lootes, et inimesed tema juuresolekul vähem söövad, ja sunnib peret rohkesti keelekastet võtma, et toidule vähem ruumi jääks. Pastor on niisugune vereimeja, et sulaste salapärase kadumine tekitab rahva hulgas tõsi- seid kahtlusi, kas mitte püha usumees ise pole nende elu- võtja. Lõpuks satub ta aga kokku kavala sulasega, kes ahne papi igati narriks teeb. Teravalt paljastatakse kirik- isandate täitmatut ahnust samuti jutus «Naljakas härja- müümine». Kumbki nendest muinasjuttudest ei pääsenud 1860. a. läbi tsaristlikust tsensuurist.

Igakord ei avaldu aga rõhuja ja rõhutava vastuolu «Ennemuistseis juttudes» nii selgesti ja vahetult. See on peidetud muinasjutulikumate sündmuste ja luulelisemate kujude taha, kuid väljendab sama elulist sisu. Näiteks «Kullaketrajad» — eks ole need pikkadel talveõhtutel suures peretoas ketravad teenija-piigad: kujutus muudab takuse heide muinasjutulisteks kuldlinadeks, nad ise lapse- põlves kaugelt maalt varastatud kuningatütardeks, armas- tatud külapoisi aga vapraks kuningapojaks, kes päästab neiud sellest tüütust orjusest. Ja lonkur nõiamoor — see on tige perenaine, kes tüdrukuid vahetpidamatult tagant

sunnib; mürgijuur oleks talle parajaks toiduks, et ta sellest kärvaks, — tema vara aga tuleks anda piigadele kaasavaraks.

Nii selles kui reas teistes juttudes peegeldub töötavate inimeste talumatu olukord ja püüe sellest väljapääsu leida tõelise, inimväärse elu juurde. Sageli esinevad muinasjuttudes vaeste rõhutud ja kannatavate, kuid õiglaste ning heade inimeste üleloomulikud abimehed ja nõuandjad, kes aitavad neil leida õigeid vahendeid ja teid vastaste võitmiseks ning õnne saavutamiseks. Vaene sulasrahvas tahaks paari minna, kuid juba ette on teada, et nende elust kujuneb kõige armetum viirelemine vabadikuonnis. Appi peab tulema hea haldjas, kes aitab lapsi kasvatada, kaevuvesi toidab neid ja varrudeks antud õnnerublast kasvab rikkalik kaasavara («Kaksteistkümmend tütart»). Muinasjuttude kangelased rändavad sageli kaugetesse maadesse, kus inimesed elavad hoopis teisiti, kus ei tunta puudust, kus on küllus ja õnn. Tolleaegset olukorda kajastavad küllalt ilmekalt ka niisugused kujutlused, nagu imepärane toitja — tühjenematu leivakott, lähker, toidukarp; õnneraha, mida võib järjest välja anda ja mis ikka tagasi pöörub omaniku taskusse; ka sagedane suurte peidetud varanduste leidmise motiiv on muserdavast puudusest ja hädast sündinud kujutlus.

«Ennemuistsete juttude» kangelaste püüdlustes ja elujuhtumustes avaldub selgesti töötava inimese unistus paremast elust. Need kangelased tahavad omandada teadmisi ja tarkust, tungida looduse saladustesse, mõista võimalikult kõike. Korduvalt kuuleme inimestest, kellele on saanud osaks imetaolised võimed ja oskused — tohutu jõud, väledad jalad, terav nägemine, ületamatu käsitööoskus, linnukeele tundmine, harukordne muusika-anne jne. Kangelased omandavad imeväärsete omadustega võlusesemeid ja töövahendeid, mille abil nad sooritavad enneolematuid tegusid, kergendavad oma töövaeva, toovad kasu kaasinimestele ja saavutavad enesele kuulsust ning küllust. Kuid ka õnnepõlv ei kaota nad oma üllaid

omadusi, ei muutu teiste inimeste rõhujateks, — nad peavad meeles omakseid, aitavad vaeseid, ei unusta tasumata tänuvõlga.

Sageli on elu muinasjuttudes kaunistatud, ülekullatud, «muinasjutuline», tihti on siin tegelasteks kuningad, kuningapojad ja -tütred, kõneldakse säravatest lossidest ja kuldsetest tõldadest jne. Seda kõike tuleb käsitleda kui puhtvälist muinasjutupärast dekoratsiooni, sisu ja elutunnetus on aga ometi täiesti rahvalik, talupoeglik. Nendegi kujutluste lätteks on tegeliku elu vaesus, viletsus ja hallus, millele vastukaaluks fantaasia lõi väljamõeldud maailma. Muinasjututegelase nimetamine kuningapojaks või -tütreks on rahvaluulele iseloomulik poeetiline liialdus, hüperbool, mida ei saa võtta sõnasõnaliselt; tegelikult peituvad ka nende luuleliste nimetuste taga enamasti ikkagi töötava rahva esindajad.

Muinasjuttude kangelaste kujudes ja elujuhtumustes tõstetakse suure poeetilise ilmekusega esile parimaid inimlikke omadusi: ausust, õiglust, vabadusearmastust, omakasupüüdmatut abivalmidust, töökust, tarkust, vaprust, tänulikkust, heldust, õilsat sõprust ja tõelist armastust, mis ületab kõik takistused. Seevastu alatus, kõrkus, õelus, silmakirjalikkus, rumalus, ihnsus, kadedus, egoism, vara- ja võimuahnus saavad oma väärilise tasu. See ei ole passiivne, lepitav, suigutav väljamõeldis, vaid selles avaldub rahvaluulele omane aktiivne romantika, mis püüab tugevdada inimese elutahet, õhutada rahulolematusele julma tegelikkuse vastu, näidata elu ümberkujundamise vajadust. Siin on rahvas kõigile elunähtustele andnud oma põhilise eetilise hinnangu, siin on kristalliseerunud tema moraalsed tõekspidamised, põlvest põlve edasiantav elutarkus.

Kreutzwaldi «Ennemuistsed jutud» on kirjutatud suurepärasel, elavas ja ilmekas rahvalikus keeles. Kõnekäänd järgneb kõnekäänule, vanasõna vanasõnale, üks rahvapärane võrdlus teisele, kusjuures need enamasti väga konkreetset iseloomustavad toleaeget elu-olu.

Neid muinasjutte lugedes tunneme tõelist, sügavat rahvalikkust, suurt kunstilist lihtsust. «Ennemuistsetel juttudel» on olnud väga oluline osa eesti ilukirjandusliku proosa arengus, selle viimisel rahvapärase jutustuslaadi kindlale alusele.

7.

*Tõuse, laulu koidukene,
Tõuse kui see päevatera
Minu vaimusilmadesse!*

Luuleharrastused haaravad Kreutzwaldi kirjanduslikust tegevusest kõige ulatuslikuma ajalise vahemaa — pea-aegu kogu ta teadliku elu. Koolipõlvest raugaeani on Kreutzwald olnud tegev luulepõllul, kuigi tema meieni säilinud luulepärand pole eriti mahukas.

Kreutzwaldi noorepõline luuletegevus jaguneb kahte ossa: ühelt poolt katsed eesti keelde ümber panna saksa klassikuid, teiselt poolt algupärased värsid — kuid saksa keeles. Meile tuntud saksakeelne lüürika pärineb osalt juba sellest ajast, mil Kreutzwald töötas õpetajana Tallinnas; seda on ta jätkanud hiljem üliõpilaspõlves ja samuti esimestel aegadel Võrus. Kolmekümnendail aastail on lisaks lüürilistele luuletustele sünenenud mõned pikemad ballaadid («Kuradikoopa tekkimine», «Lugu laulikust ja Rakvere ilusast krahvitütrest», «Porkuni preili» jt.), milles ilmselt on jälgitud tollal väga levinud saksa romantilise ballaadiluule eeskujusid. Kõiki neid luuletusi tuleb vaadelda Kreutzwaldi kirjanduslike eelharjutustena, mis pakuvad huvi peamiselt tema kujunemise ja arengu jälgimiseks. Paiguti ilmneb neis aga valitseva šabloonsuse ja kulunud konventsionaalsuse kõrval ka tõelist tunnet ja isikupärast elamust. Kreutzwaldi noore-ea lüürikas on määravad valgustusajastu mõistuseaustus ning klassikalised ideaalid; sellele osutab ka antiikmütoloogia nime ja võrdpiltide kasutamine ning kõrgestiilne sõnastus. Teiselt poolt kõlab romantiline õnneigatsus, aga tungib esile ka

traagilisi ja nukraid kaduvusemeeleolusid. Et Kreutzwald varasemas luuletegevuses on kasutanud saksa keelt, milles ta sai hariduse, selleks mõjus kahtlemata kaasa tolleaegse eesti kirjanduskeelee väljakujunematus. Kirjanik ise on avaldanud ühe ballaadi ja mõningad luuletused kohalikus saksakeelses perioodikas, kolm luuletust eestindatuna «Viru lauliku lauludes». Käesolevas teoste köites jõuavad Kreutzwaldi noorpõlveluule paremad näited tõlgituna esmakordselt eesti lugeja ette.

Kreutzwaldi samaaegne tõkeluule jäi paljudeks aastateks seisma, enne kui ta usaldas neid rahvale pakkuda, osa aga ei pääsenudki avalikkuse ette. Tema eestikeelset väärsiveeret kohtame esmakordselt «Viinakatku» salmikutest (kuhu ta muuhulgas on põiminud ka ühe rahvalaulu), edasi kalendrilisades («Leinalaul» 1843; valm «Kotkas, kass ja emis» 1847). 1851. a. ilmus eriväljaandena Bürgeri ballaadi «Lenoora» tõlge, 1852. a. tervitus Tartu ülikoolile 50 a. juubeli puhul ja 1854. a. lugulaul «Sõda». Alles 1861. a. avaldas Kreutzwald väikese väärsivihiku «Angervaksad» Schilleri ja Goethe tõlgetega, millele on lisatud algupärane «Viru laulik». Kogumiku eessõnas märgib väljaandja, et need laulud «enam kui kolmkord üheksa aastat» on pidanud avaldamist ootama.

Kreutzwaldi luuletajategevus on olnud kõige intensiivsem 1840.—1850. aastail ja peale otseselt dateeritud luuletuste on sellest ajast tõenäoliselt pärit suur osa teistigi 1865. a. «Viru lauliku lauludes» avaldatud väärsse. Luulekogu hilisemaid väljaandeid on tunduvalt täiendatud nende luuletustega, mis Kreutzwaldi enda poolt on kogust kõrvale jäetud või mis pärinevad ajast peale «Viru lauliku laulude» ilmumist.

Kreutzwaldi korduvatest avaldustest nii trükisõnas kui kirjavahetuses näeme, et ta tugeva kriitilise meelega mõistis enese kui poeedi võimete piiri, — kuid ei alahinnanud ka oma luuletegevuse tähtsust tekkivale eesti kirjandusele. Kreutzwaldi loominguline fantaasia ei ole eriti tugev, tema enese kunstilise väljamõeldise osa rahvaluule-ainete

ja kirjanduslike laenude kõrval on kogu tema pärandis suhteliselt tagasihoidlik. Kuid see on ainult kirjandusliku loomingu üks külg, ning mitte kõige olulisem. Tegelikult ka nendes lauludes, kus Kreutzwald on kasutanud eeskujusid, väljendab ta ometi oma sisu ja mõtet, oma tundeid ja elamusi, ning seepärast kuuluvad need orgaaniliselt tema loomingu hulka. (Tõlgeteks sõna otsemas mõttes võiks ehk pidada ainult Heine luule ümberpanekuid hilisemast elujärgust.) Me ei loe Kreutzwaldi pooltõlkelisi ümbertöötusi mitte selleks, et tundma õppida Schillerit, Hauffi, Uhlandit, Lenaud jt., keda suudetaks tänapäeval tõlkida hoopis adekvaatsemalt, — vaid kui Viru lauliku eneseväljendusi. Kreutzwald võttis oma sealt, kus ta seda leidis, ta eestindas seda, «mis harmoneerus tema vaimu sisemise meelelaadiga», nagu ütleb Belinski Žukovski kohta, kes esindab samalaadset nähtust vene kirjanduses. Seepärast ei olegi õieti põhjust erilise vahe tegemiseks ühtede ja teiste luuletuste vahel nende algupärasuseastme järgi.

1840. aastail on Kreutzwald hakanud tegelema ka eesti rahvalaulude ümbertöötlemisega, tuues traditsioonilistesse, rahvasuust kuulnud lauludesse uusi motiive. Tema arvukatest tekstidest, mis on avaldatud H. Neusi rahvalaulukogus (1850—1852) jm. on paljud nimelt niisugused ümbertöötlused. Nende hulgas väljapaistvaim on «Vana aeg oli vaenuaega», mille Kreutzwald 1845. a. saatis Faehlmannile (ilmus hiljem Neusi kogus). Selles kõneldakse vana aja orjapõlve koledustest, pappide ja rüütlite rõhumisest, sõdade laastamisest, rootsi ja saksa anastajate julmustest. Põld kuulus saksale, söödima ja kanarbik pidid rahvast toitma, aganik näljas avitama.

Kümnis kisti nende küüsi,

Kohtu osa nende kotti,

Rahakopik nende kukru.

Laul meenutab ka võitlusi võõraste vallutajate vastu ja allajäämist, mistõttu

Saksalane, salaussi . . .
Ikestas meid orjaikke,
Rauda-rooma rakke'esse.

Luuletuse lõpus kujutatakse mässude tulekuma, mis värvib taeva verekarvaliseks. «Vana aeg . . .» on tekkiva eesti luule üks võitlevamaid avaldusi. Peale selle on Kreutzwaldi ümbertöötluses veel sõja- ja lahingulaule, orja- ja vaeslapselaule, samuti ka laule olustikulistel teemadel. Osa nendest on kirjanik hiljem kasutanud «Kalevipoja» koostamisel.

Võitleva teema tõi Kreutzwald ka teistesse oma luuletustesse. Näiteks «Eesti lauluandes» (1846) kõneldakse sellest, kuidas muistsel ajal elas laul, tuues rahvale ilu ja õnne. Siis aga tulid võõrad rüüstajad ja allutajad, sõjad, katkud ning orjus. Õnnelikumad olid need, kes langesid, kuna teised pidid orjakütkes «tundma piina tuld». Lauluanne põgenes, kuid riismed endisest jäid rahvasuus ometi püsima. Ei suutnud eesti laulu hävitada orjapõlve koledused, ei suuda seda ka «viltupeade nurjus», s. t. kiriklik reaktsioon. Luuletuses «Esimene laul» rõhutab Kreutzwald truudust ja armastust emakeele vastu, sisemist tungi luua laulu, «kust hüüdis eesti hää».

Suur tähtsus on oodil «Priiusele», — see on pateetiline vabaduseülistus, millel on olnud ulatuslik mõju. Vabaduseigatsus on elanud lauliku rinnas noorpõlvest saadik, tõusnud üles võimsaks lõkkeks, täitnud ta südant ja hinge julgusega. Teated maa ja rahva minevikust ning teiselt poolt isiklikud kogemused sellest, kuidas «päripõlves rahvast piinati», on laulikus aina kasvatanud kindlat veendumust ja usku paremasse tulevikku. Salamõtteid hädas ja õnnes ning südant paisutavas lootuses on ta avaldanud oma kandlele:

Oh priius, priius! sulle olen laulnud
Ja mõtteluulel sinu nime kiitnud.

Lõpuks väljendab laulik lootust, et koos ihuliku orjapõlve

kadumisega hajub ka «pimeduse udu» ja langevad rahva vaimukütked.

Üleskutselises «Isamaalaulus» meenutab Kreutzwald eestlaste võitlusi minevikus oma kodupaiga eest Lembitu juhtimisel, ta kõneleb kodumaa pinnast, mis nii sageli on eesti verd joonud.

Ja ehk küll mitu viletsust
On maad meil põrutand,
Ehk küürus küll, ei katkend veel
Ta rahva tugev känd.

See tuhandeaastane kannatus kohustab veel enam kodumaad armastama:

Siin pead sa elus võitlema,
Siin surmal andma suud.

Ühiskondlike probleemide käsitlemise poolest väärivad märkimist ka ümberasumisliikumist kajastavad luuletused «Üks laul kullamaalt» ja «Väljarändajatele», olgugi nendes avaldub suhtumine ühekülgne.

Sõpruse-idee vene rahvaga, mis läbib Kreutzwaldi loomingut, on ka tema luules olulisel kohal. Tervituse- ja õnnesooviluuletuses Tartu ülikoolile 50 a. juubeli puhul (1852) rõhutab ta:

Raudraske põlve kurna ormad
On vene voli kustutand
Ja nälja-, sõja-, katkusurmad
Kõik ühes vangi paelutand:
Et rahuaeg ja õnnepõli
Ka eesti põldu õnnistaks...

Kreutzwaldi tähtsamaid luuletöid on Krimmi sõja alguse puhul kirjutatud lugulaul «Sõda». See «isamaalik südamekergendamine» (nagu kirjanik teost hiljem iseloomustas) tõstab eriti esile Eestimaa Vene riigiga liitmise ajalooliselt progressiivset tähtsust. Enne Vene valitsust

Polnud Eesti vanal põlvel
Muud kui pikki piinamisi,
Vaga vere valamisi:
Sõda oli ala sõitamas,
Mõõgatera tappemas,
Katk aga kuri kurnamas,
Nälja küüned näpistamas,
Vaenu käpad kägistamas;
Seadus solk ja segane,
Kohus kukru-omane.

Ainult rumal võiks endist kiita ja varasemat aega (s. t. rootsi aega) õnnelikuks arvata, ütleb laulik. Suure Vene riigi koosseisus kaitsevad ka eesti rahvast «karastatud vene vennad», tugev Vene sõjavägi.

Ümberkaudne sõjakärin,
Püssiparin, tükimürin
Meid ei pääse piinamaie,
Meie muru muljumaie.

Kreutzwald kujutab oma lugulaulus üldiselt õigesti sõja põhjusi, kuigi ta seejuures ilmselt ei mõista, et Krimmi sõda ka Vene tsarismi poolt oli ebaõiglane vallutussõda. Põlgusega kõneleb laulik vaenlastest, eriti ironiseerides prantslaste ja inglaste üle, kes julgemata otseselt vaenuväljale astuda, tegelevad merel kaubalaevade röövimisega ja kaitsetute väikeste linnade põletamisega. Ta esineb patriootilise üleskutsega ka Virus ja Harjus valmis olla, kerised kuumaks kütta ja vemblad vettima panna, et kui vaenlased peaksid tõstma kannu kalda peale, siis

Nemad kohe lõhna leidvad,
Harju sauna maitsta saavad,
Haudund viru vihtasida,
Leotud lääne rooskasida.

Kreutzwald ülistab vene sõdurite vaprust ja kangelaslikkust: vastupandamatu kui maruhoog on Vene sõjaväe rünnak, vankumatult, kindla kaljuna seisab ta kaitsel. Uhkusega kõneleb laulik ka eesti poegadest, kes on saa-

nud «... vahva Vene väe / Võidumeeste seltsilisteks» ja nimetab õnneks «Isamaa eest võitlemisel / Sõjas vaprat surma leida». 1857. a. kalendris avaldas Kreutzwald Sevastoopoli kangelaslikele kaitsjaile pühendatud luuletuse.

Ka oma luules, eriti mõttesalmides esineb Kreutzwald suure valgustajana, vaimuvabaduse ja inimmõistuse jõu kuulutajana. Ta tunneb sügavat kurbust oma rahva olukorra pärast,

Kus need vaesed ihuvabad
Vanas vaimuvangistuses
Pimeduse piitsa sunnil
Karjalambaina kasvavad —
Päikse paistele ei pääse.

Sest vähe on veel neid rahva seast tõusnud haritud mehi,

... kes armastusel
Soojaks läinud südamega
Suguvendi viletsuses
Tõtelikult toetavad,
Abi püüdvad neile anda,
Vaimu vabadusse viia.

Kuulutades kadu nendele, kes «vaimu-tuult ei märka», esineb Kreutzwald üleskutseliste ja sõjakate värssidega oma mõttekaaslastele — alustada halastamatut võitlust rahva eksitajate ja takistajate vastu,

Kesse mõistust hukka mõistvad,
Tea dust taga kiusavad,
Tarkust hinge tapjaks teevad.

Need olid täiesti uued helid eesti luules, võrreldes Jannseni-taoliste «kuulsate laulikutega» antidemokraatlikust leerist, kes ülistasid oma vemmälvärssides taevasi ja maisi ülemaid, manitsesid rahvast leplikkusele ja rahulolemisele. Kreutzwaldi luuletused on otseseks eelkäijaks Koidula, Reinvaldi, Veske jt. patriootlikele lauludele.

Kreutzwaldi lüürikas on elamust ja vaimu, mis nii mõ-

nelgi puhul suudab läbi murda kunstilis-keeleliste vahendite tollaegsest arenemastusest ning leiab vastukaja meie hinges. Niisugused on näiteks tema parimad loodusluuletused «Ma teretan sind, hommik!», «Kus iial käin ja vaatan» jt., samuti «Viru laulik», Koidulale pühendatud luuletus, «Enne ja praegu», «Närtsinud lillele» jt. Tõsi küll, paljudes Viru lauliku lauludes kõlab eieegilis-sentimentaalne põhitoon; ent ka need pakuvad meie huvi tollaegse inimese südame elu kajastusena ja nende hulgas leidub kui mitte terveni nauditavaid luuletusi, siis ometi väljapeetud ja tundehtsaid stroofe, mis ei saa jätta ükskõikseks. Loetagu näiteks luuletuse «Minu kandlele» viimaseid stroofe, milles armsa mälestuskujutluse valuline haihtumine on saanud tõeliselt poeetilise väljenduse. Otse selle jätkuna kõlavad «Närtsinud lille» resigneerunud lõppvõrsid:

Oh vaiki, vaiki! kandlekeeled!

Ei ole enam kevade.

Kus südant täitsid armumeeled —

Seal lootuspõu nüüd õilmeta.

Oh puistke, tuuled, lilleriismed

Mu armastuse põrmule,

Kus ükskord väsind sammud viimised

Mind viivad vaikse rahusse.

Kreutzwaldi lüürika eieegiline laad on kahtlemata suurel määral põhjustatud raskuste ja muredega nii isiklikus elus kui ka kogu rahva olukorras eriti 40. ja 50. aastail. Nukrad üksinduse- ja ajutised masendusemeeleolud said peamise väljenduse mõistagi kõige isikulisemas tunde luules. Ilmsete kirjanduslike eeskujude kõrval tuleb märkida, et teatavas mõttes on siin leidnud kajastust ka rahvalaulude suurele osale omane minoorne helistik, lauluks ülenenud leinaline kaebus ja väljapääsuta igatsuse valu.

Kuid Kreutzwaldi luule ei piirdu kaugeltki selle eieegilise laadiga, nagu võisime tähele panna tema välja-

paistvate sotsiaalse sisuga laulude juures, mida läbib hoopis teine põhiheli. Need on aktiivse, võitleva hoia-kuga luuletused, kus ilmneb Kreutzwaldi luule heroiline külg. Tema laulude seas leiame ka ilusaid mõtteluule näiteid, milles tark eluvaatlus on saanud kujuka ja tabava poeetilise väljenduse. Ent Kreutzwaldi kandlele pole võõrad ka ülistused elu rõõmudele. Seda näitab juba Schilleri oodi «Rõõmule» eestindus, veel enam aga otse anakreontiline «Noortemeeste rõõmulaul», mis hüüab kiitust noorusele, armastusele, luulele ja viinale, lõppedes värs-sidega:

Kui ükskord läheb vaim meil tõntsiks,

Siis viinal teda vihtleme,

Ja lähme — laul ja arm meil seltsiks —

Kõik üles rõõmutaevasse.

Seda palgepoolt Kreutzwaldis väljendavad ka tõlked tollaegse valitseva kirjandusliku maitse suuna poolt kergemeelseks ja otse moraaliveastaseks peetud Heine luulest.

Elu hilisemal perioodil avaldatud tõlkelistes värsivihikutes «Rahunurme Lilled» (I 1871, II 1875) esitab Kreutzwald ratsionalistliku suunaga religioosseid mõtisklusi loodusest ja inimelust, eetilistest kohustustest ja moraalsetest väärtustest; mõningad osad nendest luuletustest väärivad tähelepanu tõelise poeesia näidetena. Märksa olulisem on šveitsi kirjaniku Widmanni poemi «Buddha» eeskujul loodud pikem eepiline luuleteos «Lembitu» (selle nimikangelane on täielikult kirjanduslik kuju, autori vaadete ja elukäsitluse väljendaja, kellel ajaloolise Lembituga ei ole midagi ühist — peale nime ja ajastu). Kuigi teose ideelises sisus on paljugi ebaselget ja vastuolulist ning kogu töö ilmselt üldse lõpule viimata (anti välja postuumselt 1885. a.), on «Lembitu» siiski filosoofilise poeemina kui ainus omalaadne meie vanemas kirjanduses tähelepanuvääriv. Esiletõstatavad on poemi kangelase usuvastased väljaastumised, mõttetute sõdade ja verevalamiste eitamine, vihjed sotsiaalsele ebavõrdsusele, tõe ja

õigluse otsingud, üleskutsed võitlusele vaimuvabaduse ja humaansuse eest. Seejuures on terve rida lõike antud kunstiküpses ja poeetiliselt ilmekas esituses, mille näiteid leiame käesolevast valimikust.

Kreutzwald on eestindanud ka kaks vārsivormilist tragöödiat («Tuletorn» 1871, «Vanne ja õnnistus» 1875), millel aga juba eeskujude väheütle vase tõttu ei ole olnud märkimisvāārset kirjanduslikku ega teatrilast tähendust.

Kreutzwald oli esimene laiadele hulkadele tuntud ja nende poolt hinnatud eesti luuletaja, «Viru lauliku laulud» üldse esimene kunstivāārtuslik luulekogu meie kirjanduses. Kreutzwaldi sisult laiahaardeline luulelooming, milles on kajastuse leidnud nii olulised sotsiaalsed teemad kui ka inimlike tunnete ja elamuste suur rikkus ning mitmekesisus, sai teeavajaks eesti luule edasisele jõudsale arengule. Tāhelepandavad on Kreutzwaldi teened ka luule vormilise arendamise osas. Vāga palju on ta teinud luulekeeke rikastamiseks ja vāljenduse paindlikumaks muutmiseks. Tema vārsi- ja stroofiehituses on suurt mitmekesisust, kuni erakordselt nõudlike oktaavstantsideni «Lembitus», mida pole peale tema sõandanud kasutada ükski meie luuletaja. «Kalevipoja», lugulaulu «Sōda», rea luuletusi ja mõttesalme on Kreutzwald kirjutanud rahvalaulu vormis, peale selle ka teistes luuletustes sageli tulemusrikkalt kasutanud mitmesuguseid rahvalaulule omaseid vormielemente (algriimi, vastavat vārsimōōtu, vanemaid keelevorme, rahvapāraseid vōrdlusi ja kõnekujundeid jne.), millel oli suur tāhtsus eesti luule rahvusliku vormi traditsioonide kujundamisel.

8.

*Kes kõrgemale pūūdunud ööd ja päevad,
Neid tulevik ei mata unustud.*

Kreutzwaldi kogu pikk eluperiood Vōrus, mis haarab endasse nii tema lõpliku maailmavaatelise vāljakuju-

mise kui ka põhilise osa ühiskondlik-publitsistlikust ja kirjanduslikust tegevusest, oli samal ajal esileulatuva-
mate väliste sündmusteta. Rasked igapäevased arstiüles-
anded, sageli pikka aega mitme inimese kohustusi täites,
nõudsid endale peaaegu kogu aja; rappumine kevadistel
ja sügisestel põhjatutel teedel kümnete verstade taha
haigete juurde, päeval ja ööl — see oli vältimatu. Nii
kuust kuusse, aastast aastasse. Kreutzwaldi kogu kirjan-
duslik-ühiskondlik tegevus ja ulatuslik kirjavahetus on
saanud võimalikuks ainuüksi niigi napi puhkeaja arvel.

Sirgusid, kasvasid ja jõudsid täisikka lapsed Adelheid
ja Alexis, isa lemmik Marie Ottilie aga suri 15-aasta-
sena. Muret ja vaeva tegi eriti vanemas eas ka põdur ter-
vis, mis sundis tohtri enda sageli haigevoodisse, põhjus-
tas eleegilisi meeleolusid ja suurendas perekonna majan-
duslikku kitsikust. Linnakese väikekodanlik saksa või
kadasaksa seltskond oli vaimsete huvideta ja Kreutz-
waldi-taoline inimene võis ainult väheste intelligentidega
lähemat kontakti leida. Enam kui linnasakstega oli Kreutz-
waldil läbikäimist maarahvaga, ka väljaspool kutsetööd;
nii on ta näiteks korraldanud isegi külanoortega oma aias
näitemänguetendusi. Erk loodusetunnetus paelus vähestel
vabadel tundidel pikkadele jalutuskäikudele ümbruskön-
nas. Kuid üldiselt teame tema isiklikust elust üsna vähe.

Pikkade aastate jooksul ei saanud Kreutzwald kauge-
male Võru kreisist. Väga harva leidis ta mahti Tartussegi
sõitmiseks; 1859. a. viibis sõprade kutsel kuu aega Peter-
buris, Tallinna puutus uuesti alles 1871. a. tervelt
43 a. tagant. Ja aru harva juhtus kõrvalisse Võrru vääri-
lisi võõraidki. Kord 1844. a. sügisel astus paariks tun-
niks sisse «Kalevala» koostaja E. Lönnrot; käis mõni lähe-
dane inimene Tartust OES-i ringkonnast; 1851. a. keva-
del viibis Võrus akadeemik Baer, keda Kreutzwald abis-
tas tema loodusteaduslikes vaatlustes; lühikest aega
peatas 1864. a. Kreutzwaldi juures Köler, maalides oma
tuntud portree; rahvakeelt ja -elu põhjalikult tundva Võru
tohtri otsis üles akadeemik Wiedemann; käis noor Jakob-

son; sõitis korra sõbra palvel külla ka Koidula . . . Ja see ongi peaaegu kõik.

Kreutzwaldi tõeline elu avaldub tervena tema eelkäsitletud ühiskondlikus ja kirjanduslikus tegevuses. Hoopis selgemalt kui väliste sündmuste ja puhtisikliku elu plaanil näeme Kreutzwaldi tema vaimsetes harrastustes ja sidemeis. Vilkalt käivad kirjad Võrust Tartu, Tallinna, Peterburi, Helsingisse, Berliini. Kreutzwald on olnud tihedas läbikäimises kümnete oma aja väljapaistvate inimestega. Suur osa sellest hindamatu väärtusega kirjavahetusest on meieni säilinud, palju aga ka kas aastakümnete jooksul hävinud või seni üles leidmata. Kuid ka säilinud osa Kreutzwaldi kirjavahetusest on väga ulatuslik ja isegi ületab mahult tema ilukirjandusliku loomingu (TA Kirjandusmuuseumi poolt väljaandmiseks ettevalmistatav kirjavahetus moodustab kuus kogukat köidet). Tähtsamatena tuleb märkida kirjavahetusi Faehlmanniga, Jakobsoniga, Schiefneriga, Koidulaga, Köleriga jt. eesti, vene, saksa ja soome kultuuritegelastega. Enamus Kreutzwaldi kirjadest kujutab endast ulatuslikke ja läbimõeldud arutlusi ühiskondlike küsimuste, ideeliste vastuolude, kultuurielu ja kirjanduslike probleemide üle, kusjuures ta siin oma vaateid ja tõekspidamisi võib avaldada hoopis vabamalt kui trükis ilmunud töödes (kuigi ettevaatus oli vajalik ka kirjades — kirjavahetuse puutumatust tsaaririigi politsei ei tunnustanud). Kreutzwaldi kirjavahetus on ammendamatuks andmestiku koguks terve möödunud sajandi eesti ühiskondliku ja vaimse elu uurimisel, samuti annab aga väga palju tema enda paeluva isiksuse lähemaks tundmaõppimiseks. Lõpuks tuleb rõhutada, et oma kirjade kaudu avaldas Kreutzwald kaasaegsetele eesti avaliku elu tegelastele suurt edasiviivat mõju ja tema progressiivsed, demokraatlikud vaated leidsid väljendust viimaste publitsistikas ja ühiskondlikus tegevuses, kirjanduslikus ja kunstilises loomingus. Kultuuriloolise väärtuse kõrval tänapäeva jaoks oli Kreutzwaldi kirjavahetusel omal ajal niisiis ka küllalt suur ideelis-kasvatuslik tähtsus

ja sellele kuulub kirjaniku pärandis tema parimate ilukirjanduslike teoste kõrval auväärne koht.

Oma tööga ja põhjalike teadmistega eesti rahvaluule, kombestiku, uskumuste, elu-olu, keele jm. alal võitis Kreutzwald laialdase tähelepanu ja tunnustuse, eriti Venemaa Teaduste Akadeemia liikmete poolt, kes olid elavalt huvitatud eesti rahvuskultuurist ja selle arendamisest. Juba 1849. a. käis Kreutzwald Pihkva kubermangu eestlaste — setude juures kogumas andmestikku akadeemik Köppeni etnograafilise atlase jaoks. Kreutzwaldi kaastööd kasutasid akadeemia liikmed korduvalt ka hiljem (eriti Sjögren, Schiefner ja Wiedemann); Kreutzwaldi kirjutusi ilmus akadeemia toimetistes, 1854. a. avaldati akadeemia väljaannetena kaks tema poolt ettevalmistatud teost — «Eestlaste ebausukombed, viisid ja harjumused», «Eestlaste müütilised ja maagilised laulud» (viimane koos H. Neusiga). Tõsist moraalset ja materiaalist abi sai Kreutzwald akadeemia poolt «Kalevipoja» koostamistöös, samuti aitas akadeemik Schiefner trükki toimetada «Eesti rahva ennemuistsed jutud».

Kreutzwaldi viljakas kirjanduslik, publitsistlik, rahvalgustuslik ja ühiskondlik tegevus tõi talle laiade rahvahulkade tunnustuse ning poolehoiu. Demokraatlik suund austas teda kui teerajajat ja ettevalmistajat; 60. ja 70. aastatel oli Kreutzwald eesti kultuurielu suurimaks autoriteediks ja patrooniks. Lauluisa poole pöördusid nõuküsimistega paljud noored jõud ja Kreutzwald hoolitses kõigiti nende arengu eest. Ühiskondlikud organisatsioonid austasid teda kui vaimset juhti: Eesti Kirjameeste Selts valis oma asutamiskoosolekul 1872. a. Kreutzwaldi eluaegseks aupresidendiks, samuti valiti ta mitmete seltside («Vanemuise», Viru Kalevipoja Seltsi, Tartu ja Viljandi eesti põllumeeste seltside) auliikmeks. Kreutzwaldi 70. sünnipäeval saatsid kõik kaheksa tollal tegutsevat eesti seltsi oma esindajaid austatud kirjanikku tervitama. Eesti kirjanduse alusepanijana ja väljapaistvama esindajana leidis Kreutzwald tunnustust ka väljas-

pool kodus ja (nii valiti ta näiteks 1854. a. Soome Kirjanduse Seltsi kirjavahetajaks liikmeks ja 1871. a. Ungari akadeemia liikmeks). «Kalevipoeg» ja «Eesti rahva ennemuistsed jutud» äratasid üsnagi laialdast tähelepanu ja kutsusid esile vastavaid kirjutusi. Kreutzwaldi kirjandusliku tegevuse kaudu saadi ka välismaailmas esimesi teateid tekkivast eesti kultuurist.

1877. a. lahkus Kreutzwald lõpuks arstiametist ja ka Võrust, asudes vanaduspuhkusele Tartusse, kus jätkas oma kirjanduslikku ja publitsistlikku tööd. Tema ühiskondlik tegevus elavnes eriti «Sakala» ilmumahakkamisel, mille aktiivseks kaastööliseks ta oli. Nii Kreutzwaldi arvukad artiklid kui ka tolelaegsed kirjad Jakobsonile näitavad teda kui leppimatut võitlejat reaktsiooni ja vaimupimeduse vastu ning on orgaaniliseks jatkuks kogu tema eelnenud tegevusele. See suurendas veelgi Kreutzwaldi populaarsust laiades rahvahulkades. Nii tulid näiteks II laulupeo puhul 1879. a. paljud Tartusse kogunenud koorid Kreutzwaldi tervitama — see oli rahva austuse ja poolehoidu väljenduseks. Vastasleeris tekitas see suurt paha-meelt: Jannseni «Eesti Postimees» vaikis need austuseavaldused maha, saksa ajalehes esitas aga praost Willigerode isegi otseselt küsimuse, miks ei avaldatud austust Hurdale. Peatse kriisi tekkimisega rahvuslikus liikumises ja reaktsioonileeri mitmesuguste intriigide mõjul tõmbus Kreutzwald aga hiljem tagasi, jäädes viimastel aastatel ühiskondlikust elust kõrvale. *

* Tartus elas Kreutzwald oma väimehe G. Blumbergi juures, olles suuresti viimasest sõltuv. Blumberg, kes seisis lähedal Jannseni-Hurda ringkonnale, kasutas seda oma huvides: ähvardades vanaraua peavarjuta jätta, sundis Blumberg teda loobuma kaastööst «Sakalale» (millest Kreutzwald ise on teatanud Jakobsonile), samuti mõjustas maha panema Eesti Kirjameeste Seltsi aupresidendi ametit, kui seltsis pääsesid juhtivale kohale Jakobson ja tema pooldajad (vt. Jakobsoni kiri Kölerile 3. sept. 1881). Olles teadlik asjade tegelikust olukorrast, ei muutnud Jakobson oma suhtumist Kreutzwaldisse;

1882. a. augustis läks Kreutzwald veel oma kõrgele eale vaatamata ÕES-i esindajana Peterburi tervitama vana õpinguteaja kaaslast dr. Karelli viimase ameti-juubeli puhul. Teel saadud külmetuse tõttu haigestus ta pärast kojujõudmist ning suri 25. (13.) augustil 1882. Tema haud on Tartus Jaani kalmistul. Kreutzwaldi surmateade kutsus esile laialdast vastukaja; sel puhul saabus leinaavaldusi muuhulgas isegi Krimmi ja Samaara eestlastelt, samuti välismailt, nagu teatavad ajalehed. See on veelkordseks tõendiks Kreutzwaldi suurest mõjust oma kaasajale.

Alles poole aasta eest, 1882. a. märtsis, oli täies meheas, oma poliitiliste võitluste haritipul ootamatult mulda varisenud Jakobson. Nüüd jõudis lõpule ka Laulu-isa elutee. See tegi alanud rahvusliku liikumise kriisi veel enam tuntavaks. Sisemised vastuolud üha teravnesid, ikka tungivamalt hakkasid päevakorrale kerkima uued sotsiaalsed probleemid. Üks etapp eesti ühiskonna arengus jõudis lõpule. Kuid tolle ajastu suurkuju Kreutzwald ja tema elutöö ei kaota kunagi oma tähendust.

Enne Kreutzwaldi kirjandusliku tegevuse algust eesti ilukirjandust õieti ei olnud olemas. XVIII saj. lõpul ja XIX saj. algul olid mõned mõisnikkonna ideoloogia teenistuses seisvad balti-saksa literaadid (Arvelius, Willmann jt.) avaldanud rahvale määratud kirjapalukesi, milles kas otseselt või kohmakate võrdpiltide kaudu manitseti rahulolemisele, alandlikkusele ja orjameelsusele. Ilmus sentimentaalseid, elukaugeid tõlkelisi rahvaraamatuid, samuti mõningaid värsikatsetusi. Masingu rahvavalgustuslik, õpetliku iseloomuga publitsistlik toodang ei oma otseselt ilukirjanduslikku iseloomu; Petersoni väikeseulatlik, kuid tähelepanuväärne luulepärand jäi aga tund-

nii kirjutab ta Kölerile 6. jaan. 1882: «Vaene Kreutzwald on kahjatsemise väärt, et ta selles pesas oma vanad päevad peab mööda saatma. Iseenesest on mõista, et ma tema täiesti rahule jätan.»

matuks mitte ainult rahvale, vaid ka hilisemaile kirja-
meestele. Suve Jaan ja Faehlmann astusid tegelikult eesti
lugeja ette alles pärast «Viinakatku».

Kreutzwaldi osa eesti kultuuri ja kirjanduse arengus on
niivõrd suur, et seda kogu ulatuses on isegi raske ühe-
korraga mõista. Kui võtta kas «Kalevipoeg», «Ennemuist-
sed jutud», luule, jutustused või ka rahvavalgustuslik-
publitsistlik tegevus, siis juba nendest igaüks omaette
oleks küllaldane kindlustama autorile püsivat ja auväärset
kohta meie kirjanduse ajaloos. Aga Kreutzwald on and-
nud kõik selle ja lisaks veelgi pärandanud oma kirja-
vahetuse. Eesrindliku mõtlejana, ühiskonnategelasena ja
juhtiva vaimuinimesena on ta meie rahvuskultuuri esime-
seks tõeliseks suurmeheks.

Kreutzwald viis tekkiva eesti kirjanduse rahvaloomingu
kindlale alusele, tema peateosed on otseselt loodud rahva-
luule materjalide kirjandusliku töötamise tulemusena. Sel-
lel põhineb tema loomingu sügav ja orgaaniline rahvalik-
kus, lähedus rahvahulkade elutundele ja püüdlustele. Just
rahvaluule mõjul ületas Kreutzwald ilukirjanduslikus loo-
mingus mitmed oma maailmavaates esinevad subjektiiv-
sed kõikumised ning vastuolud ja jõudis kõige tiheda-
masse seosesse rõhutatud masside vabastusliikumisega.
Kreutzwaldi loomingu demokratism, võitlev hoiak, tema
sügav patriotismitunne väljendavad kirjanduses eesti talu-
rahva püüdluste põhisuunda. Oma tähtsamate teostega val-
mistas ta teed realismile eesti kirjanduses.

Kreutzwald oli meie kirjanduse edasisele arengule
suunaosutajaks nii ideelise sisu kui ka kunstilise vormi
osas.

«Mul ei ole mingit märki,
Silmal sihti ette seatud;
Mina pean rada rajama,
Teistel' teeda tegemaie,»

lausub Kalevipoja vanem vend enne viskevõistlust. Need
on Kreutzwaldi sõnad iseendast. Tal ei olnud ees niisugu-

seid rahvusliku kirjanduse traditsioone, millele toetuda, need oli vaja alles luua ja Kreutzwald lõi nad. Rääkimata muust — puudus isegi ühtne, vähegi stabiliseerunud kirja-keel. Suures osas Kreutzwaldi kirjandusliku tegevuse tulemusena kindlustus meie kirjakeele alusena põhja-eesti keskmurre, veel suurem on tema tähtsus uue, hääldus-pärase kirjaviisi läbiviimisei.

Tolleaegne võõraste poolt moonutatud ebarahvapärane, kare, kohmakas, paindumatu keel võttis ära võimalused kuhu anda sügavamale tundele või vähegi abstraktsemale mõttemõlgutusele. Oli vaja viia kirjanduskeel elava rahva-keele alusele ja samal ajal seda rikastada aktiivse sõna-loomingu teel. Kõike seda tegi Kreutzwald, see oli tema kirjandusliku tegevuse vältimatuks eelduseks ja parata-matuks tulemuseks: ta tõi meie kirjandusse nii palju uut, et pidi ümber kujundama ka kirjanduskeele.

Kreutzwald näitas meie proosakirjandusele kätte kunsti-liselt rahvapärase jutustamisviisi, mis läheb põhiliselt lahku Jannseni odavast «rahvalikkusest». Ta tõstis rahva-laulu värssi ausse kui eesti luule rahvusliku vormi, mida kor-duvalt rõhutab ka oma teoreetilistes seisukohavõttudes. Rahvalaulu vormielementide kasutamisega ka lõpppriimi-lises luules osutas ta nende erinevate traditsioonide ühen-damise ja edasiarendamise võimalustele.

Kreutzwaldi mõju eesti kirjanduse edasisele arengule on erakordselt ulatuslik. Rääkimata tema nooremaist kaas-aegseist ja otseseist õpilastest on ka kogu hilisem eesti kirjanike parim, demokraatlik osa kuni meie päevadeni leidnud Kreutzwaldis oma taotluste ja püüdluste eelkäija, suure ja ülla eeskuju rahva ennastsalgava teenimise teel. Kreutzwaldi ja tema ajaga algas tõeline eesti kirjandus ja üha intensiivsemaks muutuv kirjanduslik elu. 1860. — 1880. aastail tõusis demokraatliku suuna ridadest esile arvukalt uusi jõude, kes asusid jätkama kirjanduses Laulu-isa tööd. Ikka tihedamaks muutus demokraatliku kirjan-duse side rahvahulkadega ja ta omandas ühiskondlikes liikumistes ikka suurema tähtsuse. Sellepärast võis ka

Kreutzwald vanas eas tulevikku vaadata lootusriikka veendumusega, «et tuleval põlvel praegu kasvavatest noortest meestest mitu saavad päevavalgele tulema, kes igaviisi meist vanadest k a u g e m a l e astuvad. Nende tee saab kergem olema, sest et järeltulijad eelkäijate õlgade peale astuvad, selleläbi kodunt minnes kaugemale näevad ja siit ja sealt jälgi juba ees leiavad, kuhu teed võivad teha». See lootus oli õigustatud: Jakob Tamm, Eduard Vilde, Ernst Peterson, Juhan Liiv, Otto Mүнther, Juhan Lilienbach jt., kes tollal oma eluteed alustasid, kasvasid üles Kreutzwaldi poolt rajatud parimate demokraatlike traditsioonide najal ning jõudsid oma hilisemas kirjanduslikus tegevuses kriitilise realismi ja proletarse kirjanduseni.

Kirjanduslike pioneeride saatuseks on tavaliselt see, et ajahammas on hoopis armulikum nende nimedele kui loomingule: nad on andnud palju, erakordselt palju oma ajale, on andnud hoo kirjanduse arengule — ja jäänud ise kaugemale maha juba läbikäidud teedele. Seda enam väärib meie imetlust Kreutzwald, sest olles rahvusliku kirjanduse rajaja, on ta oma loomingu kandvama osaga ometi jäänud meie jaoks elavaks. Ta on suutnud läbi murda ajastu takistavaist tingimustest ja andnud oma peateostele nende ajaloolise tähenduse juures ka iganematud kunstilised väärtused. Seetõttu me ei näe nendes ainuüksi mineviku kajastust, vaid tunneme kaasa helisevat ka tänase ja homse inimese elavat hinge. Need teosed ei ole ajaga tuhmunud, vaid neid on õpitud hindama ikka kõrgemalt, neis on leitud ikka uusi väärtusi, nende ideed, kujud ja võrdpildid on kasvanud koos ajaga ja uued põlvkonnad on nendele andnud uue sisu. Oma vabadusevaimu ja rõhumisvastase põhiideega on Kreutzwaldi teostel, eriti «Kalevipojal» olnud määratu suur osa ka hilisemal ajal, uutes ühiskondlikes tingimustes — eesti töörahva võitluses kapitalistliku ikke vastu, hitlerlike anastajate vastu Suures Isamaasõjas. Ja tõlgituna mitmesse keelde on «Kalevipoeg» saanud eesti kultuuri üheks tähtsamaks tutvustajaks teistele rahvastele.

Kreutzwaldi pidev kasv järelepõlvede silmis ei võinud

aga toimuda vastuolude ja võitlusteta. Kreutzwaldi ja tema kirjandusliku pärandi saatus rahvuslikus kultuuris leiduva kahe kultuuri — demokraatliku ja antidemokraatliku — vahelises võitluses on kõige selgemaks tõenduseks nii tema tähtsusest kui ka nende kahe leeri otse vastandlikest taotlustest. Kogu aastakümnete jooksul tekkinud üsnagi ulatuslik kirjandus Kreutzwaldi kohta kannab oma aja ideeliste kokkupõrgete jälgi. Kõige ilmekamalt on see kahe kultuuri vastandlikkus leidnud oma väljenduse võitluses Kreutzwaldi tähtsaima teose «Kalevipoja» ümber.

Juba enne «Kalevipoja» lõplikku valmimist algasid vastasleeri ägedad kallaletungid, mis jätkusid teose pikaajalise ilmumise jooksul. Sellal, nagu kogu rahvusliku liikumise perioodil, olid eepose peamisteks vaenlasteks reaktioonilise mõisnikeklassi ideoloogid — pastorid Kallmeyer, Ahrens, Schüdlöffel jt. Nad püüdsid maha materdada Kreutzwaldi tööd folkloori ainete rahvuseeposeks organiseerimisel ja väitsid, et «Kalevipoeg» ei olevatki rahvalik teos, vaid Kreutzwaldi enese väljamõeldis, «vale ja pettus». Eepose hävitamise sihiga «arvustati» teravalt ka selle keelt ja halvustati kunstilist vormi. Erilise raevu kutsusid välja «Kalevipojas» leiduvad vihjed kaasaegsetele sotsiaalsetele vastuoludele, eeposes väljenduse leidnud rahva aastasadade jooksul kogunenud viha rõhujate vastu. Saksa pastorate kõrval kuulus «Kalevipoja» vaenlaste hulka ka Jannsen, kes oma «Perno Postimehes» väitis, et see teos ei olevat eestlaste jaoks «kirjutud» ja selle «kelemurre» (s. t. uus kirjaviis) olevat «kiddaline».

«Kalevipoja» kaitseks, teose populariseerijatena, selle ideelis-kunstiliste väärtuste esiletõstjatena ja sotsiaalse tähtsuse rõhutajatena astusid välja rahvusliku liikumise demokraatliku suuna esindajad. C. R. Jakobson toonitas oma ettekannetes ja kirjutustes «Kalevipoja» äratavat ja mobiliseerivat osa ning iseloomustas seda kui teost, mille peale võib uhke olla kogu rahvas. Oma massiliselt levinud koolilugemikes avaldas Jakobson rea katkendeid «Kalevipojast», samuti kasutas ta eepose tsitaate «Sakala» juht-

kirjades ja artiklites otsese sotsiaalse võitluse eesmärgiga. «Kalevipoja» vaimustatud austajateks olid progressiivsed kirjanikud Lydia Koidula, Ado Reinvald, Mihkel Veske, Juhan Kunder, Eduard Bornhöhe, samuti maalikunstnik Köler, skulptor Weizenberg, helilooja Kunileid-Saebelmann jt., kes ka oma ideelis-loomingulises arengus on saanud siit väärtuslikke mõjutusi. Reinvald ja Kunder andsid kumbki välja «Kalevipoega» populariseerivad ja selle sisu selgitavad brošüürid; Veske, Tamm, Reinvald jt. on pühendanud luuletusi Kreutzwaldile. «Kalevipoeg» oli otseseks ajendiks suure kultuurilise tähtsusega ülemaailsele rahvaluulekogumise üritusele. Innustav ja äratav mõju oli eeposel õppiva noorsoo hulgas, millest annavad tunnistust näiteks Eduard Vilde autobiograafilised märkmed.

Pärast rahvusliku liikumise kriisi said sajandi lõpust peale «Kalevipoja» ja Kreutzwaldi kogu kirjandusliku pärandi peamisteks vaenlasteks reaktsoonilise kodanliku natsionalismi ideoloogid, konservatiiv-klerikaalse suuna järglased, alates pastore V. Reimani ja M. J. Eiseniga, lõpetades mustasajalase J. Tõnissoni ning «nooreestilaste» F. Tuglase ja J. Aavikuga. Aastakümnete jooksul püüti igati moonutada ja vassida «Kalevipoja» ideid: kirikhärrad katsusid eepost painutada oma silmakirjaliku klerikaalse moralismi rööbastele, kodanlikud politikaanid püüdsid ära kasutada teose populaarsust «rahvusühatsuse» vaimu kasvatamiseks. Kui see kõik aga ei andnud soovitud tulemusi, siis hakati otsima «Kalevipoja» vigu ja puudusi, tõsteti üles eepose ümbertegemise ja «parandamise» küsimus ning tehti katseid teost täiesti maha materdada. Rea laimavate ja sihilikult halvustavate kirjutustega «Kalevipoja» vastu esinesid dekadendid-kosmopoliidid reaktsoonilisest «Noor-Eesti» rühmitusest, kes tegid naeruväärseid jõupingutusi kuulutada eesti rahva eepos olematuks ja sundida rahvast seda unustama. Need kallaletungid «Kalevipoja» demokraatlikule sisule on üheks osaks reaktsooni üldrünnakust töötava rahva

vabastusliikumise vastu. Sama suund «Kalevipoja» käsitusel jätkus kodanluse diktatuuri päevil, millal isegi koolides hakati õpetama halvustavat suhtumist eeposesse.

Sellele analoogiline oli Kreutzwaldi kogu kodanlik käsitus. Tema võitlevaid, suurt progressiivset ühiskondlik-kirjanduslikku tähtsust omanud teoseid materdati julgunult või siis püüti maha vaikida. Nii ei leidu näiteks kodanlikus kirjandusloos tegelikult «Ennemuistsete jutude» käsitlust peale absurdsete halvustavate märkuste, et need olevat «mitteheitsad» ja «teadusliku väärtuseta»; teose nõukogudeaegset väljaannet lahutab eelmisest trükist (1901. a.) poolesajandine vahemaa (kui mitte arvestada enam kui poolikut noorsooväljaannet 1924. a.). Arhiivitolmu alla jäeti Kreutzwaldi kalendrites ilmunud jutud, tema tähelepanuväärne kirjavahetus, tema publitsistika.

Samal ajal sai kodanlike kirjandusloolaste lemmikharrastuseks ühekülgne «lääne mõjude» otsimine, ülespuhutatud «avastused» Kreutzwaldi tõlgetest ja tema poolt kasutatud kirjanduslikest eeskujudest. Ei kohkutud tagasi avastamast ka niisuguseid «plagiaate», mille tõkelist algupära Kreutzwald ise on osutanud (kirjavahetuses ja mujal). Tegelikult kogu see «paljastamise» klaperjaht oli ainult tühi kisatsemine suurmehe pärandi ümber. «Unustati», et taoline laenamine oli tolele ajastule iseloomulik (seda esineb teatavasti maailmakirjanduse kõige suuremategi klassikute juures) ja jäeti tahtlikult tähele panemata, et Kreutzwald eeskujude alusel on loonud oma teosed, eesti kirjanduse teosed, millest mõnelgi on olnud erakordne mõju. Kreutzwaldi kodanliku «uuri-
mise» objektiivseks tulemuseks oli tema loomingu madaldamine. Ei saa muidugi eitada, et Kreutzwaldi pärandi juures töötas tollal ka inimesi kõige ausamate kavatsustega. Kuid metodoloogilise piiratuse ja objektivismi tõttu ei suutnud nad leida peamist ja põhilist ega anda usaldustväärivaid hinnanguid, pigem teenisid tahtmatult kodanluse rahvavaenulikkude ideoloogiat.

Kodanlik käsitus viis välja sellele, et vähendas Kreutzwaldi kirjanduslikku tähtsust ja samuti tema kui iseseisva mõtleja osa eesti ühiskondliku ja filosoofilise mõtte arengus. Kreutzwaldi püüti näidata ainult lääne «vaimuvoolude» vähetähtsa mõjualusena nii maailmavaates kui ka ilukirjanduslikus loomingus, kusjuures teda kujutati nn. estofiilide (balti-sakslastest pärisorjusliku korra apologeetide) järglasena ja vaimse pärijana! Kodanlik kirjanduskäsitus katsus mööda hiilida sellest, mis on Kreutzwaldi tegevuses peamine, määrav — temast kui suurest valgustajast-demokraadist, pärisorjuse vastasest, tagurluse ja kirikliku obskurantismi ründajast, aktiivsest ühiskondlikust võitlejast. Samal ajal kinnitati aga suure suuga otse vastupidist: Kreutzwald olevat seisnud eemal ühiskondlikust elust, olevat olnud «Võru erak», «vaimline aristokraat», isegi «peenikene esteet»; rõhutati tema «sügavuslikku loomust», «otsekohest vagadust ja tõsist alandust». Lakkamatult räägiti Kreutzwaldi skepsisest ja muremeelsusest, tema individualismist ja elutülpimusest ning leiti kirjanikule ja tema loomingle kõige loomuomasem olevat «tumenukker ja harras kaduviku ja surma romantika». Kreutzwald olevat propageerinud leplikkust ja rahulolemist, tundnud antipaatiat Jakobsoni ja selle vaadete vastu; vastuolu Jannseniga püüti aga tagasi viia lihtsalt professionaalsele kadedusele kirjandusliku võistleja suhtes. Lõpuks tegid natsionalistlikud kirjatargad Kreutzwaldist silmagi pilgutamata «Võru venevihakaja»! Pole siis imestada, et sellise põhjaliku ja igakülgse «uuri-mise» tulemusena Kreutzwaldist saadud üldpilt ei erine-nud oluliselt Jannseni omast, — ja mõlemad võisid rahu-likult kõrvu figureerida kodanlikus kirjandusloos (kusjuu-res Jannsen mõnel puhul pealegi asetati Kreutzwaldist ettepoole).

Hoopis teisiti suhtusid Kreutzwaldi elutöösse ja tema loomingleisse pärandisse eesti töötava rahva laiad hulgad võitluses tsaristliku türannia ja kapitalistliku rõhumise vastu. Proletariaat luges Kreutzwaldi teoseid, ennekõike

«Kalevipoega», oma võitlusülesannete valguses, nähes eeposes oma suurte eesmärkide ja püüdluste poeetilist üleskutset. «Kalevipoega» hindasid kõrgelt väljapaistvad revolutsioonilised võitlejad V. Kingissepp, J. Kreuks jt. Proletaarne kirjanik J. Lilienbach kogus rahvasuust väärtuslikku lisamaterjali Kalevipoja-muistenditele, kasutas proletaarsetes väljaannetes katkendeid eeposest otseste võitluselekutsetena ja näitas oma luuletuses «Kalevipoeg» vägilase kuju kaudu teed vabanemisele oma jõu abil. Proletaarne perioodika väljendas oma hindavat suhtumist Kreutzwaldi kirjanduslikku pärandisse ja temasse kui oma aja eesrindlikku ühiskondlikku võitlejasse, paljastades sellejuures teravalt kodanlikke vassinguid. Samas avaldati ka reproduktsioon kunstnik A. Laikmaa poolt 1905. a. revolutsiooni eel loodud Kreutzwaldi portreest «Kaugelt näen kodu kasvavat...», mida iseloomustab kirjaniku kuju võitlev lahendus.

Nõukogude Eestis on Kreutzwald ja tema väärtuslik kirjanduslik pärand saanud tõeliselt üldrahvaliku austuse ja armastuse osaliseks. Me hindame Kreutzwaldi kui võitlejat rahva parema tuleviku eest, kes kaitses töötavate hulkade õigust vabadusele ja õnnele, haridusele ja kultuurile, kes oma loominguga aitas kaasa sotsiaalse vabastusliikumise kasvule nii oma kaasajal kui ka aastakümneid hiljem. Meie noorsugu õpib Kreutzwaldi tundma kui suurt demokraati, valgustajat ja humanisti, kui rahvuseepose koostajat ja väljapaistvat kirjanikku. On hoogustunud Kreutzwaldi vaadete ja ühiskondliku tegevuse uurimine ning tema kirjandusliku pärandi teaduslik läbitöötamine. Tähelepanevaid tulemusi on ka Kreutzwaldi teoste rahva sekka viimisel. Pärast kodanlike natsionalistide rahvavaenuliku grupi purustamist, kes püüdsid ka suhtumises Kreutzwaldisse jätkata kodanlikku suunda, ilmus 1951. a. massilises tiraažis «Kalevipoja» uus väljaanne, millest on kõrvaldatud varasemad moonutused. Eesti nõukogude kunstnikud valmistasid teosele illustratsioonid; helilooja Eugen Kapp on loonud eepose

aineil balleti «Kalevipoeg», mida autasustati Stalini preemiaga. «Kalevipoja» uus, silmapaistvalt õnnestunud venekeelne tõlge on seni ilmunud juba kahes väljaandes, mille kaudu eesti rahva eepos on leidnud tee kogu meie suure sotsialistliku kodumaa vennasrahvaste juurde. Uues väljaandes on sõjajärgseil aastail ilmunud Kreutzwaldi luulevalimik ja «Eesti rahva ennemuistsed jutud» (viimane ka vene keeles).

Nõukogude korra ajal loodi Kreutzwaldi majas Võrus, kuhu kodanlikul ajal oli sisse seatud kõrts, kirjaniku memoriaalmuuseum. Fašistlikud barbarid rüüstasid selle, kuid sõjajärgsel ajal on muuseum taastatud ja leiab elavat külastamist arvukate kirjandussõprade poolt.

Kreutzwaldi 150. sünni-aastapäeva tähistamise puhul antakse esmakordselt välja tema käesolev viieköiteline teoste kogu — I «Laulud», II «Kalevipoeg», III «Ennemuistsed jutud», IV «Jutud», V «Maailm ja mõnda» (valitud artiklid). Seega läheb alles Nõukogude Eestis täide kavatsus, mis algatati enam kui 70 aastat tagasi peale kirjaniku surma ja mille teostamine osutus võimatuks kodanliku korra tingimustes. Kreutzwaldi auväärsse tähtpäeva puhul alustab Eesti NSV Teaduste Akadeemia ka tema seni muuseumilaekais seisnud kirjavahetuse publitseerimist, avaldades kuueköitelise kogu esimese köite. Vene keeles ilmub Kreutzwaldi kirjade valikkogumik. Tartu Riiklik Ülikool annab välja «Alg-Kalevipoja», mis käesoleval Kreutzwaldi juubeliaastal saab 100-aastaseks. Ilmub artiklite kogu ja Kreutzwaldi elu ning tegevust käsitlevate piltide ja dokumentide album.

«Ehk on minu kantud liivast ka mõned sõmerad parema aja templi ehitamise tarvis kõlblikuks leitud», ütles Kreutzwald temale omase tagasihoidlikkusega. Tänapäeval võime täie veendumusega kinnitada, et mitte liivasõmerad, vaid vägilase-väärilised kaljurahnud on Kreutzwald paigale pannud eesti demokraatliku kultuuri alusmüüris.

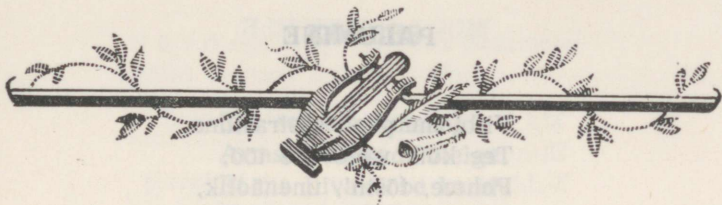
Tema loomingu paremik, ennekõike eepos «Kalevipoeg» ja «Eesti rahva ennemuistsed jutud», kuuluvad meie kirjanduse klassika kullafondi. Olles üle kasvanud oma ajast, ei kaota need teosed oma ideelis-kunstilist väärtust ja nõukogude inimesed leiavad nendes väga palju südame-lähedast, omast ning kaasakiskuvat — nagu iga suure progressiivse kultuurimeistri pärandis. Kreutzwald juhib lugejat inimkonna vabastamise kõrgete ideede juurde ja vaatab lootusrikkalt tulevikku, kuulutades «uue päeva valgust». Kreutzwald seisab tänapäeval kindlalt koos meiega ülemaailmse reaktsiooni võigaste sepitsuste vastu — vabaduse, kultuuri, humanismi ja kalli rahupõlve kaitsel.

E. NIRK

Magus õhk ja valgus hele —
Need ei kasva kaduvalt.
Ega saa neid surma pale
Kahvatada hülgamast.

Kui ta ükskord pehmel sõrmel
Lauhkult ta näriselad
Maha puhub kalmupõrmul,
Kus tal sõbrad puhkavad.

ANNETUSEKS

Ügisesel õhtuvilul
Närtsind nurmelt korjatud,
Hilja ehavalge pilul
Kimbukeseks palmitud

Lillekesi toome täna
Sõpradele vanast a'ast,
Kes ju kevadise kena
Lahkelt võtnud noorest käest.

Magus õhk ja valgus hele —
Need ei kasva kaduvast,
Ega saa neid surma pale
Kahvatada hiilgamast:

Kui ta ükskord pehmel sõrmel
Laulikult ta närtsivad
Maha puhub kalmupõrmul',
Kus tal sõbrad puhkavad.

PALUMINE

Viibi mu peal, sõstrasilma,
Tee kõik vägevuse töö,
Pehme, tõsin', unenäolik,
Põhjamata magus öö.

Peida nõiduspimedusse
Kaduv maailm minu käest,
Et sul vägi elu üle
Vältaks mulle igavest.

Kõrgesõel õhtul
Nähtuim narmelt korjand,
Milla ehavaike pilu
Klimbukeseks palmitud

Lillekest lõome täna
Sõpradele vanast aastast,
Kes ju kevadise kenna
Lahkelt võtnud noorest käest.

Magus õhk ja valge hõbe —
Need ei kasa kaduast,
Ega saa neid surma päle
Kahvatada hiljastast:

Kui ta ükskord pehmelt sõrmel
Laulikult te näitavad
Maha puhub kalmuõrnu,
Kus tal sõbraid puhkavad.

KÖRBES

Eks see ole ilmaaegu,
Armsad sõbrad, ütelge:
Et me liivakörbe kaudu
Elurada uurime?

Puistab meie jalg ka põrmu
Jälgi oma jooksuga,
Varemalt kui kullid lindu
Tuleb torm neid neelama.

Üksi ja ka hulgakeste
Aetaks' rahumaale meid,
Kutsub tuhat lipukeste
Lehvimine rändajaid.

Meie rändame kõik ära
Mõistatuse kaugusse;
Süütab kõrbe päevatera
Igatsemist hauale.

Süütab tuli igatsuse
Siit maalt külma kalmule,
Kus ei mele pisaratest
Lõpe janu liivale.

MINU KANDLELE

Mu kannel, kuis sa ripud kurvalt!
Ei keeltel iial helinat,
Neid, ammu katkend, vintsutavalt
Nüüd õhtutuuled mängivad.

Ka sul on keeled katkenduses
Ja vaikis magus lauluhääl,
Sest a'ast, kui põue pimeduses
Mul katkes iga rõõmu keel.

Mul langes sõber noorusõilmes
Seal surma lainte sügavas;
Kes armul minu vastu põles —
On külm nüüd surmas puhkamas.

Teid tahan uuest' keeletada,
Sind kannel, ja sind, süda, ka!
Ma hüüan siia, läinud aega,
Sind kadund lusti, valuga.

Nüüd läki, kus need tamme varjud,
Sealt vana tee me leiame;
Seal äratame laulu-surnud
Me vaiksest kalmust elusse.

Kui laulud tõusvad ärgatusse,
Siis kutsub, tõmbab nende hääl
Kõik minu armsad lootsikusse,
Kes puhk'vad surmamere peal.

Nüüd kõlab! — aga argsel lennul
Läind viisid pakku minu käest;
Nii ruttab hilja parve kannul
Lind üle nõmme kõigest väest.

N ü ü d saan ma meistriks südamele!
Nüüd vuhiseb kui maruving,
Ja vaimud tõusvad hüpakile
Mul laululaeva ümberring'!

Oh sõber sa, nii truu ja ustav!
Õnn mul, ma näen sind silmaga!
Su magus jutt mu kõrval kostev:
Mu kallis piiga, tuled sa? —

Ei, ei! mind petab ööde kudu!
Kus sõber jäi? kus valgepea?
Ei anna mitte kätt mull' udu;
Tuul mängib ruuge takjaga.

Nii kui sõbrad teretavad,
Teretab mind mõni paik;
Aga sõda läheb nukuks,
Minu armast kadund kõik.

Ära vaata veel teada
Läbi metsa pimedat,
Aga õhtu ei too ema
Vastu kutsu sammuga.

Ehk küll teretes su kohin,
Jõgi, hüüab kiivalt,
Siiski sõber mul on kadunud,
Kes siin rõakis sõnastid.

Toomingas, kus kõnnin laud,
Kes su laulvas laulsivad?
Ja kus, leha, sinu lilled,
Mis mu Mari ehivad?

TOLM JA PÕRM

Kas nägid rukkipõldu sa,
Kui õitses tolmates?
Eks tundnud seda vaadates
Sa rõõmu südames?

Kõik eluidud varjab tolm
Kui uinurüpe sees,
Niikaua kuni õitse-and
Meil seisab silma ees.

Mis kaduy on, see peab kui põrm
Siin hauda langema,
Ja ootma, kuni Looja hää
Saab hüüdma: «Tõuse sal»

ENNE JA PRAEGU

Sooviks jälle sinna paika,
Kus ma ükskord õnne näind,
Kus ma elus, kus ma unes
Kaunil noorusaastal käind!

Nõnda igatsesin kaugel
Kodupaika vaatama,
Arvates seal vanas kohas
Vana õnne õitsevat.

Viimaks nüüd mul õnneks antud,
Tutva orgu astuda,
Aga kojutulijale
Teine lugu meelega.

Nii kui sõbrad teretavad,
Teretab mind mõni paik;
Aga süda läheb nukraks,
Minu armsad kadund kõik.

Ikka veab veel teerada
Läbi metsa pimeda,
Aga õhtu ei too ema
Vastu tutva sammuga.

Ehk küll teretes su kohin,
Jõgi, hüüab kivisid,
Siiski sõber mul on kadund,
Kes siin rääkis sõnasid.

Toomingas, kus künnilinnud,
Kes su ladvas laulsivad?
Ja kus, luha, sinu lilled,
Mis mu Mari ehivad?

Lilled läind ja künnilinnud,
Tütarlaps ka nendega!
Noorus läind mul nende seltsis
Kevadise õhuga!

Nõnda lastasin kausel
Kui sinu vaimu
Arvates seal ynnas kodus
Näin sinu õlul

Viimaks läind mul õnneks saanud
Tulva õrv saanud
Aga kolm korda
Saab hõõrda

Nii kui sõnad tõrjavad,
Tõrjab mind mõni paik;
Aga sõda läheb nuraks,
Minu armast kadund kõik.

Ikka veab veel teerada
Läbi metsa pimedas,
Aga õhtu ei too emma
Vastu tüva sammuga.

Ehk küll tõrjes su kodu,
Jõgi, hüüab kivileid,
Siiski sõber mul on kadunud;
Kes sinu rääkis sõnast.

Toomängas, kus künnilinnud,
Kes su lahvats laulsivad?
Ja kus, juha, sinu lilled,
Mis mu Mart elivad?

LAULIK

«Mis kuulen õues väravalt,
Mis sillalt helisema?
Las' meie kõrva lauluhäält
Siin saalis kõlisema!»
Nii rääkis vürst, seal jooksis poiss,
Kui tuli poiss, seal hüüdis vürst:
«Las' vana tuppa tulla!»

«Ma teretan teid, härrad näht',
Teid kaunid proua-imed!
Mis rikas taevas, tähes täht,
Kes tunneb kõik te nimed!
Siin ilusaali uhkuses
Silm kinni, et mul imestes
Ei sünni aega viita.»

Kui laulik silmad langutand,
Siis kand'eekeeled hüppe!
Kõik rüütlid mängu imeks pann'd
Ja prouad vaatsid rüppe.
Ja vürst, kes rahul mänguga,
Käsk' laulikule jagada
Üht kullast ketti palgaks.

«Ei kullast ketti anna mull',
Sest ketti rüütlid tahtvad,
Kes sõjas vapraks abiks sul,
Kõik vaenu odad lõhkvad.
Kett kantslerile anna sa,
Et tema selle kullaga
Võiks teiste kilda kanda.

Ma laulan nii kui laululind,
Kes põõsastikus elab;
Mul laul on kõige rikkam hind,
Mis kõrisõlmest kõlab.
Kui tohiks paluda teid siin:
Siis kallist viina laske mull'
Kuldpeekri-täie anda!»

Ta rüüpas nüüd, ta tühjendas;
«Oh jook täis magust võimu!
Õnn majas kolm kord ühendas,
Kus seda väikest lõimu.
Käib käsi heast', mind mõtelge
Ja isal' tänu ütelge,
Kuis joogi eest teid tänan.»

RÄNDAJA

Alles elu kevadisel

Olin, kui ma võtsin teed,

Noorepõlve tantsimisel

Läksin kodunt enne ööd.

Kõik, mis pärandust ja vara,

Jätsin maha uskudes,

Läksin rändjakepil ära

Lapsemeelel luusides.

Sest mind sundis vägev lootus

Ja üks tume usukäik:

«Rända» — hüüdis — «ees on
ootus,

Rända vastu päevatõusk',

Seni kui üks kuldne värav

Tuleb, sinna mine siis,

Sest mis kaduv s i i n ja terav,

S e a l see sile taevaviis.»

Õhtu jõudis, hommik tuli,

Ei ma iial seisatand,

Aga ikka varjul oli

Minu otsimise rand.

Mäed mul tülikis tulid teele,

Jõed mul jalga kinnitand;

Tegin sillad laia veele,

Mis mind kaldast kalda kann'd.

Ja ma jõudsin jõe kalda,

Mis läks vastu hommikut,

Andsin veele meelevalda,

Sest siin polnud lootsikut.

Ühe suure mere randa
Veeretas mind lainte mäng.
Kaugemal kui silm võis kanda
Seisis ees mul lootussäng.

Oh, ei leia sinna rada,
Sest et taevas üle pea
Saa ei kinni maa-pada,
Ja mis Seal, me Siin ei näe.

ARMASTUSE PIDU

Tar enda kirjul laulul ronib
Nüüd lõoke õndsalt õhu sees,
Üks laulikute kiitus sonib,
Mets õhkab täies õilmekees.

Seal on, kui pikalt silmad käivad,
Altarid üles ehitud,
Ja kõik need tuhat südant hüüdvad:
«Teid lustipeole kutsutud!»

Sui lillesid on sütitanud
Kui küünlaid metsas põlema;
Lust iga hinge paisutanud
Seal ohvrijõkke minema.

Hingata neist kallimast
Aga jõgi ees mind keelab,
M's nii kurjast kohtab,
Kui mind kõrge laine neelab:
See ju mõttes valu teeb.

Vaat, üks lootsik laine kiigul,
Aga sees ei tõrimeest;
Julgest kargan siia, sõidul
Elav hing a'ab purjedest:
Uskma pead sa, julgustama,
Jumalalt ei panti saa:
Ime saab sind juhatama
Sinna, kus see inemaa.

NUKKER MEEL

Sa oled, lootus, edev piiga,
Mul silmapilgud varastand,
Ja ära petnud valenäoga
Mu noore elu õnneand'.

Nüüd mööda kõik; sa oled sõõnud
Mul südant raske valuga,
Seal olen ma sind surnuks lõõnud
Ja aru teinud eluga.

Ei enam vale lustilossiks
Maailma minu silm ei näe:
Üks kõikuv telk, kus meie üüriks —
Sul tänu, surm! — ei kauaks jää.

Pikk siiski veel mul näitab viibus
Siin kõikuv-nõdra telgi all!
Oh' vii sa, maru, teda tiivus
Ja puista lapid lagedal'!

Oh, kui selle oru põhjast,
 Mida rõhub udu külm,
 Päästa võiksin vangiohjast,
 Oh, mis õnnelik siis silm!
 Sealt mul paistvad kallid luhad,
 Haljad, noored igavest!
 Oleks tiivad mul ja oimad,
 Siis ei hooliks kaugusest.

Kaunid laulud helisevad,
 Mis kui taeva rahuhääl,
 Kerged tuuled vihisevad
 Õhku lilledest, mis seal.
 Kuldsed õunad, kuldsed marjad
 Hiilgvad paksest lehtedest,
 Õitserikkad lillekarjad,
 Kel ei talve närtsimist.

Oh mis kena luusil käia
 Seal, kus ala päiksepaist,
 Õhukesta ninatäisi
 Hingata neist kallimaist.
 Aga jõgi ees mind keelab,
 Mis nii kurjast kohiseb,
 Kui mind kõrge laine neelab:
 See ju mõttes valu teeb.

Vaat, üks lootsik lainte kiigul,
 Aga sees ei tüürimeest;
 Julgest kargan sisse, sõidul
 Elav hing a'ab purjedest;
 Uskma pead sa, julgustama,
 Jumalailt ei panti saa:
 Ime saab sind juhatama
 Sinna, kus see imemaa.

MÖÖDALÄINUD AEG

Ehatäht, sa kahvatanud,
Pilgud, vaatad kurvasti,
Jälle on üks päev meil läinud
Vaikse surma rahusse;

Kerged õhtupilvekesed
Ruttavad kuupaistele,
Koovad kahvad roosikesed
Surnupärjaks päevale.

Matus uinund päevadele,
Vaikiv möödaläinud aeg!
Sina matad südamele
Kurbust kõik ja õnnistust.

UDU

Sa, pime udu, katad nüüd
Mul orgu jõega,
Ja mäega tükkis metsa hüüd,
Kõik päevaterad ka.

Vii ära, et su öösse saab
Kõik lai ja kauge maa!
Vii ära, mis mind kurvastab,
Aeg möödalaäinud ka!

KUUPAISTE

Sa mul meeles, eksin üksi
Jõe kallastel;
Võiks me kuulda kahekesi
Laule lainetel!

Tohiksime ühes vaata
Kuu palgele,
Kes seal kaugel taeva serva
Astub vaiksesti.

Lahkelt paistab ta mu silma
Hõbepaistusest
Üle jõe, metsa, ilma,
Kaunist sillakest.

Kuhu jõe lained lahkelt
Äima lähevad,
Näen ma, kuis nad tuulekiirelt
Pakku pagevad.

Aga seal, kus vilkuseta
Pimedas käib tee,
On ta kohin nägemata
Varjul silmale. —

Saaksin ükskord õnnejärgus
Veel sind silmata!
Minu ööde magus valgus,
Piiga, oled sa!

Kui ma öösi sinu järel
Vaatan asjata,
Näib mul jõgi elumerel
Kurtas puhkavat;

Kui sa tema lainte üle
Hiilgad heledalt.
Näen neid alla voolavale
väga väledalt!

NOORMEES JOE ÄARES

Istus lättel poisikene,
Punus lillepärjakest,
Nägi, kuidas õilmekesi
Rüüstes viidi lainetest.
Nõnda lendvad minu päevad,
Kui need lained langevad,
Ja nii kolletab mu noorus,
Kui need lilled närtsivad!

Ara küsi, miks ma leinan
Elu kenal õilmekuul!
Kõik on rõõmu täis ja loodab
Kevadise ukse suul.
Aga tuhanded need hääled
Ülesvirg'val loomusel
Kostavad kui leinakeeled
Kurbust minu südamel'.

Mis võib rõõm küll mulle tuua.
Mis see kaunis kevade?
Ainukene, keda otsin,
Ligi, — ja jääb kaugele.
Igatsedes tõstan käsi
Kalli varjukujule;
Oh, ei jõua kinni võtta.
Süda jääb mul janule!

Tule alla, kullakene.
Jäta maha uhke mõis!
Suve sünnitatud lilled
Puistab rüppe sulle poiss,
Kuule, lepik kostab laulust.
Vesi veereb allikast:
Aset annab väiksem hurtsik —
Kõitnud arm k a k s õnnelast.

SINU PILT

Päev veeremas, mets kumamas,
Ja õhtu ehapunal
Näen ma su pilti õitsemas
Nii kaugel õnnetumal.

Paist' hele lahke ehatäht
Mul sinitaeva võlvil,
On näha temaga su pilt
Ka kõrgel tähetelgil.

Kuust hiilgastatud metsa sees,
Kus õhtutuuled mängil,
On sinu pilt mul silma ees,
Kui magaks laintesängil!

Mets kohiseb ja pilve all
On maru, piksesõuded,
Ma maalin, piiga, osavalt
Siis pilvesse su palged.

Ma näen, kui välgud sädevalt
Su näole a'avad lõkkeid,
Kui himuvolid kangemalt
Mul kihutavad mõtteid.

Seal tõuseb kaljult metsalind,
Ja läheb kiirelt lendu,
Nii võõrdund minult röömu rind,
Ja põgenenud peitu.

Ma olen kuristikule
Nüüd kalda ligi tõtnud,
Mis päikest oma rüpesse
Veel iial pole võtnud.

Seal aga näen ma tema ööst
 Su pilti kaunilt paistvat,
 Kui sinu silm veel lahkemast
 Ei saand mul vastu naerma.

SÕJAMEHE HOMMIKULAUL

LAHINGU EEL

Päevakoit,
Paistad sa, kui surmal võit?
Viled saavad varsti kutsma:
Siis pean noore elu jätma,
Ma ja mõni seltsimees.

Mõteldud,
Oli lust ju lõpetud.
Eile uhke hobu seljas,
Täna surmakuul tal rinnas,
Homme katab vilu muld.

Oh, kui pea
Lõpeb ilu kujugal
Oled uhke, et sul palged
Punased ja piimavalged?
Oh, kõik lilled närtsivad.

O'le vait,
Jumalale jäägu võit!
Mina tahan käsku täita,
Ja kui peaksin hinge heitma:
Sureb priske sõjamees.

MA TERETAN SIND, HOMMIK!

Ma teretan, sind, hommik.
Sind, kaste, suveõhk!
Sind, vaikne metsa kohin,
Sind, sinitaeva võlv!
Ma küsin, õrnad lilled,
Kas mulle õitsete?
Ma küsin, linnukesed:
Kas mulle laulate?

Kes teretab mind jälle
Suiõhus, kaste sees?
Kes vaatab, kui ma ohkan,
Mis minul silmades?
Kes ütleb mulle: Lille,
Pead mulle õitsema?
Kes küsib, kui ma laulan:
Kas laulad mulle sa?

Jää rahul', süda! keda
Ei ükski tereta!
Ja laula rõõmsaid laule,
Ehk küll ei sunnita!
Lill tahab üksnes õitsta,
Lind laulab endale,
Seepärast õitse, laula
Ka sina endale!

VAHISOLDATI LAUL ÖÖSI

Kui seisan keskööl pimedal
Ma vahil üksi kaugel maal,
Siis mõtlen: Kas mu kauge neid
Ka mulle truuks ja armsaks jäi?

Kui pidin väkke minema,
Ta andis suud mull' armuga,
Mul ehtis paelu kübaral
Ja nuttis minu rinna na'al!

Ta sallis mind, ta on mull' hea,
Sest olen rõõmsa meelega;
Mul süda soe lööb külmal ööl,
Kui mõtlen ma truu piiga peal'.

Nüüd tulekuma valgusel
Sa vistist lähed kambrisse,
Ja saadad palveid jumalal'
Ka peiu eest, kes kaugel maal.

Ehk oled kurb ja silmavees,
Mind arvad kiusupaelades —
Jää rahul', jumal on mu nõu,
Ta varjab soldatite au.

Kell praegu lööb, pea tuleb sund
Ja päästab mind seesama tund!
Heast' maga vaikse süngi sees,
Und nähes pea meeles mind.

Kell pistab eide põue näpu
Ja tõmbab peitusest
Nüüd välja kauni kullerkupu
Ja mõnda lillekest.

TEEJUHATAJA

Kui sügisel sa kureparve
Näed lendvat kõrgel taeva all,
Siis mõtle: loodud sund on tarve,
Mis linnud ajab omal a'al.

Kes nende käigul juhatajaks
Seal kõrgel õhuradadel?
Kas juhtumine iial tohiks
Neid talutada pikal teel?

Oh tunne, hing, siin talutajat,
Kes sulle teed ka juhatab:
Kui ükskord põrmu paelutaja
On katkend, mis sind kammitseb.

KEVADE

Seal tuleb suve kaunim poega,
Kõik teda armastab,
Nüüd välja rõõmuhüppusega
Ja lahkelt teretab.

Ta hakkab varsti naljakiustel
Neid tempe tegema,
Mis vanal' talvemehikesel'
Ta muidu teinud ka.

Ta päästab priiks kõik jõekesed,
Ehk talv küll tõrkunud,
Mis külma jää lõksatused
On vangis pidanud.

Ju lähvad lained rutust teele
Nüüd tantsul käraga,
Ja pilkavad, et külma väele
Ots tulnud korraga.

Poiss rõõmustab, kui nemad kiirelt
Seal alla voolavad,
Ja kui nad kaldalt õilmepiirelt
Ta kuju maalivad.

Seal naerab lahkelt muruema,
Et pääsnud kurbusest;
Ja võtab kaissu rõõmsa näoga
Nüüd oma pojukest.

Kelm pistab eide põue näpu
Ja tõmbab peitusest
Nüüd välja kauni kullerkupu
Ja mõnda lillekest.

Ta saadab omad lahked huuled
Küll orgu, mäele:
«Ma olen tulnud, viige, tuuled,
See sõnum kõigile!»

Ta tõmbab südant, armukesed,
Teil taeva õnnele,
Ja viskab oma laululeeked,
Lõokesed, õhusse.

VIRU LAULIK

Kellel' taevas kallist kinki,
Lausa lauluannet annud,
Mõisterikkust pähe pannud:
Seda istutagem pinki
Pajataja laua taha,
Et ta laulu lahutelles,
Õilmekesi otsutelles
Lepitaks maailmas paha.

Laulu loodi siia ilma
Inimeste laste iluks!
Läheb elutuul meil viluks,
Tõstkem taeva poole silma,
Vaatkem sätendavat karja:
Päike, kuu ja taevatähed —
Need'ap Looja laululehed
Kosutavad laulja sarja.

Kes, kas päeval, keskel ööl
Taevakirja tähendelles,
Murevaeva vähendelles
Troostiks tuleb meile töö!
See on sündind õnnekaimu,
Keda jumal ehitanud,
Ilma peale lehitanud —
Sütitama meie vaimu.

ARG KOSILANE

Mul mõttes on üksainuke,
Üksainukene kallisl!
Oh, kui ma selle piiga saaks,
Ta on nii virk ja viisakas,
nii viisakas,
Ma elaks Eedenis.

See tütarlapse tõesti
Ma kosiks endale!
Tal ala lahke meeleke
Ja nägu kui üks maalike,
kui maalike,
Ja silm kui tuluke.

Ja kui ma teda kaugelt näen,
Lööb puna palgesse;
Mul süda hakkab põksuma
Ja vesi veereb silmasse,
mul silmasse:
Ei tea, mis lugu see?

Veel reede õhtul vainu peal
Ta küsis minu käest:
«Oh, ütle mull', mis viga sul?
Ei õige lugu iial sul,
ei iial sul!»
Ma ohk'sin kõigest väest.

Ma oleks pidand rääkima,
Oh, miks ei rääkind ma!
Ja oleksin ma rikkam mees,
Mul süda pisut kergem sees,
mul kergem sees:
Ma räägiks temaga.

VÄLJARÄNDAJATELE

Ei või mul silm teid teeles minnes
Siin näha kurvastuseta,
Kui mitu elas vaikselt õnnes
Ja oleks surnud rahuga;
Ei puudund leib, ei puudund serve,
Ei kukrus rahakopikas,
Kõht oli täis ja keha terve:
Mis häda teid siis kihutas?

Oh, eesti piigad, hellakesed,
Kel noorus läigib palgetel:
Kas omal maal teid peiukesed
Ei tuleks viima sügisel?
Kus eit ja eide eit on leidnud,
Mis jumal neile osaks pann'd:
Kas seal ka teile õnn ei hoidnud,
Mis kõige parem armuand?

Küll saate kaugelt igatsedes
Te nutma kaunist Eestimaad!
Kus lehismetsad kohisedes
Teid kattes lahkelt varjavad;
Kus küla kaevud, lättekeseid
Teil väsind keha karastand,
Ja põõsas laululinnukesed
Teil kurba südant rõõmustand.

Seal lagedal ei metsa vilu,
Nii kaugel kui silm ulatab,
Ei puud, ei põõsakese ilu,
Mis kurba südant vaigistab,

Ei allikat, kust magus vesi
 Sul tuleks kastma kuivand keelt;
 Mis immitseb, on soolarõsi
 Või loiku valgund pilve teelt.

KALJUKÜNGAS

Seal, kus vaiksel kaljuripul
Jõgi langeb vahutes,
Istub üksi videvikul
Nii kui unenäos üks mees.

Mahalöödud, leinas tülpind
Silmad, mis ju närtsinud,
Vahivad tal kaljukünki,
Mis on ehist punetud.

Kui ta nõnda üksisilmi
Helet kivi vahtimas,
Tõuseb ärksalt elu ilma,
Mis ta luulel sünnitas.

Lapsepõlve mängukaimud
Tantsivad tal silma ees,
Nende noored, süüta vaimud
Paistvad lahkeis mängudes.

Ja ta armas eidekene
Kõnnib naerdes kalju peal,
Kes ju mitu aastat enne
Surma rüpes puhkas seal.

Ja nüüd näeb ta nende hulgas
Oma nooruspilti ka,
Rõõmsal võõralikul silmas
Maa peal luhad valuga.

Ja ta kuuleb valju põksu
Nooremehe südames,
Näeb ta silmist pisarpiisku
Õndsalt maha langedes;

Noorega ta tahaks nutta,
Et ta tühja uskunud,
Ja veel kibedamalt kurta,
Et tal noorus kadunud. —

Metsas tuleb juba pime,
Metsas tuleb vaikne öö;
Aga kivi hiilgav ime
Teeb veel imedama töö.

Kalju põhjast võsutavad
Lilled hea lõhnaga,
Koha ümber rajatavad
Põõsad õilme iluga.

Kõikuvate õite ilust
Piiga nägu hiilgendab,
Nii kui kuu, mis pilve pilust
Hõbelaineid valmistab.

Neitsi ütleb punetades:
«Sinu olen igavest!»
Oksad kostvad vilistades
Künnilinnu lauludest. —

Aga lilled kahvatavad,
Kurtes kuivand põõsaga,
Noormees seisab maha jäänud,
noormees närtsib ühes ka. — —

Kõuemürin kõlab õhus,
Valgeis välguterades,
Mõttes seisva mehe nähes
Põrub kivi kahvates.

ELLOLE

Näen ma und? Kas silm mind petab?

Kas mul udu vaate ees?

Minu Ello mööda tõttab?

Ellol mina võõras mees?

Kes seal petiliste kõrval

Uhkeldes teeb alpimist,

Keda kergus nõnda tõrvas —

Ei see minu Ello vist.

Praegu ehib tema pärga

Ilus lint, mis minu and,

Rinna peal, kus silmamärga

Mälestuseks olin pann'd;

Lilled, mis ma kasvatanud,

Tema rinda ehivad —

Rinda, mis mull' valetanud!

Lilled siiski õitsevad.

Mine, kus sind narrid kiitvad!

Mine, unusta sa mind!

Kui need sinu aega viitvad,

Siisap, kerge, põlgan sind!

Mine! sull' on süda lõõnud,

Jah, üks süda väga truu,

Seda südant oled söönud,

Valet töötand sinu suu.

Ilu on sul südant rikkund,

Sinu näoke! — häbene!

Homme hiilguse tal kitkund,

Heidab lilled närtsile.

Kevadised pääsukesed

Saadab külm õhk pagema.

Sinu talv viib poisikesed,

Sest et sõbra põlgsid sa.

Sinu ilu ahervartes

Näen kui leske käivat sind,
Nuttes endist aega kurtes,

Ohk'vat kevadet ja mind.
Keda palav armuihkus
Kihutand sull' andma suud,
Naervad nüüd, kus ilutühjus
Sul, ja talve külmad luud.

Ilu on sul südant rikkund,
Sinu näoke! — häbene!
Homme hiilguse tal kitkund,
Viib ta lilled närtsile.
Oh, kuis mina sind siis pilkan, —
Pilkan — jumal hoidku mind:
Pisar saab mul laugeilt tilk'ma,
Nutta tahan, Ello, sind!

ÜKS LAUL KULLAMAALT

Oh häda sel, kes pergel
Mull' õnne valetand!
Oh häda mul, et kergelt
Ma kodu kaotand!
Siin, arvasin, on üsna kuld
Ja piima, koort ja mett!
Küll olen siin leidnud valutuld.
Oh Eestimaa!
Oh Eestimaa, kus leiba ja vett.

Küll olen targaks saanud,
Mind häda õpetand,
Küll olen haletsenud,
Ei nuttu lõpetand!
Siin laialisel lagedal
Ei paku tuttav kätt,
Ma olen üksi taeva all.
Oh Eestimaa!
Oh Eestimaa, kus leiba ja vett.

Kui lindusid näen lend'mas,
Siis soovin tiibu ka,
Mis mind siit saaksid kandma,
Ma tõttaks minema;
Ja iga päev pean mõtlema:
Mind tühi vale pett'!
Ja ikka uuest kaebama:
Oh Eestimaa!
Oh Eestimaa, kus leiba ja vett.

Nüüd lehitseb küll lepik
Ja ööbik tõstab häält,
Mind hüüdvad kakk ja sepik
Ja tuhat õnne sealt.

Oh, sinna jäi mu ema haud
Ja kirik, kus ma tött
Küll kuulsin, siiski süda raud.
Oh Eestimaa!
Oh Eestimaa, kus leiba ja vett.

Oh, kui mull' metsa kohin
Veel ükskord kõrvu saaks,
Veel ükskord tuule vuhin
Kirk'kella kuulutaks!
See langeks siis mu hingele
Kui kallis taevaläte,
Ma läheks rahus surmale.

Oh Eestimaa!
Oh Eestimaa, kus leiba ja vett!

RÕÕMULE

Kaunis jumalate õde,
Rõõm, sa tütar Eedenist!
Sinu vaimustuse säde
Kihutab tuld südameist.
Sinu nõidus ühendanud
Kõik, mis uhkus lahutand,
Sant on vürsti vennaks saanud,
Kui sa tiiba lehvitanud.

Langegu nüüd ümber kaela
Armastades kõik maailm!
Vennad, armsa isa silm
Vaatab üle tähtepaela.

Kellel õnne korraks heitnud —
Sõbraks olla sõbrale,
Kes on hella naise leidnud,
Pangu kõri hõiskele!
Jah — kes ü h e a i n s a hinge
Omaks kutsub rutuga:
Te, kel sedagi ei, minge
Meie seltsist nutuga.

Mis siin suures ringis asub,
Heitku ühemeelele!
See viib taevatelgile,
Kus üks t u n d e m a t u tasub.

Rõõmu maitsevad kõik loomad
Loodud ilma rindadel,
Käivad head ja nurjatunud
Tema lillejälgedel.

Armastust ja viinamarju,
Sõprust toob ta heldes käes:
Ussil' anti himuparmu,
Keerub seisab Looja ees.

Langesite, miljonid?
Kas sa märkad Loojat, ilm?
Otsi teda taevast, silm!
Kõrgemalt kui tähtetroonid.

Rõõmuks hüütaks' kanget vedru
Igaveses loomuses;
Rõõm, rõõm ajab värgiketru
Suure ilmauuri sees.
Lilled meelitab ta idust,
Tähed taevalaotusest,
Ilmad veeretab ta udust,
Mis ei paista kiikritest.

Rõõmsasti kui päiksed lendvad
Läbi taeva selgel ööl,
Jookske, vennad, eluteel,
Rõõmsasti kui võidukandjad.

Tõsiduse tulepeeglist
Naeratab ta targale,
Hüvaduse kõrgest telgist
Vaga kannatajale.
Usu kõrge päiksemägi
Näitab tema lippu ka,
Surnukirstu prao läbi
Paistab ingli seltsist ta.

Kannatagem, miljonid,
Kuni tuleb parem ilm!
Kõrgemalt kui tähesilm —
Kingib jumal palga kroonid.

Jumalatel' ei või maksta,
Õnn kui kohaliseks saaks;
Kurbus, kehvus ette astku,
Et neid rõõmsaid rõõmustaks.
Unustagem vaenuviha,
Andkem andeks vaenlasel'!
Et ei pisar teda rõhu —
Ega kahetsusemeel.

Meie võlaraamat kustku,
Lepitatud saagu ilm;
Vennad, üle päikse silm
Kustutab meil jumal võlgu.

Rõõmu tõuseb karikatest;
Viinamarja kobarast
Mõrtsukad on joomas heldust —
Julgust mitu argelast.
Vennad, tõuskem püsti istmelt,
Kui täis peeker ringi a'as,
Laskem vahtu taeva pritsi;
Kalli vaimule see klaas!

Keda tähte keerdlus kiidab,
Keda keerub kummardas:
H ü v a v a i m u l e s e e k l a a s !
Kes seal kõrgel aega viidab.

Raskes hädas kindlat julgust,
Abi süüta nutjatel',
Vandel' igavesti sulgust
Sõbra vastu, vaenlasel'!
Mehevahvust keisri kuts'des, —
Vennad, ehk käiks elu peal: —
Kroonid neil', kes austuses,
Lõpku otsa valehää.

Tehkem ringid kitsamale,
Vandugem — kui selgem viin —
Kindlalt seda töotust siin
Kõrge taeva kuningale.

LEINALAUL

ühele vagale tütarlapsele

Haledalt ja kurtes hüüdvad kellad
Sammaldanud kiriktornista.
Isad nutvad, lapsed, emad hellad,
Surnumatja kaevab hauda ka:
Ehitatud valges surnurüüdis,
Lillepärjakene hiuste sees,
Hingab Mari, keda jumal hüüdis,
Keda leinab igamees.

Tema armsad raskes kurvastuses
Unustavad mängud tantsuga,
Seisvad mures surnukirstu juures,
Seovad lilled kimpu nutuga.
Nuttu väärt ei ole ükski enam
Kui sa hea, vaga lapsuke,
Taevas pole ükski vaim ka kenam
Kui su hing, mu M a r j u k e.

Kui üks ingel seisis puhtas riides
Mari oma väikse ukse ees;
Nurmelilled olid tema ehteks,
Rinna iluks orjavitsa õis,
Päevavarjuks olid tuule tiivad,
Lepik tema ehtimise paik,
Küla allik oli tema peegel,
Jõgi tema palge läik.

Kenad viisid paistsid kui kuuvalge
Tema silmis, tema palge peal,
Ilmasüüta, nii kui taevas selge,
Oli tema jutt kui ingli hääl.

Poiste silme põlev tulukene
Läikis kauni tütarlapsele,
Kellel üksnes armas peiukene
Oli meele järele.

Villem üksi! Kevadine ilu
Hüüdis pühapäev neid vainule:
Selge taevas, ladus õhtuvilu
Meelitas neid lustil tantsule.
Mari köitis punasiidi paela
Peiu kübarale lõikusa'al,
Langes ümber tema väsind kaela,
Kui ta puhkas nabra na'al;

Mari kandis Villu vihud rõhku,
Sihtis vihku kandes peiukest,
Kuni kätte jõudis vilu õhtu,
Eha maha hiilgas pilvedest.
Mari oli peiul väga kallis,
Päeva mõte, unenägu ka;
Kuidas Mari oma peigu sallis —
Ei või üles rääkida.

Villem! Villem! Surnukellad hüüdvad,
Nuttas tõuseb haualaulu hääl!
Mustas riides surnumatjad püüdvad
Mari kirstu seada raami peal'.
Villem vangub lauluraamatuga,
Pisar silmis, haua ääre'le,
Pühib valge surnurätikuga
Oma silmast pisarad.

Uinu rahul, vaga hingekene,
Kuni igavest sul uni kaob!
Nuta, ööbik! iga koidu eele
Mari künkale üks leinalaul!

Lehvi, õhtutuul, kui kandlekeeltes,
 Lilledes, mis haua! õitsevad!
 Pesitagu kõrgel niine ladvas
 Vaga linnukeste paar.

KOTKAS, KASS JA EMIS

Üks ennemuistne jutt

Kõrge tamme ladva otsas
Pesitas üks uhke kotkas,
Linnusugu kuningas.
Tamme harude keskosa
Täitis kassi-eide pesa,
Kes seal praegu poegimas.
Maa sees tamme juurte taga
Elas emis pörsastega.
Naabrirahva sõprus idus
Kõigi kolme pere pidus,
Kadedus ja salaviha
Neil ei solkind verd, ei liha.

Aga kuri põrguanne
Tõstis vale keelekande
Kassil kurjas südames.
Tema ronis kotka ligi,
Rääkis: «Meie palehigi
Kalleid lapsi kasvatades
Läheb aina üsna nurja;
Vaata, emis mõtleb kurjal
Tema tuhniv nina puurib
Õõnsaks maa, kus tamme juurib,
Ja kui tõstab tuulehoogu,
Langeb tammepuu meil loogu,
Pillab meie noore sugu,
Miska emis täidab pugu.
Pea, mis ütlin, kõvast kinni,
Muidu teeb meil' emis pinni.»

Kass läks kotkalt salamahti
Emisele võõrsiks, sahkis:
«Tere, kulla naabrimoori,
Tulin vaatma teie noori! —

Nähes keni väetikesi
Veereb mulle silma vesi:
Pistad rinna laste mokka,
Aga kotkas vestab nokka;
Kui sa jala kodunt tõstad,
Neelab tema sinu pörssad.
Pesast enam ta ei lähe —
Sest on kuri nõu ju näha.
Ära vihka sõbra juttu,
Jumalaga! mul on ruttu.»

Kassike nüüd ootas pesas,
Kuni kurjus võsus kesas.

Kotkas oma poegi valvas,
Sest et kartis sea kihva;
Vaene emis jälle pelgas
Kotka kurja küünte viha.
Kodunt minna nad ei julge,
Lõpvad mõlemad siis nälga:
Kotkas, emis poegadega
Andsid kassiperel' rooga.

*

Need, kes kurja keeltepeksu
Uskvad, lähvad ikka lõksu. —
Armas rahvas, vaata ette:
Kotkas, emis oled sa!
Langed kassi vale kätte —
Kes sind seal võib aidata?

LENOORA

Üks ennemuistne jutt

Lenoora virgus koidu eel
Rask' unenäost üles:
«Võtt' surm sind, Villem? — kerge meel?
Miks viibid koju tulles?»
Peig oli lipu kannul käind,
Kui vägi Bramburi meilt läind,
Ja sõnumeid ei annud:
Kas neidu meeles kannud?

Et kuninglikke ülemaid
Pikk tüli väsitanud,
On leppelikult mõlemaid
Vaik' rahu pesitanud;
Ja iga vägi tralliga,
Ja trummi-, vilepilliga
Nüüd sõjakärast ruttas
Ja kodu poole tõttas.

Ja iga, iga sammu peal,
Kus iial teed ja rada,
Nüüd võtab noore, vana hää
Häid sõpru teretada.
Laps kaasa tänulaulu a'ab,
Lust piiga pärga kergitab.
Lenoora vahtis silmad peast,
Ei leidnud oma teiste seast.

Ta nõuab igamehe käest
Ja pärib peiu nime;
Ei ükski ainus sõjaväest
And' teadust — väga ime!

Kui viimsed jõudnud tänavast,
Seal katkus piiga hiukseid peast
Ja langes nuttes maha,
Silm põrnis meelepaha.

Küll ruttab ema trööstijaks: —
«Oh, issand! armupaisu!
Mis viga sul, mu vaene laps?»
Ja võttis tütre kaissu.
«Oh, ema, ema, otsas kõik!
Nüüd lõpku ilm ja õnnepäik!
Ei ole armu jumalal,
Ei õigust kuskil taeva all.» —

«Oh, jumal, vaata meie peal’!
Laps, palu Isameiel
Mis issand teeb, on mõnus teal:
Küll jõuab abi siia!» —
«Oh, ema, ema, tühi jutt!
Mul kube tusk ja leinanutt!
Mis aitasid mu palved?
Mind matvad muretalved.» —

«Kes isa armu tunda saand,
See teab, ta annab abi.
Ta kallid sakramendiand
On tugevam kui tõbi.»
«Oh, ema, mis mind põletab,
Kuis sakrament seal ulatab?
Kui sakramenti oleks,
Kust surnul elu tuleks!»

«Et kuule, laps! kui petis mees
Bramburi metsa vilus
Ehk elab uue armu sees,
Tal võõras kaasa, ilus?

Laps, tema armu unustal!
Ei kasu ta sest patust saal
Kui surm tal kätte jõuab,
Siis jumal kohut nõuab.»

«Oh, ema, ema! otsas kõik!
Mis kadund, see on läinud!
Surm, surm mul ainus asupaik!
Miks olen valgust näinud?!
Mu küünal, kustu igavest!
Hing, sure, kus ei ärkamist!
Ei ole armu jumalal,
Ei õigust kuskil taeva all!»

«Oh, issand! päästa kohtu alt
Su lapse hingekene!
Mis keel tal räägib rumalalt,
Ei mõista tema ise!
Laps, unusta siin kaduvat!
Ja mõtle aega tulevat,
Et kui sa hinge heidad,
Siis õndsa põlve leiad.»

«Oh, ema! Mis on õnnis põlv?
Oh, ema! Mis on põrgu?
Kus Villem, seal mul õnnis põlv!
Kus teda ei — mul põrgu!
Mu küünal, kustu igavest!
Hing, sure, kus ei ärkamist!
Ei Villemita taha
Ma taevapõlve näha.» —

Nii jampsis, meelest segane,
Ja kurtis häda, ohtu;
Hing haige, süda vigane,
Läks jumalaga kohtu;

Lõi vastu rindu kätega
Ja hullas, kuni õhtuga
Seal kõrgel taeva küljes
Kõik tähed tõusid üles.

Ja õues, kuule! — trap-trap-trap,
Kui hobukabja müdin;
Mees seljast maha raksatab,
Ju lävel sammuvudin.
Ja kuule! kuule! ukse link
Eks kõlisenud klink-klink-klink!
Ja piida vahelt püüdvad
Nüüd sõnad, mis nii hüüdvad:

«Hollaa, hollaa! Uks lahti tee!
Kas magad, laps, või valvad?
On sul veel armumeeleke?
Kas nutad või kas naerad?» —
«Oh, Villem! . . . Sa nii hilja ööl?
Ma valvsin praegu nutuvöö!,
Mul rasked päevad olid!
Kust sina ratsul tulid?» —

«Meil sõit on üksnes südaöö!
Ma tulen kaugelt Bramburist
Ja viibisin sel pikal teel.
Sind tahan kaasa võtta vist!» —
«Oh, Villem! Tuppa kiiresti!
Tuul puhub põõsais vingesti,
Oh tõtta minu hõlma,
Ja soenda keha külma.» —

«Las' tuulehoogu vinguda,
Las' puhuda, mis puhub!
Ei tohi siin ma viibida,
Must kabi muru lõhub.

Rutt' ehte, neiu! karga sa
Mu selja taha sadula!
Meil penikoormat sada
Veel täna lõpetada.» —

«Kas sada penikoormat teed
Veel täna viid mind sāngi?
Kukk laulis juba õhtuööd,
Ei ole naljamāngi.» —
«Vaat seal, vaat siin! kuuvalgusel!
Kiir sõit on meil ja kooljatel!
Ma viin sind kihlamāngi,
Veel täna pulmasāngi.» —

«Et räägi, kus sul kambripaik?
Kus? kuidas pulmasāngi?» —
«Siit kaugel! . . . Vilu, väike, vaik! . . .
Kaks lauakest, kuus lauda!» —
«On mul ka maad?» — «Maad sul ja mul!
Nüüd ehi, karga, virk kui tuul!
Hulk pulmalisi lootvad,
Ja meie peale ootvad.»

Virk neiu ehtis; karates
Siis hopsas hobu laudja,
Ja peiust kinni hakates
Käe varul püüdis hoída;
Ja hopp-hopp, hopp-hopp, kiiruti
Läks tulist tee neil viiduti!
Et mees ja hobu puhus,
Tuld kabjarauast vuhus.

Ja kural käel ja paremal,
Kuspoole silma pillad,
Kuis lendsid luhad, nõmm ja maa!
Kuis mürisesid sillad! —

«Kas neiul hirm? . . . Kuuvalgusel
Hurraa! kiir sõit on kooljatel!
Kas neiu kardab kooljaid?» —
«Oh ei! . . . Et jäta kooljad!»

Mis kellad seal ja laululood?
Miks keerutasid kaarnad?
Vait! kellahelin, surmalood
On hauda saatmas kooljat.
Ja matjad jõudsid ligemal',
Kes kirstu kandsid raami peal.
Kui konnad krooksutelid,
On nende laulu helin.

«Matmine jäägu koidiku,
Kell, laul ja kaebamised!
Ma viin nüüd koju nooriku,
Mul' kaasa, pulmalised!
Sa tule, köster, kooriga,
Mul pulmalugu kõrista!
Papp! tule õnnistama,
Kui lähme põõnutama!»

Vaik kell ja laul. Raam kadunud.
Ja tema kutse vannul
On sihin-sahin! vaimukud
Ta musta kabja kannul.
Ja hopp-hopp, hopp-hopp! kiiruti,
Läks tulist tee neil viiduti,
Et mees ja hobu puhus,
Tuld kabjarauast vuhus.

Kuis lendsid heal ja kural käel,
Mäed, metsad, puud ja põõsad!
Kuis lendsid kural ja heal käel
Seal külad, linnad, mõisad! —

«Kas neiul hirm? . . . Kuuvalgusel
Hurraa! kiir sõit on kooljatel!
Kas neiu kardab kooljaid?» —
«Oh, jäta rahul' kooljad!»

Vaat', vaata! kes seal võlla all
Ringratast tantsu löövad,
Kuuvalgusel poolnähtaval
Hilpnarud, tuulesööjad.
«Hohoo! Maailma narakad!
Kõik tulge, tuulisharakad!
Meil' tehke pulmailu,
Kui lähme sāngi villul!» —

Hilpharakad vuhh-vuhinal
Nüüd sõitvad nende jälgil,
Kui tuulispask, mis tuhinal
On närtsind lehe mängul.
Ja hopp-hopp, hopp-hopp! kiiruti
Läks tulist tee neil viiduti,
Et mees ja hobu puhus,
Tuld kabjarauast vuhus.

Kuis lendas, mis kuuvalge paist',
Kuis lensid kauged, lähed!
Kuis lensid kõrgel üle päist
Nüüd taevas, kuu ja tähed.
«Kas neiul hirm? . . . Kuuvalgusel
Hurraa! kiir sõit on kooljatel!
Kas neiu kardab kooljaid?» —
«Oh häda! Jäta kooljad!» —

«Must! must! Mul kõrv on kukke kuuln'd —
Nüüd sõidu lõpetame . . .
Must! must! ma märkan koidutuult . . .

Must! tee, et koju saamel
Siin lõpeb, lõpeb meie kõik!
Ju seisab valmis sängipaik!
Küll koolja sõit on kiire!
Siin meie kodupiire.» — — —

Kiir sõit nad viib raudvärava,
Ei olnud sealgi mahti.
Üks piitsaplaks, see põrutas
Kõik lukud, tabad lahti.
Ja laial' lendsid väravad,
Tee käis kesk hauatänavaid,
Kus mitu surnuristi
Kuuvalgel seisid püsti.

Ennäe! ennäe! üks silmapilk,
Huhuu! mis kole lugul
Tükk-tükilt katkes riidehilp
Ja närtsis mehe kogu.
Ei jäänud peast kui paljas luu,
Üks näota silm ja surnusuu;
Ja keha langes konti,
Et üsna valmis tonti.

Must kargas püsti norsates,
A'as ninast tuleõhku;
Ja kadus ära korsates
Kui terakene põhku.
Ja kisa ulgus tuulehoost
Alt vingumine rabasoost.
Lenoora süda põksus
Ja võitles surma lõksus.

Küll tantsisid kuuhiilgusel
Nüüd vaimud ringitantsu,
Kui oleks põrgu talgutel,
Nii ulgusivad antsi:

«Ehk lõhkeks süda! kannatal
Ei kohut ole taevagal
Sa oled keha annud,
Kes teab, kus hinge pannud.»

ÕNNESOOV TARTU SUURKOOLILE

50. aasta lõpetuse päeval, 12. detsembril

Sind teretame, koiduviiru,
Mis tänast päeva sünnitas,
Ja täname sind, ajakiiru,
Mis meie iga kinnitas,
Et selle päeva rõõmutähte
Veel ihusilm sai nägema,
Kus eide kuldse pulma ehe
Meil ilu hakkab tegema.

Ehk aastasaja poole vanust
Küll eidekene lõpetand
Ja oma tarkusrikkast tanust
Nii palju mehi õpetand,
Ei nähta siiski halle hiukseid,
Ei kortsu otsal, palge peal,
Vaid neiukael ja neiuniuksed
Veel eidekesel vanal eal.

Ta paisund rinna vägev mesi
On üsna noor ja kosutav,
Ehk imeks tuhat lapsukesti:
Ei lõpeks toit, mis võsutav!
Ja kuhu võsu idu salvab,
Seal uued põõsad õitsevad,
Küll eide kaitsev silma valvab,
Et tema auks nad suitsevad!

Oh kuule minu kandlelugu,
Kui Saalomoni kõrgemat,
Sa kuulus Tartu targa sugu,
Ja ära põlga nõrgemat!

Meid köidab ühte vennaside:
Üks rind, üks arm meid imetas,
Üks tarkus, õpetusepide
Meid T a r t u p o e g i k s nimetas.

Ehk olgu amet mitut viisi,
Üks vaim, üks tõde ja üks tee
On elustanud tartulisi,
Kui taaraõhku E m a v e e!
Eks v a n a i s a armuanne
Meil ole kooli sigitand?
Eks tema helde murekanne
Neid valitsejaid ligitand,

Kes Emajõe kuulsa kalda
Teist Taarapaika ehitand,
Kust Vanemuise lauluvalda
Meil õhtuvilul lehvitand?
Kas muistne keelekeedu katel
Ei suitse Taara hiiemäel?
Kas Ilmarise veskirattal
Ei looda tarkust Emajõel?

Raudraske põlve kurna ormad
On vene voli kustutand,
Ja nälja-, sõja-, katkusurmad
Kõik ühes vangi paelutand:
Et rahuaeg ja õnnepõli
Ka eesti põldu õnnistaks,
Ja nurme kidur õilmeõli
Siin tänast päeva tunnistaks!

S i n d täname, suur õnneandja,
Kes Tartu kooli alustand!
Ja kiidame s i n d, hoolekandja,
Kes asja seni julgustand!

Teil' viivat! virgad külvimehed,
Kes vaimupõldu seemendand,
Kust täna rohelised lehed
Ju õisi meil ja vilja kann'd!

Nüüd põrandale mõned piisad
Neil' põrmu kaisus uinujail',
Kell' kuulsamate jäljed, viisad,
Eeskujuks järelkäidajail! —
Ja tuletagem vendi meelde,
Kes täna kaugel Emaveest,
Neil' sõudku õnnesoovi hääli
Lahk' südameist ja klaasidest!

Nüüd, vennad, uuest klaasid täide
Ja kõrid hästi pingule,
Siis viivat kõrgell armsa eide
Kuldpulma-päeva vingule!
Jah, õitse, kasva, kosu rohkest,
Kui alles noorik mõrsja näol,
Ja kingi rikkast rüpepuhkkest
Ka nokavara laulukäol'!

Et siis, kui sada lõpetanud,
Sa hõiskepüha pidamas,
Nii eesti keele õpetanud,
Kuis laulusõna ridamas:
Et reeglimõõdul värsijalga
Seal sinu ilu kuulutab,
Ei siiski lapse kätkit salga,
Mis regivärssi suulutab.

LEINAJA TÛTARLAPS

Päike veeres, õhtu jõudis, üks õhtu soe ja vaik,
Nüüd ehapuna paistel on mets ja murupaik,
Ja palavusest väsind ja tehtud raskest tööst,
Läks koju talurahvas, kus rahu lootsid ööst.

Küll raske töö neil olnud, kui vapura meeste lõök,
Sest vaenu kurja hulga on tapnud nende mõök.
Nad vara mässi läksid, kui taeva tõusis koit,
Ehk rohkest langes neid, jäi neile siiski võit.

Ja välja ligidal, kus tõusis sõjamäng,
Tee ääres seisis küla, kus tühi mõni säng.
Üks piiga istus ukse ees, arg näitas tema silm,
Ta vaatas tulijaid, küll süda põues kül.

Mis otsib igatsedes silm? Mis tema mõtte kand?
Kas temal palge punetust on eha sünnitand?
Ta istus vaikselt, hingeta ja oli väga kurb,
Et kuulates ja vaadates ta tuim kui kaseurb.

Nüüd läksid mööda mees ja mees. Vaik oli piiga suu,
Ja siiski küsis igaüht ta silmavaade truud,
Üks raske küsimus, ja arg, ja siiski sõnata,
Veel vaiksem see kui õhuke, mis rinnust hingas ta.

Kui mööda jõudnud kõik see hulk, ja kedagi ei tulnd,
Küll vaob piiga lootus seal, kel lootust enam polnd.
Ei nutnud tema valjusti, vaid rasked pisarad —
Kui istus käsipõsekil — tal silmist veerevad.

Mispärast nutad sa, mu laps? jää julgeks, lootust vist,
Oh, tütar, kuule ema sa, ja jäta nuttemist!
See, keda silm sul siit ei leidn'd, ehk tuleb hiljem siis,
Ta elab, mõtleb sinu peal', kuis noorte meeste viis.

«Oh, valmista mull' surmasärk, eit, minu aeg on täis,
Ju magab vilus muru all, kes kősjas mulle käis.»
Ja teisel hommikul on säng, kus piiga magand, külm,
Tal süda põues tarretand ja murtud nuttev silm.

SÕDA

Sõda pääsnud sõudemaie,
Vaenuvanker veeremaie,
Suuredtükid paukumaie,
Lipulood liugumaie.
Ladussuuga laulupojad
Sünnitavad sõjalaulu,
Loovad lahingulugusid,
Toovad teise jätku «troostiks»,
Kolmandama külakeelil —
Vanal viisil vilistelles —
«Tütarlastele» tuluksi,
Rõõmuks noorte neidudele —;
Laulavad, et kaljud kostvad,
Metsad vastates müravad,
Lained kuuldes kohisevad,
Tuuletiivad vihisevad!
See on õige, Viru vennad,
Harjumaal kasvanud kaimud,
Linna kallid kodanikud,
«Sõbra kirja» sobitajad!
Kastke aga kurku sõja kaevul,
Vaenu allikast kõrisid,
Vestke nokkasid nobedast:
Pange hääled helkimaie,
Keeled kenad kõlksumaie!
Nii oli vanast Virus viisi,
Haritud komme Harjussa,
Jäädud pruuki Järva vainul,
Lääne laiul lagedail:
Vaimustatud lauluvennad
Tötsid teisi sütitama,
Kõheldajaid kiirustama,
Kartelikke karastama,
Arga südant toetama,

Nukraid meeli jahutama.
Nõnda kostsid lauluhääled,
Helisesid kandlekeeled
Paremi päevade paistel,
Rõõmsami aegade rüpes;
Kostsid pikil pidupäevil,
Kui veel kenal õhtuvilul,
Videviku viivitusel
Noorem rahvas küla kiigel
Tule kutsel kokku tõttas:
Laulikuida kuulamaie,
Lugusida luulemaie.
Nõnda peeti Eestis pruuki,
Vanast ülesvõetud viisi,
Kui ma noorelt kodu kasvin,
Isa õue peal õitsesin,
Kui ma eidekese kaisus
Muistejuttusid imesin,
Muistelugusid märkasin.

Aastad lendsid, aastad jõudsid
Tuuletuhinal edasi,
Kevade kadus suvele,
Suveilu sügisele:
Laulikute suud said sulgu,
Kandle helin rauges vaiki.
Noorusnurmed närtsidelles,
Rõõmurünkad kärsatelles
Talve külma tarretasid. —
Laulik vana, vidussilma,
Rõõmu rinnalta võõrdunud,
Elab kaugel Viru rannast,
Tagapool Taara tammikut,
Pihkva piiri palistusel.
Sinna tungis õnnetunnil,
Vennad, teie koogamine!
Kuulin heli tõusemaie,
Kõla kaugelt kostamaie,

Mis kui kevadine käsku,
Suvesundja ärkav sõnum
Põõsastikust enne koitu,
Rägestikust pärast päeva
Teretelles kuulme kaudu
Südant hakkas sulatama.

Mine, Tiiu, tütar noori,
Karga, marjuke, kambrisse,
Rutta hüpeldes kirstule:
Too mulle kannel kirstukapist,
Sõnasõudev kardakeelik,
Et ma vilul õhtuhõlmal,
Ehavalge helendusel
Laulu puhun lendamaie,
Seotud sõnu sõudemaie!
Et ma laulu kergel tiival
Terviseid saan saatemaie
Harjus hautud kägudele,
Eesti laulupoegadele.

Pange tõrvikud põlema,
Tunglad kõrgel kumendama,
Tulevalgus tõstab laulu,
Kirk see kõrgendab kõlksusid!
Siis ma laulan sõja sõitu,
Laulan vaenu rändamista,
Kurja röövli riisumisi;
Laulan, kuidas turgilane
Rahu tulnud rikkumaie,
Õnnepõlve pillutama;
Ilmutan, kuis Inglis-vargad,
Pikil küüsil põletajad
Meie kalleid kaubalaevu,
Merel sõudvaid soolalaevu,
Kribu-krabu killapaate
Vargaviisil riisusivad,
Raudakäpil röövisivad;
Laulan, kuidas kaitsemata,

Varjämata linnakesi
Põrgukoerte tuletunglad
Sütitanud põlemaie;
Pajatan, kuis Prantsus kehva
Varga kannupoisiks kargas,
Lootes: kui hunt murrab hobu,
Karu kisub varsakese —
Jääb ehk kabi, küljekonti,
Nahatükk või sabaotsa
Mulle hamba puretavaks,
Lõualuie lõugutavaks.

Ülekohus tõstis tüli,
Puhus vaenu põlemaie,
Ahnus astus abimeheks,
Kehvus kiirelt kannupoisiks.
Needap kolme põrgu poega,
Saadanlaste seltsilised,
Meie rahu rikkusivad,
Õnnepäevi pillutasid,
Mis ju poolteist aastasada —
Kuue põlve mälestusel —
Vene kotka tiiva varjus
Eesti rahval osaks olnud.

Vanapõlve piiretele,
Muisteaja radadele
Sunnin silmad sihtimaie,
Silmaterad tungimaie:
Kas ehk kuskil hõlpsamada,
Paremada põlvekesta
Eesti rajal enne õitsend,
Kui nüüd võimsa kahe peaga
Vene kotka tiiva varjus?
Armuhoolet kaitseb kotkas
Meid kui kanapojukesi,
Et ei vihm, ei tuule vilu,
Rahesadu meid ei riku,
Suur ja vahva keiser valvab

Isasilmil ööd ja päevad
Riigialamate üle.
Soe ja pehme kotkapesa
Varjab meid kui linnupoegi
Kurja kimbutuste vastu.
Ümberkaudne sõjakärin,
Püssiparin, tükimürin
Meid ei pääse piinamaie,
Meie muru muljumaie.
Kotkal nokk ja küüned raudsed,
Tiivanukid teraksesta,
Miska röövel-lindu rabab,
Varga-kassi kriimusteleb,
Kui nad laialt laintelangult
Ligemale usaldaksid.
Seni kui ta merekaldalt
Kurja röövel-lindu rabab,
Katab pesas pehme kaisu
Emaliku heldusega
Lapsukeste karja kinni:
Et ei pääse Türgi karu,
Inglis-lõvi, Prantsus-hunti
Neile viga tegemaie.
Soe ja pehme kotkapesa
Varjab meid kui linnupoegi
Tung'ja röövli kiuste vastu,
Et ei lõvi ega karu,
Ega metsakriimukene
Meile tohi liiga teha.
Mis viga Virus elada,
Alutaga asutada,
Läänes lusti pidada?
Soe ja pehme kotkapesa
Varjab meid kui linnupoegi.
Enne Vene valitsusta,
Kange kotka kaitsemista
Polnud Eesti vanal põlvel

Muud kui pikki piinamisi,
Vaga vere valamisi:
Sõda oli ala sõitamas,
Mõõgatera tappemas,
Katk aga kuri kurnamas,
Nälja küüned näpistamas,
Vaenu käpad kägistamas;
Seadus solk ja segane,
Kohus kukru-omane.
Langetame katte alla
Õnnetuma eesti rahva
Vanapõlve päevakuju!
Kus ehk rumal endist kiidab,
Vana õnnelikuks arvab:
Siis võid, sõber, seletelles
Selle poolest otsust anda —
Kuidas asi tõesti käinud,
Enne kui meil Vene voli
Rahukätki valmistanud,
Õnnepesa ehitanud.

Kesse kõnnib mööda kaljut,
Tallab teeda uhkel sammul?
Kellel raudakübar peassa,
Mõõka pikka, pannal vöössa,
Kilpi õlal, oda käessa,
Ambu kõver kaendelassa?
Turris kõnnib mööda kaljut,
Tallab teeda uhkel sammul,
Temal raudakübar peassa,
Mõõka pikka, pannal vöössa,
Kilpi õlal, oda käessa,
Ambu kõver kaendelassa:
Turris, vana vaenujumal,
Muistne sõjasigitaja,
Keda vana jutu jälil,
Laulu juhil tunnistame.
Kes sind, paha ööde-poega,

Kurja kanget kasvandikku,
Metsast paksust meelitanud,
Puie peidust välja petnud?
Kes sind pika vangipõlve
Ahelatest avandanud?
Kes sind, põrgu päriselli,
Kammitsast on lahti päästnud?

Turris mõistis, kostis vastu,
Turris targasti kõneles:
«Turgilane, vana tuttav,
Kurjem ristirahva kiusja,
Vereahnem vennikene
Lõhkus vangitorni ukсед,
Varistas raudaväraavad,
Murdis kaljumüürid maha,
Avandas mind ahelatest,
Päästis jala kammitsasta,
Sarve kindla kütke küljest;
Turk mind tingis tappemaie,
Mõrtsukana möllamaie,
Sundis õnne puistamaie,
Rahuaega raiskamaie.
Inglis-kiil tuli kihutajaks,
Prantsus-parmu paarimeheks!
Hullupillil pidin, vaene,
Sõjakära sünnitama.» —

Kuule, sõber, vaenusundja,
Tugev sõjasünnitaja!
Kuule lauliku kõnesid,
Võta väeti palved vastu:
Pööra küüned päästja külge,
Sõrad sõbrakese vastu,
Sarved seltsiliste poole:
Võta Turgi tutist kinni,
Löö sa lahtipäästja pähe,
Kutsujale kulmu peale!
Kägista siis kiilipoega,

Puista parmu pilla-palla,
Et neil kolmel verekoeral
Sõjamõtted meelest kaovad,
Et neil seljasalvimine,
Aina küljehaudumine
Kümme aastat aega viidab.

Südaöö oli sünnitanud
Praegu pajatatud lugu
Laulikule unenäoksi
Vaimusilma väravaile.
Koit veel kattis kaugelt maada,
Rahu viibis kaste rüpes.
Murul väikse rünka ümber,
Põõsastiku varjul peidus
Puhkasivad sõjapojad,
Karastatud vene vennad.
Virna pandud sõjavemblad,
Tappelikud terariistad
Ähvardasid koiduvalgel
Pealekippujale surma.
Koit veel kattis kaugelt maada,
Rahu viibis kaste rüpes;
Surm aga sala luurimas,
Kust ta saaki pidi saama?
Päike tõusis paistemaie,
Valgus välja vilkumaie;
Punetelles päikene
Veeres üle koiduviiru:
Palves tõstsid sõjapojad
Silmad üles isa poole!
Siis aga sõtta marssimaie,
Surmarada sõitemaie.

Päike kerkib kõrgemale,
Kisub udu kuue maha.
Taplus süttib tuliselta
Vaenuvihäl põlemaie;
Riiu kärin kärgatelles

Tuigub ühest servast teise
Kui üks laia mere laine,
Ähvardelles äiksepilve,
Raskest rõhuv rahesadu;
Prantsatelles püssi paugud,
Suuretüki suits ja mürin
Saa ei iial ehmatada
Karastatud Vene väge.

Palav päikesetera
Kerkind keskihommikule.
Surma vari katab välja,
Leina kuju lagedaida;
Muru kirju lillevaipa
Kahvateleb kooljakarva.
Tõmmu vereoja tõuseb
Tapeluse jälil jõeksi,
Jõgi paisub järvekeseks.
Ehk küll mõni vene venda
Surmasängi juba suikus,
Siiski tungib vahva seltsi
Võiduväljal kaugemale.
Nii kui sügisesed tuuled,
Rasked marud mere laintel
Paate puistvad, laevu murdvad,
Kaldal tamme kõigutavad,
Puie ladvust lehti puistvad,
Raagu maha raputavad:
Nõnda murdvad vene mõõgad,
Varistavad vene odad
Turgilaste päida maha.
Vene pihud pigistavad
Turgi verda voolamaie.

Kas sa nägid niitejaida
Kõrge aasaheina kallal,
Vikateid kui vilistelles —
Laiu kaari keeritasid?
Nõnda vahvad vene vennad,

Karastatud sõjapojad
Niitsid Turgi nurjatumaid
Lagedale langutelles
Kaarekaupa kaarnatele.
Seal neid suikus sadadena,
Rauges roogu tuhandena
Musta mere ranna äärde,
Doonau jõe kallastele.
Virna kaupa võiduväljal
Seisid turgilaste surnud;
Sealt said mauku metsalised,
Käkki kõrvekülalised.
Kellel mehel kiired kannad,
Virgad varbad, kerged tiivad,
See aga pistis putkamaie,
Tuulekiirul tuiskamaie,
Ruttas metsarägastikku
Varju-urgast otsimaie,
Redupaika pärimaie.
Nii kui kindel kalda kalju
Lainte tungi vastu seisab,
Nõnda vahva Vene vägi
Seisab sõjas vankumata,
Vaenuväljal liikumata.

Juhtus möllav mässamine
Jõe või järve ligidale,
Sealap tungis turgilasi
Karjakaupa vette aeti,
Laia lainesse sunniti;
Kes ei võinud pakku minna,
Suikus laia laintesängi.
Kallas toeksi jalakannal,
Seisab vahva Vene vägi
Sõjakäras vankumata,
Võiduväljal liikumata.
Ehk küll mõni vahva venda
Surmasängi juba suikus:

Mis sest viga? Sõjamehed
Sõitvad siiski võiduväljal
Vereteeda kaugemale.

Päike jõuab veeru poole,
Seisab langul õhtu rinnal,
Sõjakära jäänud soiku,
Vaiki verevalamine;
Meie vahvad vene vennad
Lähvad laagri puhkamaie.

Kuhu, küsid, vennikene,
Kuhu turgilaste sõbrad,
Kuulsad abimehed jäivad,
Keda suure kilinaga
Vaenuteele valmistati,
Sõjateele saadeti?
Sõbrad hellitavad nahka,
Prantsus kardab vene parki,
Mis ta Moskvas korra maitsend.
Inglis-lind ei raatsi sulgi,
Kirjut kuube kaldal' tuua.
Sõbrad sõudvad mere laintel
Rannakaldast hästi kaugel,
Kuhu püssipauk ei pääse,
Suuretüki kuul ei lenda.
Vaata nende vahvat tegu,
Mehetööd, mis merel tehti:
Kaubalaevu röövitakse,
Võõra oma varastakse,
Varjamata väiksed linnad
Rikutakse röövli kombel,
Põletakse põrgu viisil;
Kel ei süüd, neid kimbutakse,
Vagad kandvad vaenupiina.
Varjamata linnakesed,
Väetid kaubalaevakesed,
Mis ei jaksa vastu panna,
Näevad abimeeste vahvust!

Kuhu püssikuul ei kannab,
Suuretüki laeng ei lenda,
Pommi valus mats ei pääse:
Sinna Prantsus paika võtnud,
Inglis-röövel pesitanud.
Sealtap kuri riisub paadid,
Kisub meie kaubalaevad,
Võtab vara vargaküüsil.
Kus ta oma jalakanna
Kalda lähemale kannab,
Seal ta leiab vargapalka,
Vargapalka, röövlimalka.

K o d a n i k u sõbra kirjad
Kolm kord juba kuulutanud,
Kuidas vahvad vene vennad
Turgilasi virutanud,
Inglis-röövli selga sugend!
Lihavõtte laupäeval
Said Odessa linna alta
Inglis-luuke, Prantsus-parti
S e g a l o v i köetud saunas
Vene vihtu maitsemaie.
Küllap kodaniku raamat
Pikemalt saab pajatama:
Kuidas soomelased sauna
Kütnud Inglis-kelmidele,
Kuidas võõraid soome saunas
Viheldi ja virutati,
Triigiti ja tasutati,
Kuis neil selga sirutati,
Pihavoolmeid pigistati.

Viru poeg, mu hella venda,
Sõber armas Harju rajalt,
Kes te sugult ühest kännust
Soomlastega siginenud:
Kütke kiirest Viru saunad,
Harju kerised kuumaksi,

Pange vihad haudumaie,
Vemblad valmis vettimaie,
Soad soola seisamaie,
Et kui Inglis, merelindu,
Prantsus, kehva pardikene,
Kanna tõstab kalda peale,
Varba Virumaa murule:
Nemad kohe lõhna leidvad,
Harju sauna maitsta saavad,
Haudund viru vihtasida,
Vettind harju vembelaida,
Leotud lääne rooskasida!

Nii kui kaugelt metsa kohin,
Tuulehoo vingumine —
Kostab muistse aja kaisust,
Kalevite kalmu rajalt
Tume sõnum minu kõrva:
Kuidas enne eesti pojad
Vahvuses ka mehed olnud.
Mitmed kõrged kalmukünkad,
Varjul muru vaiba alla,
Tunnistavad tõelikult
Eesti vahva mehe jälgi.

Aga, poeg! ka meie päevil
Leida vahvas Vene väes
Mitu Virust võrsund meesta,
Järvast juurdund mehepoega,
Läänest, Harjust, Alutagant
Sõjameheks saanud poissi,
Kellel a u r i s t vahvas rinnas,
Mehine meel julges südames.
Sellepärast, laulik, sõber,
«Sõja ajal troostitooja»!
Arge pange pahanduseks
Ega võtke vihastuseks:
Kui me k a r t u s t, k o h k u m i s t a,
Ehmatuse k a h v a t u s t a —

Kuidas laulus luisatakse —
Kindla eesti rahva kohta
Tõeks ei tohi arvata.

Kaugelt kuulduv sõjakära,
Suuretüki paukumine

Võib ehk Virus vanu naisi,

Harjus argu piigasida,

Läänes väeteid lapsukesti,

Järvas leski leinajaida

Mõne korra hirmutada,

Kartusel ehk kahvatada:

Meie m e h e d neid ei karda!

Suur ja vahva keiser kutsub

Noori mehi lipu alla;

Tema vägev kutsumine

Tungib üle maa ja mere!

Keiser kutsub; kuulge, mehed!

Valmistagem sõja vastu;

Vaali, eite, valget. särki,

Küla küürigu kannuseid,

Keiser kutsub kindlaid mehi,

Järva, Harju julgeid poegi,

Kutsub vapraid Viru rannast,

Alutagant, Lääne luhast —

Kutsub noori mehepoegi

Igast külast, kihelkonnast

Lipu alla võitlemaie,

Vaenlast vastu tungimaie!

Olge rõõmsad, eesti emad:

Teie rüpes kantud pojad,

Armukaisul hautud lapsed

Saavad vahva Vene väe

Võidumeeste seltsiliseks,

Suure keisri käskujalaks,

Kesse väsimata valvel

Isasilmil ööd ja päevad

Meie pärast muret kannab.

Soe ja pehme kotkapesa
Varjab meid kui linnupoegi.
Kellel' seda õnneks antud,
Õnneks antud, palgaks pandud:
Isamaa eest võitlemisel
Sõjas vaprat surma leida!
Vana laulupäeva paistel
Kiitsid juba kandlekeeled
Õnnelikku sõjasurma,
Vaenusängil suikumista:
«Sõuaksin ma sõjan surra,
Sõjas surra sõitlemata,
Varju rüpes variseda
Ilma pikata piinata,
Ilma koolu kurnamista,
Ilma taudi tappemista!
Kenam on sõjassa suikuda,
Alla lipu langeda,
Mõõga möllul elu müüa,
Ammu noolilla hanguda!
Ei ole tõbe tülitsesta,
Ohtupõlve orjamista,
Valusängil valvamista.
Sõjasurmal suurem ilu
Velitseja vermeilla,
Sõsarsilmad itkevada:
Oh, mu veli õiermala
Langes lausa lahingilla.»

Sõjalaulu lõpetelles
Panen kandle kalmu peale,
Sõjameeste sāngi otsa
Õõde hõlmal kõlksumaie,
Et kui tõuseb tuulehoogu,
Kandle keel saab kuulutama:
Siin on sõdalaste sāngi,
Vahva meeste puhkepaika.

ESIMENE LAUL

Sest a'ast, kui elukäigul
Ma noorelt kodunt läind,
On mitmed keelemurded
Mul huulte üle käind.

Mu emakeel, mis kätkest
Ma olin pärinud,
Ei läind mul ial meelest,
Ei saanud unustud.

Kui hiljem kuulsad mehed
Mind sõbraks nimetand,
Ja mõnes pidupaigas
Kätt andes teretand,

Siis igatsus mind ajas,
Vaik' võõrais metsades,
Kus ikka helin kajas
Kesk suure elu sees,

Et pidin laulu looma,
Kust hüüdis eesti hää,
Mis mõnda südant võitnud,
Ja mitmel keele peal.

Küll läikis rõõm mu palgel
Ja ilu südames,
Kui kaugelt nime kiitus
Mul kostis kõrvades.

Kui nõnda kaugelt tulles
Ma koju lõttasin
Ja kohast läksin mööda,
Kus üles kasvasin;

Ja viimselt mäekingult,
Kust üle viis mind tee,
Ma uhkelt alla vaatsin
Vaik' varju orusse;

Siis ütlesin ma rõõmsalt:
Oh, õnn, ma tänan sind!
Mis väike läksin välja —
Sa tõstsid suureks mind.

Seal ronib künka otsa
Üks naine kahvatand,
Kaks lapsukest tal seltsis,
Mis jumal oli ann'd.

Ta hakkab laulu laulma,
Mis magus, liht ja hea,
Mul siiski murrab südant —
Mispärast? — Ei ma tea.

Ma küsin alandlikult:
«Kes laulukese teind?»
Ta kostab: «Kaunid päevad,
On ammu mööda läind.

Üks noormees tegi laulu,
Kui piigast lahkus tal»
Jah, nüüd vast tundsin selgest,
Et laulu loonud ma.

Kui pikemalt ma küsin:
«Kes andis laulu sull'?»
Ta kostab, puna palgel:
«Laul tuttav üksi mull'.»

«Siis oled sa ehk Mari,
Kes laulul ülempea?» —
Ei vastust. — «Kus jäi noormees?»
«Kus? — oh, ei mina tea.»

«Kas temast sa ei kuulnud?»
«Ei iial sõnakest!»
«Kas enam ta ei laulnud?»
«Ma tunnen ainukest.»

«Oh laula veel teist korda
Su laulu, — palun sind?»
«Mu abikaas ja lapsed
Ju kodu oot'vad mind.»

Ja eemal nägin orus
Ma võõra mehe ka,
Ja selle mehe seltsis
Läks naine lastega.

Seal seisis kuulus laulik,
Kes tuttav sadadel,
Siin kodulikus orus
Sel ühelainuksel!

Seal seisis ta nüüd nukram
Kui kodunt lahkudes,
Seal seisis ta tükk aega,
Silm läikis pisarvees.

Ta oleks kuulsa nime
Siin esilauluga
Küll rõõmsalt vahetanud,
Kõik aud ühes ka —

Kui kevadine ilu,
Arm läinud õnnega
Veel ükskord kätte tuleks
Tal südant trööstima.

MINU PRUUT

Kaugel kõrge mäe piiril
Lahedasti keereldes
Mängvad õhtupilved tantsul
Kuldseis päevaterades.

Kui ma valgelikku kogu
Vaatan kaugel mägedes,
Tunnen nii kui unenägu
Sala valu südames.

Ja mu meelest on, kui oleks
Pruut mind ootmas valuga,
Et ma armul kosja tuleks;
Pale kipub närtsima.

Äkki igatsus mind ajab
Tema juurde kaugele,
Vaikne rõõmupisar voolab
Silmast ruttu palgele.

Aga mäele tuleb pime,
Pilvedesse jõuab öö,
Ükski täht ei anna kume,
Möllamas on maruvöö;

Hüüab vastu vingemasti:
Oota, alp! kus lähed sa?
Pruut on piin, ja laulatajaks
Viletsus saab tulema.

SÜGISEL ETTEVÕETUD NÕU

Paksud pilved, vilu õhk,
Üksi oma teed pean käima.
Lind ei laula, närtsind leht —
Kõiges lahkumise äima.

Surmavilul tuleb talv,
Kus on teie ilud, metsad?
Välja andest paisub salv,
Leinal seisvad kõrreotsad.

Viluks kõik ja hiljaks läind,
Karjamaadel luusib udu,
Läbi lepikutest käind
Kurva lahkumise kudu.

Süda, kas sa kuuled sealt
Laineid lang'vat vastu kaljut?
Aeg on tõsta jutuhäält,
Sest et rääkimist meil paljul

Süda, kes sa sagedast
End ja teisi pahandanud,
Sest et arm sind, lootus tõst' —
Läki, kõik on otsa saanud!

Kindlamalt sind reisi peal
Hoides tahan lukutada,
Saagu õues pehme tuul
Ehk ka marud raputama;

Et meil sammu viimsel teel
Vaikselt, üksipäini astuks,
Ja et leina silmaveel
Ainult vihm me hauda kastaks..

PRIIUSELE

Mis vara vaikselt minu põues tuikas,
Kui nooreks meheks olin ärganud,
Mis unenägudesse lahkelt luikas,
Kui õösi rahus olin puhanud,
Veel koidikul, kui hää mul kõrvas huikas,
Ja ärkvel lõkkeks üles puhutud —
Mul julgusega südant, hinge täitis:
Kas see kõik üsna valekuju näitis?

Mis kõrv mul oli kuulnud vanast põlvest,
Kui Eesti maast ja rahvast räägiti,
Mis hiljemini tähis taevavõlvist
Mull' Looja vägevusest ilmut' ti;
Mis silm mul nägi orjakütke sõlimest,
Kuis pärispõlves rahvast piinati —
Ma tundsin sest, et süda õhkas sooja:
Ei ole õnnepäev veel läinud looja.

Sa, vaikne õö, ja sina, armas kannel,
Teil' olen salamõtteid avaldand;
Nüüd tunnistagem vaikselt õhtutunnil,
Mis kaebust teile olen usaldand;
Mis minul kuuldes, nähes, hädal, õnnel,
Ja mis mul lootes südant paisutand.
Oh priius, priius! sulle olen laulnud
Ja mõtteluulel sinu nime kiitnud.

Ja väsind päike polnd veel alla läinud,
Seal priius juba orjakütkeid taob,
Ja eesti rahvas õnnepäeva näinud,
Kui õhtu udu pilvest maha vaob;

Kas oled, priius, meil ka vöörsil käinud,
Et pimeduse udu silmist kaob?
Oh viibi veel, et sinu kotkatiivad
Ka vaimukütked eesti rahvalt viivad! —

NARTSINUD LILLELE

Sa varisesid, armas lille,
Ka vara sinna hauale,
Kus minu rõõmud kärsitile
Kõik närtsind külma surmale.

Sind, õitserikka luha ilu,
On taevas jootnud kastega,
Nüüd lõppend õilmepõlv, ja vilu
Tuul mängib sinu lehtega.

Kus selle maikuu kuldne päike,
Mis sind on tupest puhetand,
Ja taevast paistev armuläige
Mul õnnel südant paisutand?

Ma näen sind veel, kui Tiiu rinnas
Sa ehteks olid kinnitud,
Ja armsas mälestusevinas
Mul laulud üles ärganud.

Oh vaiki, vaiki, kandlekeeled!
Ei ole enam kevade,
Kus südant täitsid armumeeled —
Seal lootuspuu nüüd õilmeta.

Oh puistke, tuuled, lilleriismed
Mu armastuse põrmule,
Kus ükskord väsind sammud viimsed
Mind viivad vaikse rahusse.

NÄE, KUIS SURM SIIN PILLI PUHUB

Näe, kuis surm siin pilli puhub
Istes viinavaadi peall!
Rahvas hullu tantsu uhub,
Kui neid hüüab põrgu hää.
Ehk küll mitu vangub, tuigub,
Harub, käpil ronib, suigub,
Siiski teised nobest tõtvad,
Vaenlast viinamärga võtvad,
Kuni vahvad purjumehed
Nagu kolletanud lehed
Surma hoog kõik maha nühib,
Elupuu pealt mulda pühib.
Vaata, vennike, nij kukub,
Langeb, satub iga tund,
Kellel, targem vaim siin tukub —
Keda ajab viina sund.

VANA AEG OLI VAENUAEGA

Vana aeg oli vaenuaega,
Piinaaega pikaline,
Ohtuaega ohakane,
Orjavitsne orma-aega,
Kurnetav ning kurba aega!
Vaenu vaimud meid vaevasid,
Papi paaterid painasid,
Rüütlid rüüstavad riisusid,
Röövisivad röövelina,
Mörrasid mõrtsuka mõõgad!
Rootsi roosk oli roostekaste,
Saksa sahk oli sapi-rakku,
Kaarnad kandsid katku-kakku,
Nülge näkid nälja-nappi.
Põlve põld oli saksa toitu,
Söötis-maa pidi meida söötma,
Kanarbik meid kasvatama,
Aganik meid avitama.
Kümnis kisti nende küüsi,
Kohtu-osa nende kotti,
Rahakopik nende kukru.
Ristiisa rikkust ripsis,
Napsatas naudi navilta,
Puutus püha-hiie puusse,
Algas armu-hiie allikasse:
Tapper tabas Taara tamme,
Kirves Kiiru-hiie kidural!
Oda ots oli okkaline,
Teritatud mõõga tera,
Vibu nooleke nobeda!
Kulla vend, mul vennikene,
Kallis peigu, kaunikene!
Rutake ruunale rutusti,
Raudul raudase rahvale,

Tuhkru turjal Turjamaale,
Võigu võimul Võidumaale.
Küll tuleb Soomest sugulane,
Saare mees meil sarnaline,
Abimeesi Harjumaalta,
Visameesi Virumaalta.
Viru vikat vihane,
Harju ahingid ägedad,
Hiiu kiilid kiusalikud,
Turjamaa tuurad tugevad.
Kilp aga kindel kiili vastu,
Ahmas ahingi ägeda,
Oimas oda okkalise,
Takistas tapperi terase,
Vingutas vikati vihase,
Tuuseldas tuurad tugevad . . .
. . . . Pagu-urka pagenesin,
Katku taha taganesin;
Palve paelu palmitasin,
Ohkamisi ohverdasin,
Suigumisi suitsetasin,
Soovimisi sosistasin.

Kaela lõikja, karukene,
Hakkas Koeru kõrvetama,
Viskas virmla Virusse,
Põletaja Põltsamaale,
viletsuse Viljandisse.
See'p ole küla kütis-suitsu,
See on sõja sõrvasuitsu,
Ahtra ahervare auru,
Lahingu Lauritsa-suitsu,
Põlend linna põua-suitsu:
Ristiisa risutaja,
Nime nina niisutaja,
Pani painaja parmaste,
Tappija Taara-hiie toassa-
Saksalane, salaussi,

:Sisalikku sileda,
 Ikestas meid orjaikke,
 Raudarooma rakke'esse.
 Ega see ole ehapuna:
 :See on vaenu tulepuna,
 Mässamise mängi puna,
 Vennakeste vere puna,
 Mis on taevas tarretanud,
 Pilved pilul palistanud.
 Ehatäht sai ehmatama,
 Koidutäht sai kohkunema,
 Kuu palegi kahvatama.

EESTI LAULUANNE

Muist' magas kuldses kätkis
Üks taeva lapsuke,
Kes lahke näoga võitis
Kõik vaatjad rõõmule:
Lahk' lapse unenägu
Neil' ilu, õnne koob,
Kui kevadine kägu
Uut tundmust põue toob.

Kui jumalikul kaitsel
Saab lapsest neitsike,
Kes kaunib suve õitsel
Ja tiivul võtab tee,
Et surelike sugu
Talt laulu õppides
Ka kõrgemate lugu
Võiks laulda Taara ees, —

Seal tulnud võõrad kurjad,
Kes paljaks rüüstnud maa;
Nälg, tuli, sõjad, kurnad,
Katk, tõved piinaga.
Õnn, keda surma lükkel
On katnud vilu muld,
Kus teised orja kütkes
Said tunda piina tuld.

Laps oli pakku läinud,
Kui rahval raskem aeg;
Mis tema unes näinud,
Sest elab riismeid praeg'.

Kuid orjapõlve kurjus
Ei laulu kaotanud:
Ei viltupeade nurjus
Vist sule laulul suud.

VAHT EMAJÕEL

Üks hüüd, kui kohaks piksemäng
Kui mõõga mürin, lainte lang:
Kes eesti poegist Emajõel
On vahiks käimas vapral töö!
Mu isamaa, võid rahuga
Su armsas süngis uinuda;
Vaht truud ja kindel Emajõel — sul
seisab eel!

Ju sada tuhat silmades
Rutt' põleb tuli, välgutes:
Küll eestlan' tugev, vana, truud,
Sind kutsub püha jõesuu.
Mu isamaa, võid rahuga
Sa armsas süngis uinuda;
Vaht truud ja kindel Emajõel — sul
seisab eel!

Ta vaatab kõrgelt Taara maad,
Kus muistevaprad elavad,
Ja vannub: jääb kui minu rind
Sa Eestiks, jõgi, murupind!
Mu isamaa, võid rahuga
Sa armsas süngis uinuda;
Vaht truud ja kindel Emajõel — sul
seisab eel!

Nii kaua kuum üks veretilk,
Üks rusik mõõka tõmbab vilk,
Ja veel üks käsi püssi kann'd,
Jääb neitsipõlve sinu rand.
Mu isamaa, võid rahuga
Sa armsas süngis uinuda;
Vaht truud ja kindel Emajõel — sul
seisab eel!

Küll kõlab vanne, voolab lain',
 Lipp lehvib kõrgel: et ei vaen
 Või tõusta Eesti Emajõel,
 Kus mehed kõik on vahiks eel.
 Mu isamaa, võid rahuga
 Su armsas sängis uinuda;
 Vaht truu ja kindel Emajõel — sul
 seisab eel!

KOIT JA HÄMARIK

Kas sa tunned valgustavat
Tuletungalt Taara tares?
Praegu peitis pilve põue
Päike silmad puhkamaie,
Udu kaissu unistama.
Läänest, kuhu valgus langes,
Kannetakse ehakumal
Kustund küünal ida kambri,
Kust meil kuldne elupaiste
Teisel päeval taeva tõuseb.

Kas ehk tunned kanget käppa,
Kelle pihu peites päikest
Punetes viis puhkamaie?
On sul tuttav teine ori,
Kes meil' kuldse elupaiste
Hommikul pann'd põlema?

Vanaisal kasvis kodu
Kasulasteks poiss ja piiga
Närtsimata noorusega.
Kui nüüd päike orjuskäiki
Esimest kord lõpetanud,
Kuju tulnud puhkama,
Puhund Vanataati tarka:
«Märka, tütar H ä m a r i k k u l
Sinu hooleks usun tungla
Kustutust ja öösist kaitsmist,
Et ei kuskil sünni kahju.»

Ja kui päike teisel päeval
Oma orjust pidi alg'ma,
Pajatas taat poisile:
«Kuule, K o i t, mul kallis poegal

Sulle sulgen toimetuseks
Valgustungla sütituse;
Puhu sa tuld mul tubaje,
Lehvitele lõkkeid leele,
Pista päike põlema!»

Truuvilt täitsid päikse orjad
Targa taadi toimetusi,
Et ei päeval puudund päike,
Ööl ei juhtund õnnetusi.
Ja kui talvel valgustungal
Kiirem õhtul kaotas kuma,
Viivitas ka hommikvalgus.
Vistist suve virkadele
Puhkuspõlve paisatie
Väsind selga sirutada,
Ainet külge hauduneda.

Ja kui kevadisel keerul
Päike ruttab elu päästma,
Lillesid ja laulu looma,
Suvel põldu sigitama,
Viljaivi valmistama:
Siis tal rohkest rühkimisi,
Pisut puhkamise püsi.

Aasta armsam iluaega
Puhus õues õnne pilli.
I l m a r i s e ilu-telki
Täitis õnneliste tuhin,
Lindude ja rahva kärin.
Kesköö lühikatte varjus
Olivad ka päikse orjad
Silmast sihtind südamesse.
Patsil käsi pigistelles
Juhtund poiss kui kogemata
Kaunist piigat paitama. —

Vaata, ü k s silm ala valvab,
Kel ei lauge kattemista —
Saanud kesköö salasündi,
Noorte nalja nägemaie.
Teisel päeval kutsus taati
Päikse orjad pihikambri.
«Lepin, lapsed» — puhus taati
Lahkel näol neil — «teie tööga,
Soovin sõudevada õnne
Videviku viludani!
Toimetage tulevikus
Nagu m e e s ja n a i n e paaris
Tänast poisi, piiga tegu.»

Ühel meelel hüüdsid lapsed:
«Vanaisa, ära raiska
Meie rikast rõõmupõlve,
Peiulikku lustipidu!
Noorel neiulikul nurmel
Õitsegu meil ilu õnned!»
Vanaisa kinkis lastel'
Peiupõlve igaveseks.

Igal aastal õnneajal
Saavad päikse pärisorjad
Neljal suvenädalatel
Kesköö kaisus õnne maitsta.
Häbeliku Hämariku
Paige puna paneb taeva
Laialisti läikimaie,
Kui ta päikest Koidu kätte
Andes juhtub viivitama,

Vanaisa heldus ehib
Neile kosjapõlve piduks
Metsad, luhad õilme ehte.

MALESTUSE LEHEKE

Hommikuse kaste jälgil,
Kaua noore lõuna eel,
Varem veel, kui rind sul sõlgil,
Olid, laps, ju surma teel.

Jätsid nutma vanad silmad,
Kurbuspilve südamed,
Kes nüüd — soovimised külmad —
Igatsevad rahuööd.

Lilleke, täis õilmelõhna,
Taeva õhk sind mängitab.
Millal mulla vilu kaissu
Meid su kõrva süngitab?

SÖBER SACHSSEND AHLILE JA
TEMA ARMSALE ABIKAASALE
KOLMANDA KASUKESE
TULEMISE TERETUSEKS

Väikse vibu vaigistuseks,
Kiljatuse keelejaksi,
Hella eide rõõmustuseks,
Targa taadi teretuseks,
Mureduste murdejaksi:
Läksin laulu loomamaie,
Soovisõnu sõlmimaie,
Kuldavokil ketramaie.

Vana Halli, vaevandaja,
Sõitnud kaua sõbrakesta,
Viisi kuuda vennikesta,
Piinand mehikese pihta,
Kurnatanud kerekesta:
Kas saaks rasva raputelles,
Liiga liha lõpetelles
Poisikesta peenemaksi,
Kõnni tarbeks kergemaksi,
Sest see vähem raiskab saapaid,
Kuluteleb kingasida,
Kellel kergem keha koorem!
Sõja ajal naha saaki
Kingsepilla väga kallis.

Eidekene, viimsel vaarul,
Pika päeva lõpetusel
Toonud troostiks tütrekese,
Kiljasuu kingituseks,
Pisukese armu pandiks,
Kesse taadi tõvekoorma
Kurna pidi kergitama,
Ramba jälle rõõmustama.

Tuska segand taadi silma,
Piinapilve pigistusel,
Murekatte muljutusel
Pisukese üle paha,
Kes kui kolmas kassikene
Kausikesta kahandamas,
Leiba kipub lõpetama,
Kehvust tuppa kasvatama.

Vanaisa, isetarka,
Siginemist seadidessa
Oli ilma algamisel —
Kõige eesta hoolta kandes —
Leivapalukesi laialt
Loomadele lahutanud,
Moonaks mõnda valmistanud:
Laskis jooki lähkerisse,
Piima nahkse paunadesse,
Kust said janu kustutama,
Vatsakäsku vaigistama,
Kehakesta karastama,
Kuni kaelakandijaksi,
Sammu lühendajaks saavad.

Astub mööda aastakene,
Võõrdub rinnalt väike võõras,
Jumal kohe juhatamas,
Karjamaada kasvatamas:
Laseb leiba luhtadele,
Nurmedele noorte võrraks,
Serveks rohkest sigineda,
Lapsukesil' lainte alla,
Puie oksil paisuneda,
Kauniks toiduks kasvaneda:
Sealt saab sööki sadadelle,
Toiduvara tuhandeile.

Ara leiva äpardusi
Lapse pärast leinamaie:
Igal suul on õnnesaaki,
Võõral oma osa valmis
Laial vanataadi laual.

Kui siis kevadine kena,
Emajõelta lainte ilu,
Taaramäelta õilme tolmu,
Lehtis puie läikimine
Suitstes paistab silmadele:
Lõpeb sügisene leina,
Talve mure tubadesta,
Sõuab süda suvedelle.

Kui lä'eb väike kõpsatelles
Kannal juba kõndimaie,
Tulda piibu peale tooma,
Tühja asja talitama:
Tõuseb taadil lausa tulu,
Eidekesel hüva abi
Sukavarrast silmutelles,
Nõelukese töölla näpud.

Kesse neitsi külmal kuulla
Silmi saanud silitama,
Talve rajal tulemaie,
Vist ei närtsi neitsi-vangis:
Sellest saame rõõmsad saajad,
Parajada pulmapidu.

Seitseteistakümmend suve
Sõitvad kiirest' sügiselle,
Kus need koerad kärinaga
Kosilasi kuulutavad,
Raudakäpil ratsumehi
Nurmelt juba nuusutavad.

Peaks siis laulik alles elus
 Õnekaupa olemaie;
 Tuleks vist ehk vana tui
 Venna lapse ilu vaatma,
 Endist aega uuendama,
 Kui veel keeli kandelilla,
 Südamella laulusidki:
 Neid ta paneks neiu pärast
 Kallil päeval kõlisema,
 Keda kätki kiigutusel
 Tuttavaks ju tunnistanud,
 Sõbralikult soovitanud.

KIHLUSE TERETUS JA ÕNNESOOV

Kui ma täna talve toasta
Kevadena kukutelen,
Lustihelil lõksatelen,
Kui oleks aasad haljendamas,
Nurme õilmed narmendilla,
Siis ei ole suvel süüda,
Kevadel ei kurtemista:
Süü jääb üksi sõitijale,
Kosjaviina kandijale,
Kesse tulnud enne koitu,
Vara enne valge eele,
Meie külast kosimaie,
Perepiigat püüdemaie.

Vennikene, vanal viisil,
Õigel ajal läksid teele —
Mihklipäeva, mardi vahel
Tulid tuvi tabamaie,
Pääsukesta paelutama,
Kodukanaks kutsumaie,
Pesalinnuks pärimaie.
See tegi rõõmu vana raugal',
Lustilaulust lahkund linnul',
Kes ju võõrdund kandelilta.

Sest et neidu urbudella,
Kätkilla ju kallistasin,
Peigu poisikese-põlvel
Isa õues ilutselles
Koolipõllu kündemisel
Tuttavaksi tunnistasin, —
Tulen täna teretama,
'Sõbral' õnne soovimaie.

Saksa laulik Schiller sahkab
Tulisõna tõtendusel:

«Kes see õnnekaupa võitnud
Sõbraks olla sõbrale,
Kosjas kalli naise sõitnud,
Seadku hääled hõiskele!
Jah, kes üheainu hinge
Omaks kutsub ilma sees,
Kes ei mitte nutuvinge,
Mingu meie seltsist mees!
Mis siin suures ringis õitseb,
Heitku armu meelile,
Sealtap juhib sinna tee,
Kus see tundemata kaitseb.»

Nõnda sõitke noorel nurmel
Kevadise keeritusel,
Suvepäeva sünnitusel
Rõõmupõlve radasida:
Et kui jõuab sügisele
Aastate ja armu aega,
Tukkidesse jääb veel tulda
Talvepäeva tarvituseks,
Sõprussäde soojenduseks.

Pange pulmapidudele
Linnaseida ligumaie,
Viige odrad vettimaie:
«Isad peavad ilu nägema,
Õed õnne tundemaie,
Kälid kanda kergitama,
Sõbrad saaja sagamaie,
Tuttavad veel tutti kastma.»

MEIE KEEL

Meie keelt, mis mudapori
Ammu solkind loodud teel,
Ei või enam minu lori
Ega targemgi sel ööl
Õigeid jälgi juhatada,
Kui kõik seatud valgusandjad
Pimeduse võrku kandvad,
Miska valgustuse valla
Peitu viivad vaka alla.

Kaks meest praegu käivad posti,
Toovad taskus mõnda kosti
Võõralt nii kui omalt maalt,
Aga eesti keele rajalt
Pole tänini veel tenga
Mitte kukkund nende punga!
Tükk on Turgist, teine Tatrast,
Kolmas Hiinamaalt või Matrast
Tuulispaskel võinud tulla,
Aga, vader, seda hullu,
Mis nad keeleks kirja pannud,
On vist tont neil' ise annud!
K o l i täidab nende pugu,
K o o l i s t ei pea ükski lugu.

Mängigu nad sõgesikul,
Mis sest viga kodanikul,
Keda mehe meel ja mõte
Juhatanud, kus on tõde?
Kesse tohib imestada,
Kui ei rahvas oma keelt
Enam leia võõralt teelt?
Nõtru püütaks' pimestada
Meie päevil igalt poolt.

Keegi ei ju kanna hoolt,
Sõnu paremini seada,
Ega püüa seda teada:
Kuidas rahva elav suu
Sõnakõlksud sünnitanud.

Nurja läinud eesti keel
Raskes orjakütkes veel
Ootab lootes päästja peale,
Tõstab ohkes palvehääle
Üles vanaisa poole!
«Taadikene, tule taevast
Päästma viletsat mind vaevast!
Lase oma kruusist õli
Kirjameeste lampidesse
V a l g u s t u s e k s tilkunesse,
Et meil järeltulev põli
Isakeele murde pära
Koguni ei kaotaks ära!»

Laanes lindu laulan ü k s i,
Oma tralli tuvikene;
Komistagu jalg teil «mätta»,
Siiski u u t ei saa ma jätta!
Sõimu, laimu, rahva naeru
Ei ma karda; — karukaeru
Kasvab iga vilja sees —
Mis sest hoolib külvimees?
Poolik töö on päris petja,
Täielik üks vägev võitja.
K e s s e k a h e voli orjab,
Kibuvitsa okkaid korjab.

KUI TEISED TUULT SÕIDAVAD

Kui teised tuult sõidavad
Ja, mis ei osand, laidavad
Või sõgedalt ei päikest näe:
Seal tõstad osavalt sa käe
Ja näitad vasaraga,
Kus naelakese pea.
Ma tänan! Jumalaga!

Siid' punapael, sest punume
Sull' kaunist neiukrantsi.
Me viime sind lustipidule,
Kus õnnemäng ja tantsi.

Ilus haljas,
Ilus haljas neiukrants!

Küll jaanilill ja kullerkupp
Mind sundvad luhal lootma.
Kus viibid sa, oh raudakäpp,
Kui kaua pean ma ootma?

Ilus haljas,
Ilus haljas neiukrants!

Ladues lindu laulan: ü k s l,
Oma tralli tuvikone:
Kõnistasu jalg teil «mättä».
Siiski u u t ei saa ma jättal
Sõnu, laimu, rahva naeru
Ei ma karda: — karukaeru
Kasvab iga vilja sees —
Mis sest hoolib külviimees?
Poolik töö on päris petja.
Täielik üks vägev võnja.
Kesse kahe voli orjab,
Kibuvitsa okkaid korjab.

Mul on, kui peaks veel hilja,
 Kus südant talve külm
 On keelnud kandma vilja,
 Mind tundma lauluilm.

Oh, maamees, hoiu roosteta
 Sa truudust isamaal,
 Kes kannab sind, kui langed sa.

LYDIA J-LE

Motto: «Denn an den Dornen merkst du,
Dass du die Rose hast...»¹

Kui ma alles noorel eal
Mööda metsi suisa peal
Lilli käisin otsimas,
Ei mul olnud iial mahti
Lasta oma silmavahti
Enne käia vaatamas,
Kas neil kauneil roosikestel
Okkasi ka kasvas vartel!

Hiljem mõni silmapilk
Tunnistas vast veretilk
Kriimustatud sõrme viga!
Mälestuse armiga
Jooksin koju rõõmuga:
Andku taevas, et mul iga
Kauni roosikese okas
Verd ja armu kannaks nokas!

Miska ükskord, kui maailm
Leigeks läind, mul süda külm,
Võiksin mõlemate vilu
Mälestustest soendada,
Uuest meelde tuletada
Endist kevadise ilu:
Kus kõik lilled õilmenarmas
Õhkasivad: armas! armas!

¹ «Sest okkaist märkad, et sul on roos...»

ISAMAALAU

Oh, maamees, hoia isamaal'
Sa truudust roosteta,
Mis — kätki sull' ja hauasäng —
Sind kaitseb, katab ka.

Ei kuskil laia ilma peal
Sul õitse kohta muud,
Siin pead sa elus võitlema,
Siin surmal andma suud.

Siin mullapind, mis sagedast
On imend eesti verd,
Kus tuhataast'ne mälestus
Ei uppund aja merd'.

Siin võitles kodupaiga eest
Lembitu sõjapurv,
Siin hüüdis orjaahelast
Meid Vene keisri sarv.

Ja ehk küll mitu viletsust
On maad meil põrutand,
Ehk küürus küll, ei katkend veel
Ta rahva tugev känd.

Ta elab, ja kõik laia maa
On täitnud tema hääl:
«Üks tuhataast'ne kannatus
On elu, — surma peal.»

Oh, maamees, hoia roosteta
Sa truudust isamaal',
Kes kannab sind, kui langed sa,
veel varjab muru all.

Ei kuskil laia ilma peal
 Sul õitse kohta muud,
 Siin pead sa elus võitlema
 Siin andma surmal suud.

TERETUS JA ÕNNESOOV
«SAKALALE»

Et rõõmukella helinaga
Sind rahvas lahkelt teretab,
Kus koidupiirel esirada
Sul nõder jalg vast alustab.
Nüüd puhkavad veel aja kaisus,
Mis elus must, mis lahkelt paisus:
Sest isa valju kepi hoolet
Ei näita kõik Sul kuldsel koorel.

VAIKNE KELLUKE

Vaikselt käib mul läbi meel'
Kaunis kella kõla;
Helisele, suve keel,
Kuni leiad küla.

Helise veel kaugema
Läbi lilleranna:
Juhtud roosi leidma sa,
Terviseid tal kanna.

KEVADEÕÖ

Lahk' pehme kevadise õö
On taevas ilmal' toonud.
Mil' südamele armuvöö
Saab lilled tupest koonud?

Kes aga kirjuist lilledest
Mul südant saab siis köitma,
Kes kauneist laululindudest
Mind lillepaelust võitma?

ARMASTUSE SALADUS

Ära karda, et ma armu
Tunnistan maailmale,
Kui mul huuled sinu ilust
Voolavad kui lätteke.

Nii kui lillemetsa peidus
Magab vaikselt varju all
Kõik see põlev sala-asi,
Mis mul põues lõkkeval.

Lõkkab välja tulekibe
Roosist — ära karda sa,
See maailm ei usu lõkkeid:
Saab neid luuleks pidama.

KUI KAUA ARMASTUS VÄLTAB

Kui kaua roosi õitsele
Saab kuldne päike sundma,
Nii kaua saab ka armu häält
Veel meie süda tundma.

Nii kaua kui veel laululind
Meil kauneil maikuu päevil
On laulmas: seisvad südamed
Üksteise vastu leilil.

Ja mõttes sooviks hüüan:

Sull' palja tervisel

Ei ajnukest veist rohi

Sul seista silma oes,

Sest kiirelt närisib rohi

Ei lõpe armu põhi,

Mis jaurdunud südames.

SINISILMAD

Sa vaatad sinisilmil
Nii armsast' minu peal',
Mul on siis, kui näeksin ma unes,
Ja sõnal puudub hääl.

Oh sinu sinisilmi
Mul mõte ikka koob,
Suurt merd täis siniseid silmi
Mul süda ilmale toob.

Lökkab välja tulekibe
Roosist — ära karda sa,
See maailm ei usu lökkeid:
Saab neid luuleks pidama.

TERETUS

Kus iial käin ja vaatan,
Kas nurmel, aruteel,
Kas mäelt üles silman
Või vaatust alla pillan:
Sealt teretan sind veel.

Su aiast mina leian
Nii kauneid lillesid,
Neist pärga teha püüan
Ja mõttes sooviks hüüan:
Sull' palju tervisi!

Ei ainukest neist tohi
Sul seista silma ees,
Sest kiirelt närtsib rohi,
Ei lõpe armu põhi,
Mis juurdunud südames.

RÄNDLINDUDE MINEK

Kuis olid kaunid mets ja nurm,
Kuis läind nüüd külmaks ilm kui surm!
Sest lahke suveaeg on läind,
Ja kurbus rõõmu jälgil käind.

Meil olid mured tundmata,
Mets varjas lehevaibaga,
Kui päeva paistel istudes
Meil süda lauldes ilutses.

Nüüd, vaesed linnud, leiname,
Meil lõppend kodupaigake;
Siit peame ära lendama,
Uut kohta kaugelt otsima.

SOOVITUS

Ma sooviksin armastust valada
Kõik ü h t e sõnasse,
Mis tuulele siis annaksin,
Kes kannaksid kaugele,
Jah, kaugele.

Need viiksid sulle, armuke,
Siis salasõna vaik',
Sa kuuleksid igal tunnil,
Sull' kostaks iga paik,
Vist iga paik.

Ja oled sa uinudes öösel
Ehk silmad laugutand:
Siis kiusama saaks sind mu kuju,
Mis unepilt sull' kann'd,
Sull' kujutand.

SÜGISELAUL

Oh kuis nii pea lõpevad pidud,
Moondab end talvea'aks kevadel!
Oh kuis nii pea närtsivad idud,
Moondab end leinaks lustitee!

Pea on meil viimne lauluhääl
vaikind,
Viimne haljendus lõpeb ka pea,
Pea on viimsed laulikud lahkund;
Nemad kõik nõudvad kodust hea.

Oh kuis nii pea lõpevad pidud,
Lusti on moondanud igatsev vaev!
Oh kuis nii pea närtsivad idud,
Kuivab meil südames armu kaev!

Olite liblikad, armumõtted,
Magusad, kirjud kui lillevöö?
Üks aga, üks ei leia veel lõpet:
Igatsus, millal lõpeb sul öö?

RAHVALAUL

Oh näeksin tühja nõmme peal
Ma marus sind,
Küll minu mantel varjaks seal
Sind, kallis lind!

Ja tuleks kange tormiga
Sull' viletsus,
Mu süda saaks siis olema
Su varjutus.

Ehk oleks paljas kõrbes ma
Ju surma peal,
Mul paradiisiks läheks ta,
Kui sina seal.

Ja oleks mul kui kuningal
Kõik riigimaa,
Sa peaksid krooniks kõrgemal
Mul olema.

MAIKELLUKE JA LILLED

Maikellukene heliseb —

Org kuulab tema häält,
Ja lillil süda väriseb,
Nad lootvad tantsu sealt.

Kõik sinililled, kollased

Ja valged tulevad.
Nii kullerkupp kui punased
Ja rusked ruttavad.

Maikellukese tantsupill

Neid sunnib hüppama.
Kuu paistel püüab iga lill
End ilus näidata.

Uih! junkur külm täis vihaga

On orgu astunud.
Maikelluke jääb vaikima,
Ja lilled kohkunud.

Kui orust lahkund härmatis,

Siis kutsub kiiresti
Maikellukese lustiviis
Neid jälle ilule.

Mul pole toas asu nüüd,

Maikell ju kutsub mind;
Kus lilledel on tantsuhüüd:
Seal laulik lendav lind.

NALJAKAS NÕIDUSELUGU

Vaikne vilu südames
Immitses kui läte
Enne mul, kui juhtudes
Lang'sin nõidus' kätte.

Keset juttu minuga
Kukkus rätt tal näpust,
Ast'sin teda aitama —
Märkamata lõksu.

Kummardes tal puutus pea
Pisut minu palet,
Vist ei võinud olla hea:
Silm mul välkus valget.

Naerdes põgenes ta vilk,
Minema ma läksin,
Aga vilets silmapilk:
Rahu sinna jätsin.

Ikka hubiseb mul peas,
Põksub argset põues:
Siin on võõras vägi seas,
Muudatus meil õues.

Salasäde südames
Kipub kõrvetama:
Kui ma teda kaisutes
Peaks ei sülle saama.

1.

Sealpool veereb päike alla,
Väsind päev läind puhkama;
Pajud rip'vad langevalla.

Mis mul armsam, pean ma jätma;
Paisu, pisar, paisu sa!
Paju kohin kipub petma,
Tuul siin mängib kõrkjaga!

Minu vaikse valu sisse
Paistad, piiga, lahkelt sa,
Kui siin kaldal pajudesse
Ehatäht saab hiilgama.

2.

Pime tuleb, pilved jooksvad,
Vihma sajab sagarast,
Ja need valjud tuuled kaeb'vad:
«Tiik; miks varjad valgustust!»

Otsivad seal kustund kuma
Mässand tiigi sügavas,
Sinu armastus ei anna
Valgust, kus ma pimedas.

3.

Salapeidul metsa rajal
Luusin ehavalgel ma,
Vaiksel pilliroo kaldal
Minu mõte, piiga, sa!

Nüüd, kus põõsastikus pime,
Salakohin pilliroos
Kaebab, nagu räägiks ime,
Nutab silm mul pisarvoos.

Ja ma arvan, et see kohin
Toob mull' sinu häälekest;
Tiigi põhjas raugab vuhin,
Mattes piiga laulukest.

4.

Päikese veer,
Musta pilve käik,
Marutuule keer
Teinud araks kõik.

Läbi tuule käib
Kahvatanud välk,
Tiigi põhjast näib
Sind üks silmapilk.

Pikse valgusel
Seisad sa mu ees,
Pika hiuste väel
Lendes tuule käes.

5.

Liikumata tiiki ehib
Vaikselt kaunis kuudepaist',
Kahvatanud valgel plehib
Kõrkjas pärga, varjab naist.

Hirved käivad künka ääres,
Vaatvad öösse ülesse,
Vahel kõigub kõrkja keeres
Unekütkes linnuke.

Nuttes langetan ma silmad,
Süda sügav mure tööle,
Mõtted sinu peale käivad
Nagu palved vaikselt ööl.

ARMU JOOBNUŠ

Ma kõnnin lilledega
Ja õitsen ise ka,
Kui unenäos ma kõnnin,
Jalg kipub vaaruma.

Mind toeta, armukene!
Sa näed, aed rahvast täis;
Kui komistan ehk langen,
Mul ligem paik su käis.

Sin kõrgele taeva ligemal
Meil lõhres õunad soojal
All merepinna sügaval
Läks päike pikalt loojal.

Oh, ära mure, päike on
Veel piisalt seeläi lauldes
Vist paisus kui meil südamas
Ja seisab lausa leekes.

Mis varjatud siinavast
Et ole ilal kustund
On gladi neil õhkanas
Kes armu tõotust uskund.

KINDEL JA KÕIKUV

Nagu kuu varjukuju
Kõigub lang'val mere lainel,
Kus ta ise julgest, vaikselt
Kõnnib kõrgel taeva veerul,

Nõnda kõnnid, armukene,
Julgest sina, üksnes kõigub
Südames mul sinu kuju,
Sest et süda minul tuigub.

ARG PÕGENEJA

Kui hirv ta jooksis minu eest
Nii argselt kiirel sammul,
Ja ronis kaljult kaljule,
Hius lendas tuule rammul.

Kus kalju langeb vastu merd,
Sain õnneks ma ta kätte
Ja püüdsin pehme sõnaga
Tal südant viia pette.

Siin kõrgel taeva ligemal
Meil lõhnas õnnist sooja,
All merepinnal sügaval
Läks päike pikalt looja.

Oh, ära nuta, päike on
Veel elusalt seal laintes
Vist peidus kui meil südames
Ja seisab lausa leekes.

Mis varjutatud sügavas,
Ei ole iial kustund,
On alati neil õhkamas,
Kes armu töötust uskund.

LÜHIKE PETTUS

Ei petnud kaua mind küll õnn,
Mis olid valetanud;
Kui unenägu on su pilt
Veel virgem kustutatud.

Nüüd hommik käes ja päevapaist
Kõik udu metsa a'anud;
Arm lõppend varem ammugi,
Kui hakatust vast saanud.

IDEAALID

Siis lahkuda sa minust tahad,
Sa kauni luuletusega;
Mult rõõmud nii kui valud, pahad,
Kõik lendes pakku vedada?
Kes väga lendav, kes sind köidab,
Kuld-iga toob mull' tagasi?
Ei ole. Sinu laine sõidab
Meid igaviku piirini.

Nüüd kustunud kõik lahked päiksed,
Kes teed mul noorelt valgustand;
Need ideaalid, mille näitsed
Mul südant vara paisutand.
Jah, magus uskki on mul kadund
Neist unes loodud elukaist,
Kõik tõsidusel rõõviks lagund,
Mis kaunilt, jumalikult paist'd.

Kui muiste leekel igatsuses
Kord kunstnik kivi kaisutand
Nii tuliselt, et elustades
Ta tundmust kalju tompu pann'd:
Nii olin armastuse kätel
Ma loodust noorelt rüppe võtt',
Et hingates mu soojal lättel
Ta laulikule õhkas tõtt.

Ja osaldades lõkendusi
Mull' juttu vestis keelmata,
Kus armul antud musutusi
Meil süütas südant põlema;
Seal elasivad puud ja lilled,

Mull' laulis hõbeallikas;
Mis hingeta ehk juhtus sülle:
See ärkas, nähti elamas.

Kuis venitelles vägev tahe
Seal põue kitsust elav ilm:
Oh, astu välja elu lahte,
Et kujus, sõnas kasvaks silm.
Küll suur mul oli ilma kuju,
Nii kaua tupe varjul ta;
Mis pisuke on tema kuju
Nüüd tupest pääsnud puhkema!

Kuis hüppas vahvail julgustiivul
Seal noormees lahkel eluteel,
Ei tunnud murekoormaid viivul,
Tal unepildid sihiks eel.
Kus õhurajal kahva tähti
Veel silmavaatel märgata,
Ka sinna kauguseni nähti
Tal tuuletiivad lendavat.

Ta edasi nii kergelt kantud,
Mis õnnelikul raskemat,
Kel vankri vedajateks antud
On kõrged lusti-kuningad!
Tal k i i t u s pakub tähekreoni,
Õ n n kauneid kuldseid pärgasid,
A r m lubab palgaks pehme trooni
Ning t õ d e päiksehiilgusi.

Oh, aga juba teede keskel
On saatja selts talt kadunud,
Nad jätnud teda maha, leske,
Kõik ühes pakku plaganud.
Õnn oli kergeil jalgel läinud,

Ei teadus janu kustutand,
Ja kahtlusrajal mõttekäigud
On tõepäikest varjutand.

Ma nägin pühi kiituspärgi
Hulk kõlbmatutel peade peal;
Ja lühi kevadise järgi
Mul vaikis kaunis armu hää!
Ja ikka vaiksem, külm ning kalge
End leidsin raskel eluteel,
Kus kahvatanud lootus valge
Mul pisut äima kandis eel.

Kes kõrgest, suurest saatja-salgast
On armul truuks jäänd minule?
Kes trööstib mind, kui kaotan valgust,
Mull' sammub saatjaks hauale?
Sa, kesse parandad kõik haavad,
Oh s õ p r u s pehmes südames,
Mis kergeks elukoormad saavad,
Kui sa ei väsi aidates!

Ja s i n a, kes tal kaasaks heites,
Kui ta mul hinge vaigistab,
Virk t e g e v u s, kes sammu sõites
Ei tülpust märka, kaugel saab:
Kes igaviku ehitusel
Üht põrmu teise peale kann'd
Ja ajavõla kustutusel
Meil päevi, aastaid mulda pann'd.

TROOSTIKS

Nii kaua kui veel paistab päike
Ja värske õhk verd karastab,
On kohus meil siin koormat kanda,
Ehk väsind jalg küll valutab.

See isa, kes meid üles hüüdnud,
On laste jõudu kaalunud.
Ja pole rohkem peale pannud
Kui kanda jõudvad seljaluud.

Kui tuleb öö, siis algab puhkus,
Ja v i i m n e saa ei lõppema;
Seal mahti küllalt tülpind kehal
Meil vilus sängis puhata.

Kus vaimu paradiisi mängil
Siis inglid kõrgel hoiaavad,
Kes põrmust varjusrma sängil
On maha puistnud kaduvat.

Oh, aga juba teede kaskel
On samja selts milt kadunud.
Nad jätnud teda maha, leske
Kõik ühes paku plaganud.
Oma oli kergelt jalgel läinud.

LAULU LOOMINE

Kust ma laulu lahutasin,
Loo-viisisid loomasin,
Sõna sõnasse sõlmisin,
Aidu ajusta arutin?

Eit mind kätkis kiigutades
Vibu-ritva viibutades,
Suigutas mind laulu-suuga,
Kena looga magamaie.
Une-ukud kätki ümber,
Suigutajad sāngi-sambas,
Uinu-vahid vibu-vinnas,
Kosutasid eide laulu,
Seni kui vajus südamesse
Salapõldu idanema.

Kui ma karjapoisiks kasvin,
Asja-ajajaks venisin,
Saadeti mind karja saatma,
Lehmi hoidma lepikussa,
Karja kaitsma kaasikussa,
Vasikaid vaarikus varjama.
Linnud libeda keelega
Kandsid laulu noka otsas,
Laulurāstas rāgastikus,
Pesilinnud põõsastikus,
Pāāsukesed pāeva paistel,
Varblased katuse varjulla.

Igamehel oma viisi,
Loodud lugu lustiline:
Lõokesel lõõritelles,
Künnilinnul lõksatelles.
Tuulehoog tõi teised viisid:
Vihma-vilet mull' pilvesta,
Merelt virvendava viisi,
Lainetest lahingulugu,
Tuulispask a'as pasunada
Torupilli laane-ladvad.

Nende laulumeeste lugu
Äratas mind kogemata,
Ajas seemet idanema,
Mis nii kaua põua põllus
Kaste'eta maganenud.
Siis ma varmalt noka vestsin,
Laululugu alustasin,
Regivärssi veeretasin,
Künnil, äestes, loogu võttes,
Oma laulu lõksatelin.

Looga ühes üles kasvin,
Saime meheks me mõlemad,
Saime peiuks peenikeseks,
Neiu kõrva kostemaie.

MÖTTELAASTUD

Kõik, mis nägin, näitas kõver.
Sirget mul ei sihtind silma.

Nägin a u s a i d põlgtud põlves,
Nägin k e l m e kõrguses.

Ausal pole rahavara —

M e h e h i n d ei rikkuses.

*

Tee kui päike inimestel'
Head sa päevas tuhat kord,
Tänu selle eest ei tasu
Nad sull' roistukese võrd.

*

Tahad k r i s t l a n' olla, õpi
Esmalt olla i n i m e n e;
Kannad kristlas' nime ü k s i:
Jääd sa meistrist kaugele;
Tahad t e m a ligemale,
Kesse sulle juhatanud
I s a kõrgelt otsida:
Pead sa iga inimese
Endal v e n n a k s panema.
Ränk, jah r ä n k on käsku täita,
Hõlpsam v a g a d u s e näitus:
S i l m a k i r j a hind on kõrge.

MÖTTESALMID

Kõige kõrgem.

Otsid sa kõrgust ja suurust? Sind õpetab taim,
Mis ta tahtmata on, ole sa tahtes — see õnn.

Jumalate juhutus.

Näen õnnelikku, siis unustan jumalad taevas.
Aga nad seisavad mul ees, kui piinakandjat näen.

Suremata ollus.

Surma eest ehmatad sa? Sa soovid suremata elu?
Ela kõikkonnas! Kui sa ammuigi läind, ta jääb.

Ideaalne vabadus.

Kaks teed sul seisvad elust välja minnes lahti,
Ideaalile viib üks, teine surma.
Vaata, et aegsasti, vaba, sa esimese peale kargad,
Enne kui surm sind vägisi teise pealt riisub.

Kahesugune töötus.

Tee hüva, sa t o i d a d inimkonna jumalikku taime.
Koo kaunistust, sa p u i s t a d jumalikke idusid välja.

Seisuste vahe.

Aadlit leitakse ka siivukas ilmas. Luhtloomad
Tasuvad seega, mis t e e v a d — kõrged seega, mis
nad on.

Hind ja väärtus.

O n sul midagi, jaga mulle ka, ma maksan, mis õige.
O l e d sa midagi, siis vahetame oma hinged.

Praegune põlv.

Kas ikka nii olnud kui nüüd? Sest soost ei saa mina aru,
Üksnes vanadus on noor, ja noorus läind vanaks.

Kohustus igäuhele.

Ikka püüa kooskonda, kui sa ise ka keskkonnaks ei.

.

Söber, kes sa söövad Simson.
Valgus.

Söber, kes sa söövad Simson.
Valgus leekib laevast maha.
Lõhnad lõhnad maha.
Valgus leebad maha.
Valgus ei viienda.
I loolal saama loomade.
Sest kui maailm sündimisel.
Pidi varem valgus sündima.
Vilmsel vööli loomakessel.
Kelle nimi i n i m e n e.
Kingi tati ölem osa.
Nõnda sai see loolal saama.
Lõhnad lõhnad maha.
Valgus leebad maha.
Lõhnad lõhnad maha.
Päevast päeva laevast maha.
Nii et pöörpöörkene.
Väga vilmsel valgusesse.

Haruldased.

Neid, kes kõrgel endist küla

Tõstetud, ei salga talu

Suitsus sündimise sāngi,

Oli enne vähe leida.

Harvem veel, kes armastusel

Soojaks läinud südamega

Suguvendi viletsuses

Tõelikult toetavad,

Abi püüdvad neile anda,

Vaimu vabadusse viia.

Valgus.

Valgus leekleb taevast maha,

Valgus lendab maasta taeva;

Valgus pidi vahendajaks

Loojal saama loomadega:

Sest kui maailm sündimisel,

Pidi varem valgus sündma;

Viimsel väetil loomakesel,

Kelle nimi i n i m e n e,

Kingiti tast ülem osa,

Nõnda sai siis Looja selgus

Salasõudjaks loodusele;

Valgus viskab teadusterad

Päevast päeva laiemale:

Nii et põrgupapakene

Vaob viimaks valgusesse.

Kehvalt kevadiselt põllult.

Kehvalt kevadiselt põllult,
Ahtraks jäänud aasadelta
Võind ei keegi kulu võita,
Kui ta noorelt kuuskimäel
Orjavitsal põldu õpend:
Kus need vaesed i h u v a b a d
Vanas v a i m u v a n g i s t u s e s,
Pimeduse piitsa sunnil
Karjalambaina kasvavad —
Päikse paistele ei pääse.

Sõber, kes sa sündind Simson.

Sõber, kes sa sündind Simson!
Lõhu eesli lõualuuga
E e s t kõik rahva eksitajad,
T a g a n t nende takistajad:
Kesse m õ i s t u s t hukka mõistvad,
T e a d u s t taga kiusavad,
T a r k u s t hinge tapjaks teevad.

Loomistöö ei sünni ühel korral.

Loomistöö ei sünni ü h e l korral;
Esiteks on väike hämarik,
Siis vast tõuseb hele koidupuna,
Viimaks kõrge valgus kuninglik.

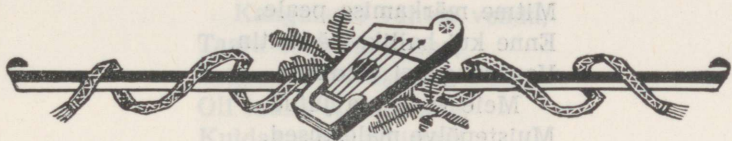

„KALEVIPOJA“ *Esiandeks*

KATKENDEID

Kul ma aitas
Elu kevadise ilu
Kodu olin kasvamas
Kuulsin vanemate kõnest
Põlvest põlve päritatud
Sõnast kõrva kuulutatud
Sõnastõnust sõnadest
Mis mul pikil elupäevil
Mõnda hiljemini nähtud,
Ise nähtud, teiste tehtud
Kihutust mõttekäiku

II

ana jutuvestja rauka,
Kuldasõna kuulutaja,
Pajatas meil tulepaistel
Tähtsa koha teadusida,
Vana jutu juurdumisi.
Seal ta sõlmis sõnakesi,
Kõitis hõbeheidekesi,
Laskis laulu lendamaie.

«Lapsukesed! põrmu põues,
Muru rūpes, sambla süles
Magab rohkest' mälestusi,
Vana aja varandusi,
Taara-põlve pärandusi,
Lepingu-põlve lehtesid.
Kui ma alles noorel nurmel,
Elu kevadise ilul
Kodu olin kasvamassa,
Kuulsin vanemate kõnest
Põlvest põlve päritatud
Suusta kõrva külvatatud
Salasõnumite sõudeid,
Mis mul pikil elupäevil
Meelesta ei ole läinud. —
Mõnda hiljemini nähtud,
Ise nähtud, teiste tehtud
Kihutasid mõttekäiku

Mitme märkamise peale,
Enne kui halliks härmatin,
Vanaraugaksi roidusin.

Meie vana aja jutud,
Muistepõlve mälestused,
Laulutiiva lennutused
On üks rikas rahva vara.
Kadund põlve kätkis kiigub
Palju kuldseid kuulutusi,
Hõbedasi ilmutusi —
Mis ei orjaikke ormad,
Katkusurma suigutused,
Sõjasuits saand lämmatama.
Aga meie priiuspõlvel
Taotab tuimus tappemaie,
Kipub kurjus kaotamaie,
Rumalus neid röövimaie;
Kus neid loriks luisatakse,
Seasöödaks söimatakse,
Põrgu andeks arvatakse. —
Vanajutu koore vahel,
Muiste kuulutuste kaunas
Magab magusamaid ivi,
Tulusamaid tuumekesi
Tuhandella tupe varjul,
Sadandella salavusel:
Kui sa mesilase koonul
Iga lille õilme-rüpest
Omavõrra oskad võtta. —
Meie poolil võõraks võõrdund,
Ema rinnalta eksinud
Kadaksaksila i s a n d a d
Unustavad küla suitsu,
Kussalt nemad kasvasivad,
Saapakandjaiks sirgusivad. — —»

— — — — —
— — — — —

Kangelaste vanem venda,
Taara esimene poega,
Esiloodud võsukene
Oli laulik Vanemuine,
Kuldakandle kõlistaja.
Taara teda vanaks loonud,
Targaks teinud, mõistelikuks:
Halli hiuste, habemega,
Kulmu kõrge, kõrged piired,
Vanus'tarkus otsaesil,
Taara tarkus otsapiiril;
Aga nooreks loodud südant,
Lustirikast meelekesta
Vanadus ei vilutanud,
Tarkus'külm ei tarretanud.
Kallis lauluandekene,
Sigiv luuletaja meeli,
Sõudev sõna jutustades,
Kuldakeele laulu lastes
Vanemuista vaimustasid,
Tema tarkust ilmutasid.

Vanaisal nõudeandjaks,
Koormavada murekandjaks
Esimene Vanemuine,
Kõige targem teiste seltsis.
Ju kui Taara otsaesist
Murekortsud krooksutasid,
Mõtted pilve palistasid:
Mängis laulik Vanemuine,
Kuldakandle kõlistaja
Lustilugu laulu hääil,
Rõõmutralli kandle keelil!
Nõnda taadi meeletuska,
Murepilve pimedusta,
Raske meele rõhumista
Tarka poega pillutamas,
Kaval poega kustutamas.

Teine Taara loodud poega
Kangelaste seltsista
Oli seppa Ilmarine,
Maa-aluste meisteri.
Mõte mõlkus mehe kulmul,
Tarkus piiri palistusel;
Paras keskel mehe iga,
Noorepõlve tugev võimu
Tema keha loodust täitis,
Olemise kuju näitas.

Kolmas Taara loodud poega
Kangelaste suguharust,
Taaralaste targast seltsist
Oli virka Lämmeküine.
Naljahammas lustiline,
Koerahammas pilgatamas;
Taara teda nooreks loonud,
Nooreks loonud, rõõmsaks teinud
Vendadele mängituseks,
Ajaviiduks pikil õhtuil.

Neljas Taara loodud poega
Kangelaste suguvõsast
Oli kütti Vibuane,
Osav ammuvibu seadja.

Teised kangelaste pojad,
Taarast tõusnud taimekesed
Jäävad seekord sahkamata,
Sest et neile vähem voli,
Pisem vahvus osaks antud.
Kangelaste perekonda
Vanaisa isetarka:
Omaks poegiks nimetanud,
Surematuks sünnitanud;
Kinkis neile kodupaigaks
Kuulsa Kalevala riigi.

Nii aga kuulsin kuulutusi
Vanajutu juurdumisi,
Sala sõlmitud sõnasid,
Kullal keerutud kõnesid!

Vanaisa, isetarka,
Ülemtarka, ilmaseadja
Seadis asju aegamööda
Joonelisti jooksemaie,
Seadis ilma säherduseks,
Tegi toimetusi nõnda:
Miska nii kui veskivärgis
Keder ketra ümber ajab,
Et ei kuskil takistusta,
Kogemata kinnitusta;
Lisas inimese liikmeks
Ilmaeres keeritama:
Et kui keder ise aetav,
Rattaid teisi ringi ajab. —
Igamees sai seatud oma
Olemise tegijaksi.

Ehk küll enam Vanaisa,
Vanataati, isetarka
Avalikult kange käega,
Volilise rammu väega
Ilmakere ratastesse
Kusagil ei kinni hakka, —
Siiski ei või inimene
Taarale sest süüdi mõista,
Et kui umbe unustusse
Loodud lapsuke jätnud. —
Taara puhus taevaõhku,
Jumaliku hinge puhku
Igaühe otsa peale,
Miska kurja kiusatuse
Kinnitava kütke paelust
Hõlpsal kombel võime päästa.
Aga kes siin viletsuse,

Viletsuse varju voli
 Raudse koorma alla langeb:
 Sellele ei seda süüksi
 Armu pärast arvatagi;
 Sest et viletsuse voli
 Raudasammul raskelt astub:
 Inimeste rõõmu raiskab,
 Sureliste rahu rikub;
 Kuhu kivist kanda toetab
 Valusamalt kukla peale, —
 Mõni rammutu ei tõuse. —
 — — — — — — — — — —
 — — — — — — — — — —

III

Tants oli murul lõpetatud,
 Viru tantsu veeretatud,
 Pillihelin raugenenud,
 Vaigistanud metsa varju,
 Kõla kustunud külades.
 Õitseliste tulepaistel
 Kosus kuulajate hulka,
 Kasvas kaunis karjakene
 Vana jutuveestja ümber.
 Tulda korral kohendati,
 Pandi puida lisaks peale,
 Kanti kokku kuivand oksi,
 Kuni leeki kõrgel läikis,
 Leeki läikis, kaugel paistis.

Lauliktaati, vanarauka!
 Küllap lõikad uuta lugu,
 Laulu uuta liugumaie,
 Seatud sõnu sõudemäie?
 Kerkiv sõnum keelepaelul
 Punetab palged paisule,

Sunnib silma läikimaie,
Lusti-ilul lõkendades!

Laulikluike, ladusnokka,
Laskis lugu lendamaie,
Pajatused purjetama:

«Nii aga kuulsin kuulutusi,
Vana jutu juurdumisi,
Sala sõlmitud sõnasid,
Kullal keerutud kõnesid:
Vanemuinese laulusta,
Kõrgemasta kandleloosta,
Miska pidukeele kinkis,
Palmitatud pajatused
Mõtte ülenduse sõudeks
Rahva suhu sigiteles.

Vanaisa, isetarka,
Oli pajatuse-annet
Inimestel' ilmutanud,
Elajaile helgitanud,
Miska argi-arvamisi,
Südamete soovitusi
Teistel võisid tähendada;
Muistepäevil pajatasid
Elajad kui inimesed. —
Tänapäeval teadvad targad,
Valitsetud vennikesed
Üksnes mõistatuse märku
Linnukeelte lugudesta! —
Lihtikeelt meil laenatie
Argitoimetuste tarbeks,
Miska soovimiste sundi,
Tahtemiste tarvitusi
Isekeskis ilmutame.

Ühel päeval hüüetie
Kõike kogukonda kokku,
Inimeste sugusida,
Loome laia perekonda:

Et nad pidupajatusta,
Ülemkeele kergitusta,
Kena laulu lõksutusta
Vanemuinesest võtaksid,
Miska meele mõlkumised,
Kenal rõõmu kergitusel
Jumalaile kiitust laulaks,
Kiitust laulaks, tänu annaks.

Kutse kannul kogusivad
Eluõhkvad loomakesed
Rohkel perel sinna paika,
Kus te Tartu Toomemäge
Tänapäeval näete seisvat,
Ja kus ennemuiste päevil
Taara-hiisi haljendanud.

Vaikselt kuulas looma kogu,
Mis seal uuta idanema,
Võõrast pidi võsunema?
Meele mõtteid mõlgutelles,
Südameida sütitelles,
Igatsusi ihatelles,
Soovi-kiiru kihutelles
Tõusis tuuletiivul vuhin,
Veeres Emajõe sta kohin,
Puieladvust lausa mühin!
Ja siis veeres Vanemuine,
Vanemuine, laulutarka,
Lendes taeva laotuselta,
Kõrgelt pilvepiiridelta:
Laskis maha mäe otsa,
Taara-hiie keske'elle.

Käharhiukseid kuldakammil
Siledamaks silitelles,
Rikkaid riideid raputelles,
Voltis kuubi kohendelles,
Habet halli ehitelles,
Ehitelles ilusamaks,

Kõhateles taati tarka,
Kõhatas kõri kõlksuvaks,
Häälekesta helkivaksi!
Painuteles kandlepulki,
Pinguteles kandlekeeli,
Pinnis keeli pingumale;
Katsus kõlksutes kannelta,
Näputeles kandlekeeli.

Siis ta siblis nobel sõrmil,
Siblis kuldakandelida,
Avateles ettemängi,
Laululoo alustusta,
Ülemada õnnelaulu,
Kõrgemada kandlemängu:
Miska kõrgemada kiitust,
Lausa ilu laulemista
Taara auksi pajateles.
Kuuljail südamed sulasid,
Sulavam veel laulja süda,
Vanemuisel enesel.

Vaikus valitsedes varjas
Kuulajate kogukonda,
Nii kui surnuil murusängis
Rahuvalvus ümberringi!
Iga loomakene kuulas
Vaikselt lauluisa laulu,
Taevast toodud sõnumeida.
Emajõgi köitis kütke
Laulu kuuldes voolamista,
Hoidis kinni ojamista;
Tuulehool jäi unustusse
Kogemata kiiruskäiku,
Kiiruslendu kihutava.
Kuulasivad üksikõrvul,
Kuulasivad ärksail kuulmeil
Vana laulutarga lugu.
Viltu vahtis kõversilma

Puie vahelt metsahaldjas;
Vahtis viltu, vööritie
Vanemuinet, laulutarka.

Kõigile ei õnneks antud,
Õnneks antud, palgaks pandud
Selget aru laulust saada,
Tarkust sõna sügavusest.
Metsapuud need olid märgand,
Laaned üksi lunastanud
Jumaliku ilmutuse,
Laulutarga tulemise
Lausaks läinud kahinada.
Kus teil metsas puie kahin,
Laanes lehekeste vuhin
Kõndides ehk kõrvu kostab,
Hulkudes ehk kuulmi huljub:
Sea'ap jumalikku sammu,
Taaralaste astumine
Teie ligi liikumassa,
Teie kannul kõndimassa. —
Emajõgi võttis järku
Lauliku kuubede kohinat,
Siidiriiete riginat.
Ja kui kevadine kosu
Talve võõrdu pisaratest,
Lume lahkumise leinast
Ema palgeid paisutanud,
Ema rüpet rohkendanud,
Noorikuksi noorustanud:
Küll siis kohinada kuuled,
Riginada lainte rüpes,
Mis ta lauliku riietest,
Kuldakuue kohendustest
Ennemuiste osaks võtnud. —
Tuulehoogu pani tähel'
Laulu vinguva vihina:
Miska maru möllamisel

Vinguvada vilet puhub.
Mõnel elajal jäi meelde
Kandlepulga pingu ragin,
Teistel keelte kiunumine,
Kandle põhjalaua kumin.
Laululinnud märkasivad
Vanemuise ettemängu,
Alustuse avandusi:
Õöbik, rästas, lõokene,
Siidisaba pääsukene
Püüdsid laulust pärandusi,
Õp'sid tükikese pähe,
Õöbik kõige ilusama.
Kaladele üksi kaotsi
Läinud kaunis laululugu,
Mis neil Vanemuine tarka
Kandlekeelil kuulutanud.
Pistsivad küll väetikesed
Pikad ninad veepinnast
Silmist saadik lagedale:
Unustasid kõrvad vette,
Kuulmed lainte katte alla.
Nähtud suuga liigutusi,
Moka paenuv' maigutusi
Osatavad tummad orjad —
Aga ei või häälitseda.

Agarpeaga mõisterikka
Inimese-loomadele
Oli Vanemuise laulu
Üksi vaonud südamesse,
Salapõldu idanema.
Sealtap tõusvad õilmeilus,
Õilmeilus, õnnevilus —
Tunginedes taeva'asse,
Jumaliku kodadesse,
Taaralaste taludesse.

Sina aga, laulik Vanemuine,

Vanemuine, laulutarka!
Laulsid Taara toimetusi,
Taaralaste talitusi,
Kangelaste käikusida;
Laulsid kõrge taeva suurust,
Päikese paiste hiilgust,
Kuu kollakat kumedust,
Tähtede läikiv' siredust;
Laulsid maa kenadusta,
Kevadista muru ilu,
Õilmepuie puhkemista;
Laulsid Emajõe kaldast,
Ema kallaste kenadust,
Ema laine voolamista;
Laulsid kiites Taara mäge,
Taara-hiie haljendusta,
Hiilgavada lehe ilu:
Mis kõik ükskord ära nõi'tud,
Sortsisunnil teiseks moondud
Algmis' iludusi kaotab,
Kurba lese-nägu näitab,
Kuni ükskord õnnepäevil
Taara tarkustempelida
Emajõe kallastele
Tulev aeg saab asutama!
Jah, sa laulsid, Vanemuine,
Vanemuine, laulutarka:
Laulsid inimeste õnne,
Nende noorus' rõõmupõlve
Kevadista armuaega;
Laulsid nende õnnetustest,
Veerevatest viletsustest,
Pikalistest piinatustest,
Kurja põlve kurnatustest;
Laulsid lese leinamista,
Neiu igatseva nuttu,
Vaeselapse pisaraida.

Laululoo lõpetusel
Sulas Vanemuise süda
Inimeste õnnetusest,
Viletsuse vaeva pärast;
Pisar astus silmalauge,
Silmalaugelt palge peale,
Langes palgelt põue kohta,
Põuest paisudes põlvini,
Põlvist labajalgadeni,
Jalavarbailta murule.
Tulisema nutuvihma,
Pisarpilve märjakene
Tungis läbi kuuest rüüdist,
Läbi seitsmesta särgista.

Siisap lendas Vanemuine,
Vanemuine, laulutarka,
Taara koduje tagasi,
Kus ta Vanaisal laulab
Nukra meele meelitusta,
Leinameele lepitusta;
Laulab lugu vendadele,
Nende õnne ilutsedes,
Nende kurbust kustutades,
Laulab taaralaste talu
Jumaliku loomadele
Igal päeval uue laulu.

Valitsetud vaimu kõrvul,
Õnnearul meele-kuulmeil
Seda õnne osaks antud,
Osaks antud, palgaks pandud:
Vaimustatud valve-tunnil
Kõrgelt taeva kauguselta,
Hiilgavasta tähttetelgist
Vanemuise laulu kuulda,
Kuldakandle mängimista.

Ja et laul ei rahvast lõpeks,
Lugu inimestest võõrduks,

Unustusse umbe läheks;
 Seks on seadnud Vanemuine,
 Vanemuine, laulutarka:
 Et aeg-ajalt käsukandjaid,
 Ladussuuga laulikuida
 Rahva keskel signemas,
 Kes meil' lugusida toovad,
 Uusi laulusida loovad,
 Vaimustatud kõrvadele
 Taeva andeid avaldavad,
 Kuldakeelil kuulutavad,
 Hõbehäälil ilmutavad.
 Seni kui aega saab algama,
 Õnnepäike meile paistma,
 Rõõmurikkam põlvekene
 Meie maal saab viibimaie:
 Siis saab laulik Vanemuine,
 Vanemuine, laulutarka,
 Ise tagasi tulema,
 Ise uuesti ilmuma.»

IV

Muiste oli lausa laulusuida,
 Kenal keelil kuulutajaid,
 Hõbehäälil ilmutajaid,
 Agarpäida poisikesi,
 Targa suuga tütterida:
 Kellel laulikute lood,
 Laulutarga taimekesed
 Põue põldu peitu jäivad
 Sala peenrail idanema.

Tuhat tükki tuulde sattus,
Teine tuhat tuisku mattis,
Kolmas kalmukünka kukkus,
Neljas orjaikke kadus!
Mis ehk muidu mungad peitnud,
Papi palved ära võitnud,
Unustused uinutanud,
Rumalus ära röövinud:
Seda loe ei sada suuda,
Ega tuhat tunnismeesta!
Mis ma järgilta riisusin,
Teederadult koristasin,
Pudemetest paigutasin,
Ebemetest elpatasin,
Mis ma eide hõlmast õp'sin,
Ema rinnalta imesin,
Taadi tarkuselt tabasin,
Suure-ema rüpest rüüstsин,
Kanarbikusta korjasin,
Marjamaalta varistasin,
Noorusnurmelta noppisin:
Seda lasen latusasti,
Laulukeelil kõlksatelles,
Kuulja kõrva kukutelles.

Kes teist, pojad! Tartus käinud,
Taara-hiie paika näinud,
Ema lainete iluga
Rõõmurikast südant täitnud, —
See ei jõua ära mõista
Ega uneski arvata:
Mitmel puhul puistetille,
Mitmel vooril röövitille
Linna kohta pillutati?
Mitme sõja raudasahad,
Mitme vaenude vankerid,
Mitmed viletsuste vitsad
Linna kohta kurnatanud?

Kesse tänast linna nähes,
Tänast Tartut tähel' pannes
Arvamist võib tõestada:
Kuidas enne kindlad kantsid,
Varjuandvad kõrged vallid,
Kõrged müürid linna katnud,
Linnal varjukuube kudund?
Kuidas linna kindel olnud,
Tugev sõja tungi vastu:
Vanaraukasid varjanud,
Naisterahvail tuge teinud,
Väetimaida kindlalt kaitsnud,
Nii kui kana kaitsev tiiba
Varjab poegi kulli vastu?
Kui sa Ema voolamista,
Lainelangu suve ilul,
Mis kui vaikne ojakene
Veeretaval vetesammul
Peipsi järve rüppe ruttab: —
Kui sa seda mängu vaatad
Vetelaintel, vennikene,
Kas sul silm ja süda usuks,
Kuidas enne sõjalaevad,
Killarikkad kaubalaevad
Ema turjal veeretanud,
Laineida lahutanud? —
Poolteist-sada aastakesi
Rahu rüpes mööda läinud,
Õnnelikul voli hõlmal,
Vene valitsuse varjul:
Kustutanud sõja jäljed
Vaenu-häda vermekesed,
Viinud mässud magamaie,
Piinad pikad põõnumaie,
Viletsused uinumaie,
Muiste sammud suigutanud.

Muistepõlve udu-sängis —
Kaua enne seda aega,
Millest kirjad teatust toovad —
Elas Emajõe kaldal,
Ema voolamise varjul,
Tänase Tartu asemel
Õnnelikum rahvasugu
Taara-hiie varju vilus,
Loomusest päritud piirel,
Vanaisa seadust mööda; —
Kes ei kehvust ega rikkust,
Üleliigust ega puudust
Nimelta ei tunda saanud,
Sest et soovitude suiguks
Neil oli kõigest küllaldusil
Õnnelista muistepõlve,
Algmispäevi armuaega
Kiidab muistne jutukõne,
Kiidab vana laulusõna!

— — — — —
— — — — —

Rahunurme
lilled

VALIK

h häda neil', kes vaimutuult ei märka,
Kui tema läbi ilma hakkab puhuma!
Nad on kui puu, kes varemalt ei ärka,
Kui muld ta juurtelt läinud laintega,
Et võsukest sealt ülesse ei tärka,
Kust juurtel kindlust võinud kasvada,
Kui haljas mets, — on närtsind tema lehed:
Nii närts'vad vaimutuule vastasmehed.

SUVI

Pühapäev

Õ h t u

Üksainus hea, mis meie virkus toonud,
Võib hinge täita kalli rahuga.
Ei õnne muud, kui mis me ehitame
Ja toimetame palehigiga.

Esmaspäev

Õ h t u

Meilt ehapuna on nüüd alla läinud,
Õhk läheb viluks, valitsemas öö.
Ilm läheb hellaks, magus puhkus hüüab,
Kes väsind, lõpetanud päevatöö.
Õnn temal, kui ta süda kergelt puhkab,
Kui taevas talle lahkelt naeratab,
Ja kui nii rahul nagu tähetempel
Tal vaga süda põues uinutab.
Ei ükski ülekohus teda koorma
Ja patt ei tule peale kaebama,
Kui kahetsus ei teda hukka mõista
Ja hirmutus ei tule vaevama.
Oh häda sell', kes valgust, õigust kaotes
On langend kurja seltsi volile,
Kes vagaduse kuldse krooni kohta
On orjaikke sidund kaelale.
Ta elu on kui raske kõuepilve,

Tal hirm ja kartus seisvad silma ees;
 Ta rajal käivad ala tuleleegid
 Ja rõõm ei sigi külmas südames.
 Ta vaatab suures hirmus värisedes
 Nüüd rüüst'ud elu poole tagasi.
 Ta praegunik on nagu kuivand kõrbe,
 Ja tulevik ei kannat' silmagi;
 Kui surnuhauaks muudab maapind ennast,
 Ja elu seisab leinarüüdides;
 Ja rõõm tal tuleb kahvas surnuriideis,
 Koirohtu on tal iga peekri sees.

Reede

Õ h t u

Meil veereb iga päev üks osa elust
 Ja möödaläinud ilu ruttu kaob,
 Kui kerge hõbepilv, mis taevaservas
 Kesk ehapuna kullakarva vaob.
 Kus olete, kõik rõõmsad rahva-sugud,
 Kell' maapind enne meid siin toitu ann'd?
 Teid kaisutab pikk uni hauasängis
 Ja põrm teil kujusid nüüd varjutand.
 Kõik kaduv on, ja head tööd üksnes jäävad,
 Kui kindlad kaljud marus merele.
 Ehk aastatuhandeid aeg mööda viinud,
 Ei teinud nemad kahju kaljule.

SÜGIS

Pühapäev

H o m m i k

Aga nii kui tervist rikkuv udu
Tõuseb pime ebausk meil ööst,
Peidab puhast taeva selgust pilve,
Mis meil läigib kõrgelt eluveest.
Sügavusest tõusvad veidrad kujud,
Hauda langeb puhas lapsemeel.
Tühjad asjad keeritavad kõrgel,
Tõelik suurus kõnnib eksiteel.
Tõsidus ja mõistus pannaks' vangi,
Rumaluse kätte antaks' võit;
Tuletunglad lendvad kirikutest,
Vennaarmust tõuseb sõjasõit.
Oh, mis vaene süda sealt võib võita,
Kus ei rahul ole püsidust?
Kuis võib vaba vaim end ülendada
Seal, kus pöörandusel volidus?
Priiusera läheb mõistus kustu,
Nii kui lamp, kust õli lõppe läind;
Elu, kus ei valgust ega sooja,
On kui tuul, mis üle kõrre käind.

Neljapäev

H o m m i k

Punaläikus lahutab nüüd idast,
Öö ja uni valges surevad;
Loodusvaate värav läheb lahti,
Värviilud kirjult mängivad.
Kolletanud lehtpuud paistvad metsast,
Punakarva põõsad mägedest,
Haljas oras ütleb südamele:
Loodusel ei puudust lootusest!
Veel ta näitab lahkumisetunnil
Lahket nägu oma lastele.
Tema lahkumisest voolab õnne,
Voolab armu, rahu hingele.
Ikka seisab maailm kaunis läikes,
Mis meil nõtra vaimu ülendab;
Igas kohas on üks rõõmulille,
Kesse meie elu ehitab.

.
.

VANA-AASTA VIIMSEL ÕHTUL

Rutust' saame ühe suure tunni
Elukellas välja helistand!
Õõ nüüd istub vaikselt kõrgel troonil,
Tähed on tal krooni pähe pann'd.
Pidulikult kannab põrm mind kaisus,
Mul on aja püha orjus veel.
Pilve taga seistes aga kutsub
Saadik mind ju igavesel teel.
Miljonid on langend juba mulda,
Miljoneid on närtsitanud taud;
Must ja kole surma-lipp on lehvil
Ja kõik maapind on üks surnuhaud.
Vaiksed vaimud, kõigute mu ümber?
Kas teil' paistab selgus taevastest?
Saatke, oh üht ainust häält mull' pilvest,
Ühte vaatust vaimu-riigi seest!
Aga külmal templil ukсед lukkus,
Haud on tumm ja vaikne tulev ilm.
Ees meil külvab elu kirjuid lilli,
Taga niidab surma vikat külm.

.
.

Elu, kus ei valgust ega sooja

On külm tund, mis ühe kõrge känd

SÜNDIMISEPÄEVAL

Õ h t u l

.....
.....
Kadund pildid noorepõlve päevist,
Mis ei mure meelest kustuta;
Kaunis hiilgus, mis nii lahkelt paistab
Ja vast hauas lõpeb meiega;
Õnnepäevad, kus kõik ilm täis lilli
Meie silmas seisis okkata;
Armastus meid kõigi loomadega
Lahkelt kokku köitnud mureta —
Oh, nad seisvad rõõmsalt minu silmas,
Nii kui tähed selgel talveööl!
Mõtted jäävad kinni pildi külge,
Ega lahku rändamise teel!

KÕUE MÜRISTAMISEL

P ä e v a l

Tolm tuiskamas. Tuul sasib puie latvu.
Päev põgeneb. Kõu pilve ligistab.
Kiir ränd'jal käes, ja põldnik sammub kartes,
Kas vihma eest veel varju alla saab.
Meil' ligi jõuab koledana kohin
Ja kostab kaugelt metsast hirmsamalt,
Kui sõjamässus ööde pimeduses
Meid ähvardama kipuks vägevalt.
Kas näed, kuis välk seal kõrgelt lendab maha,
Kus metsa üle lõhkend pilve serv.
Sealt viskab puistes tuleleekeid alla,
Ja müristuse häälest kohkub kõrv.
Meil taeva sinisus on silmast kustund
Ja päikse pale seisab katte all.
Kõik taevas pime näitab hädaohtu,
Kell' elu sees, see seisab kohkunult.
Küll kartus suur. Mis kipub meie peale?
Ei puutund nool. Veel jäime veata.
Kui kiirelt aga võib meil lootus surra,
See rõõmuilm siin otsa lõppeda?

.....
Mis marutuisk! Üks kohin, müdin, rägin,
Ilm tuule väes. Ja löök käib löögi peal,
Ja välk käib välgu peal, teeb südant araks,
Kui kostaks viletsusepäeva hää!,
Kus päike, kuu ja tähed endid muutvad
Ja kartus täidab inimeste rinda;
Kõik mered nüüd ja vetelained hoog'vad,
Ja kõik, mis elab, musta hauda näeb!

.....
.....

Õ ö s e l

Ei musta taeva küljes paista tähte,
Sest kuu on kustund hõbevalgega;
Seal metsa taga näha äiksepilve
Ja loodus katab silmad kinni ka.
Kuis vingub torm! Kuis kohkub süda kartes,
Kui mürin üle pea meil kärgatab!
Kes tohtind lõpetada püha vaikust,
Mis ööle emalikult osaks saab?
Mis hele läik! Ei jõua silm meil kanda,
Välk langeb välgu järel pilvedest.
Kes pimedust siit tohtind hirmutada
Ja valgust tuua tuleleekidest?
Meil magus rahu nüüd on otsa saanud
Ja mäss nüüd möllab ilmaruumi sees.
Kes puhkust sinult tohtind varastada,
Sa väsind ilm, kesk unenägudes?
Kus vägi on, mis seda tööd võind teha,
Kes sütitanud seda tulukest,
Mis taevast langeb maha muru peale,
Et terve ilm ei pääse kartusest?
Kuis põrub maapind tema pikse vankrist!
Kuis mühiseb ta kõik, ta leekiv nool!

Kuis ulub torm! Kuis vingub vetelaine!
Mis mässus möllab musta õhu sees!
Kui püüaks taevas maale otsa teha
Ja välgud paistvad surnuhaudades,
Ja lõhk'des langvad piksenooled maha.
Sest öö läind valgeks, taevas rägiseb.
Mul silm on arg, kui tuleleেকেid vaatab,
Mis südamele surmakartust teeb.

KRISTLASTELE

Teine epistel

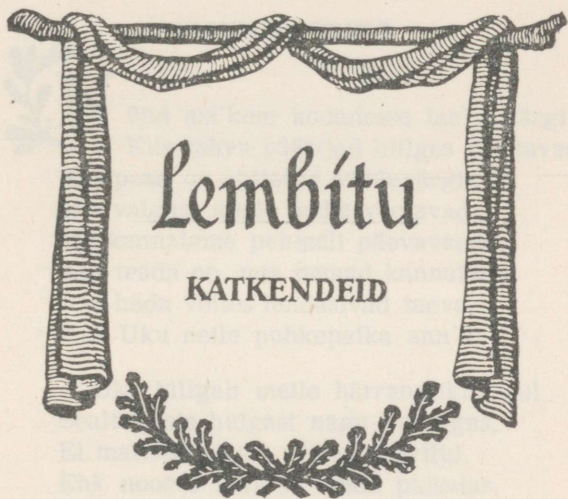
.
Koidutera kinni katta püüda
Võind ei keegi muu kui rumalus.
Läks ilm valgemaks, kui sõnast riidu
Muistseil päevil tihti sigines?
Meie elu tunnistagu rahu,
Armastus meil seisku südames.
Koores pärast tehti tihti tüli:
Magusat ei tuntud tuume sees.
Rahvas ohkas pikas verevaenus,
Rahupõlve ootes silmavees.
Patt on vaba vaimu vangistada,
Kui ei usk toond meelearandust.
Rumal see, kes valgustusest räägib
Ja ei märka oma pimedust.
Selgusest ei tõuse kuskil riidu,
Iga päev toob oma valguse.
Sõda tõuseb üksnes tumedusest,
Kus ei tunta, seal on tüdil tee.
Kats'ke muistset, kats'ke enda usku,
Ons teil selge, mis neil pimedas?
Pisut — suurem osa seisab varjul
Tänapäev, kui muiste sügavas.
Aga et kõik valgemaks vist läheb,
Selle üle pole kaheldust.
Aeg võib ükskord rohkem valgustada,
Et ei kuskil tule eksitust.

.
Maailm pole valgemaks sest läinud,
Et nii palju juba riieldi:
Õo ja pime varjas laialt ilma

Veel, kui rahvast usus piinati.
Mõõk ja tuli pidid hävitama
Neid, kes preestri tahtelt kõrvale
Usutunnistuses sammu läinud.
Seda tehti auks kõik taevale,
Kusse kõrgem armu-isa elab. . . .

.
.

Lembítu

KATKENDEID

Et lemmädet is minne äälsä luvast,
Täl vaimol äälsä vägo lemmädet
Läbi pööräms, kui pööräms ol' vaevast
Tä äälsä minne äälsä all.
Sest ei ta kullat rohkemol äälsä minne
Ja kühedol lemmä äälsä
Et minne kühedol äälsä minne
Tääläineme kõrgus äälsä.

SISSEMINIEKUUS

Üüd ast'kem kodadesse laulja järgi,
Kus rahva päästjad hiilges paistavad,
Kel pead on ehitatud võidupärgil,
Mis valgust meile maha voolavad.
Me kannatame pehmelt päevavaeva,
Kui teada on, mis nemad kannatand,
Kes häda võites lendasivad taeva,
Kus Uku neile puhkepaika ann'd.

Üks hiilgab meile härrandlikul ilul
Sealt teiste hulgast nagu kuningas,
Ei maitsend tema rõõmu eluvilul,
Ehk noorus küll tal rinda paisutas.
Ta heitis valitsuse, armu lille
Siin valukuristikku sügava,
Läks pakku pimedama laane sülle
Ja elas üksi oma valuga.

Ei lennanud ta mitte alla taevast,
Tal polnud tiibu nagu lendajal;
Läks puhkama, kui pääsnud oli vaevast:
Ta oli inimene risti all.
Sest sai ta küllalt rõõmusid siin maitsta
Ja kibedusi tundma õppida,
Et tema kujust igavest' saab paistma
Täisinimese kõrgus otsata.

Mu laul! sa luige, kelle pehmed tiivad
Meid üles kandvad pilvepiirini,
Ja viimaks kõrge Taara kotta viivad,
Kust Vanemuine tuleb tagasi —
Kui eesti pojad ükskord sihti näevad,
Mis tema sõrm neil ette rajanud:
Kes kõrgemale püüdnud ööd ja päevad,
Neid tulevik ei mata unustud.

Ja kellel silm neist õnnemaad on näinud,
Sel tuleb meelde koidu tuleleek;
Tal on, kui oleks tutvat teed ju käinud,
Kord kohta näind, kus tulev kodupaik.
Ja imevägi täidab temal meele,
Ta ärkab siis kui raskest uneväest,
Ja leiab oma põues uue keele —
Vist tulnud vana laulutarga käest.

Nii äratan ma unustusehääled
Kui nooruslaulud vana raugale,
Ja nagu jõgi oma virgad vooled
Seal maadest läbi saadab merele,
Ja kui ta lained juba merre jooksvad,
Veel allikate aset mäletab,
Kus tema sooned mulla rüpest tõusvad,
Kell' niiskus puid ja lilli imetab.

Ma alustan! Oh kuule minu kõla,
Sa meie-aegne rahvas, teraselt,
Ehk kustutame seega vana võla,
Kui häälte kohin kostab ülevalt!
Ehk kuulvad need, kes enne meid siin eland,
Nüüd mullas ammu, ammu puhkavad,
Need, kelle laulud enne meid siin kõland,
Et Eestis laulikud veel elavad.

VIIES LAUL

Kui koidupunal kõrgused vast läiksid,
On rahvas jalul jälle tallamas,
Kes tänukohust jumalatel täitsid,
Kus preester pühas hiies ohverdas.
Küll sinna veetud andehulgad näitsid,
Et rohkest oli käidud tänamas,
Et tervisallik püha hiie põues
Ei jõudnud joota ootajaid, kes õues.

Sest vigalisi kogus igast küljest
Siit abi nõudma pühast allikast,
Kes tervist pidi andma oma sülest
Ja nõtru kosutama tugevast,
Ja mõned vanad raugad tema vildest
Ei väsind karastusi rüüpamast.
Kes kindlas usalduses vett sealt joovad,
Need terved liikmed vistist koju toovad.

Ei leitud muistsel a'al veel kuskil kuju,
Mis tähendama pidi jumalaid,
Vaid hiljem oli tõusnud rahval tuju
Ka pildis palvetada kõrgemaid,
Kus allikat ja kuju kästi: «Uju
Sa seda mööda, kuidas andeid said.» —
Mispärast need, kes tervist tulnud nõudma,
Ka hõbevalgust pidand lättel sõudma.

Küll tehtud Taara tammel varjuks vaibad,
Et tüvikut ei näeks üks ilmlik silm,
Ja Uku kividele rajateibad,
Et võõral varjul seisaks imeilm.
Kel kõige rasvasemad ande-leivad,
Sel tulipalavaks läind taeva külml!
Sest õnne kuulutust kui linnu nokad
Tal tammest laulvad preestri vaimu mokad.

Ja koidupiiirilt rändav rahva kari
Läind hiie poole ligi lõunani,
Kõik tänasid, et jumalate vari
Neil' armsad toonud sõjast tagasi;
Ja püha hiie ligem mäehari
On ohvrisaagist täna kuhjani
Ju täis, et rikaste ja vaeste annid
Ei leia maad, mis nemad kokku kandsid.

Kui lõunapäike tulisemad terad
On läkitand, jäi hiie lesena;
Sest koju veeresivad rahvakerad,
Kes täidetud kõik õnnistustega:
Et otsa lõppenud on sõjakärad,
Ilm rahu rüpes võib nüüd elada.
Oh, lootus, lootus! miks sul kerged tiivad,
Nii laialt eksitusele meid viivad?

Sel ajal sammus üles mõõda mäge
Nüüd püha hiie poole Lembitu.
Küll paistis lõunapäikse tera äge,
Et muru närtsil maas ning lehepuu;
Ei kartnud vahva palavuse väge,
Tal polnud ükski raskus võitmatu.
Et rahva loomakest sel a'al ei käinud,
On puhkama ka väsind preestrid läinud.

Kui Lembitu siin ohvriandeks viies
On Uku kivi otsa mõõga pann'd,
Ja Taara tamme vari pühas hiies
Tal kurbuskoormat pisut kergitand:
On siiski süda ohkel valu niies,
Et truuvi sõbra oma käest on ann'd.
Ta langes ohvrikivi kõrval maha,
Et palves vaigistada meelepaha.

«Suur jumalus! kes kõik sa oled loonud,
Oh kingi rahu väsind ilmale!
Ma olen sulle ohvriks mõõga toonud;
Ta võta pandiks oma hõlmale:
Et rahupõlv, mis sina taevas koonud,
Ka paistma tõuseks rahva silmale!
Ja nende kõik, kui sinu tähe sära,
Kõik vaenumõtted viskaks endast ära!»

.
.

Ei olnd ta kaua puhata veel saanud,
Kui hädakisa teda äratab,
Ja kui ta silmad laiali on a'anud,
Seal hele hiilgus tuba valgustab.
Ta kargab asemelt, ja tulelaanud
Ning suitsupilve selgelt avandab:
Et juba suurem osa uhket linna
Siin lausa tules kipub hukka minna.

Läik' tulevalgus pannud merepinna
Ja taevavõlvi võidu punama,
Kus tulelondid lendsid üle linna,
Seal sütitasivad nad põlema;
Et need, kes hädast püüdnud pakku minna —
Ring' ümber piiratud on tulega.
Ja mida ägedam seal tule vihin,
On seda kartlikum siin rahva kihin.

Saand Lembitu kiir' ajand riided selga,
Siis kihutas ta suisa ratsuga;
Tuld — sõjas harjund — mõlemad ei pelga,
Ei hirmuta neid rahva kisa ka.
Kes raskelt magand, pidid unevõlga
Nüüd kustutama oma eluga.
Ja mõned, keda pidujoogid köitnud,
Vist uimaselt veel olid surma sõitnud.

Vett veeti virgalt, ämber ämbri järgi,
Ja püüti tuleleeke lämmat'a;
Ei hoolind tuluke, vaid värskel kärgil
Kui sunniks vesi leeke elama! —
Ja mõnel selga kõrvetand, kes särgis,
Et vilets hädast pääsnud valuga.
Ei viimaks tahtnud keegi kustutada,
Kes elusalt veel lootis välja saada.

Seal tungsid väravasse inimesed
Ja püüdsid elu päästa surma käest,
Kus tagant tungijatest nõrgakesed
Said otsa leidma, kes ei pääsnud eest;
Kes elu hoidnud, jäävad varast leseks,
Neil voolas pisaroja silmadest:
Hulk lootusõilmeid tuleviku luhas
On närtsinud või magavad siin tuhas.

Mis ehmatuse raskemaks neil tegi
Ning julgematel südant vabistas —
Nad silmasid, et kuulus püha mägi
Ta kauni hiiega on põlemas.
Kui Lembitul silm sündind imet nägi,
On koit ta vaimul juba ärkamas:
«Nüüd katkevad kõik raudsed valekõied
Mul silma eest kui takust tehtud heided!»

Nii puhub tema ratsu turjalt maha:
«Teid nimetame meie jumalad!
Ja arvame, et meile hea ja paha
Kõik tuleb teie käest? — Oh rumalad!
Kes oma hiit siin kaitseda ei taha,
On jõuetumad kõige nõdremaist!
Ja nende ette peame palveid kandma
Ning uskuma: nad saavad õnne andma?»

Seal nägi ta, kuis Taara tamme lehed
Kiir' tuleleek nüüd ära kõrvetas
Ja sedaviisi pühaduse tähed
Nii avalikult otsa lõpetas.
Küll vaatasivad imet naised, mehed:
Kes teab, kas nähtus neid ka õpetas?
Või undasid kui tulest toodud kari:
Meil põlev laut on kõige parem vari?

Ja rahvas ohkas põlvil palvetades,
Et jumalad neid ruttaks aitama!
Kus leeke tuli laiemale saates,
Neid viletsaid kui püüaks pilgata: —
Kel käed ja jalad nagu kammitsates —
Kui peaks neid keelutama liikumast?
Nii tohiks küsida üks targem keele:
Ei palvelastel mahtund seda meelde.

KUUES LAUL

· · · · ·
· · · · ·
«Mis inimestest viimaks peab siis saama?»
Nii kuuldi Lembitut ka küsivat:
«Kes peavad edaspidi avitama,
Kui tõesti jumalad meil lõpevad?
Kuis tulevik meid targaks õpetama,
Kui hääled taevast täiest vaikivad?
Kust kasvavad need tugevamad tiivad,
Kes kahtlusest meid viimaks välja viivad?»

Et kurbust südamest saaks lahutada,
Läks viletsuse paigast Lembitu,
Ja linna jaosse sammuma ta hakkas,
Mis neelamata jätnud leeke suu.
Seal lasknud rikkad hooned ehitada
Järsk-kaljule, mis vaestel võimatu:
Sest nõukamatel ikka kergem sõuda,
Kus mitte karta pole kukrul põuda.

Ju jõudis õhtu kätte. Päikse paistes
Veel nähti puude latvu hiilgamas,
Et need, kes kauem vilu õhku maitstes,
Ka ehapunal saaksid puhkama;
Neid hoidnud hüva õnne hõlmad kaitstes,
Kui ema püüab lapsi varjata;
Ei olnud eilne viletsuse-oda
Siin mitte ainsal hävitanud koda.

Ei pidand Lembitu siin pikka asu,
Kus rõõmupildid temal silma ees
Ja igal mehel ahne kukru kasu
Ehk kihutajaks elas südames:

Mil viisil nemad varanduselasu
Veel leiaks teiste tuleleekides?
Kui Lembitu sai vaatnud õnne ilma,
On murepisar tõusnud temal silma.

Ei kuulnud kõrv tal õnnelike lugu,
Mis õhtu vaikusesse tõsteti;
Tal tulnud meelde vaeste laste pugu,
Kel täna ehk ei leiva einetki.
Mis õnnetu on iga rahva sugu,
Kus tema higi teistest prassiti,
Ja vaestel rasket tööd ja kantud vaeva
Kõik ükskord tasuma peab — lootus taeva.

Ei too meil õnnistust ei mõök, ei oia,
Ni looda sead vae ja vaesus;
Kui peame kande valgu õnne koda —
Ni õnnistus saab ilmal paisama.
Kui vaeal rändjal kulvand kepi-hindja
Ta pihu tuest ärkab õitsema,
Sis kasvab puuks, kes laiu okal kannab,
Et karjasei ja karjal ruumi annab.

SEITSMES LAUL

«Kuub uhke,» puhub ta, «mis kuning' kannab
Ja õnnistuse riideks kiidetaks',
Teist varju, keda tark mees teada annab
Ning ühtlas' kiidab palju paremaks:
On sandi-rüü, mis rahva hädad katab,
Ei kedagi või teha kadedaks.
Kes kuulab troonilt kuninglikke sõnu?
Vaik' kannataja kutsel kaugel mõnu.

Üks kuningas võib vaenlast ära võita
Ja mõnikord ehk riiki varjata.
Kuis aga võiks ta kannatusi peita
Ehk haavu nägemata arstida?
Ei või maailma tema kokku kõita,
Ei kitsas ruumis kõiki kaitseda.
Maailm on lai, kus nut'vad paljud rahvad,
Ja ootavad, kas neile tuleb päästjat.

Ei too meil õnnistust ei mõök, ei oda,
Ei tooda seda väe ja vaenuga;
Kui pehme kuude valgus öösel koda —
Nii õnnistus saab ilmal paistama.
Kui vagal rändjal kuivand kepi-hudja
Ta pihu tulest ärkab õitsema,
Siis kasvab puuks, kes laiu oksi kannab,
Et karjasel ja karjal ruumi annab.»

ÜHEKSAS LAUL

Kes viletsuse päevil metsa poeb ja leinab,
Sel oleks parem sukavarras käes!
Kust mehel töö ja võitlus silma äimab:
Seal peaks ta ikka käima teiste ees.
See ainuke, mis minul südant piinab —
On: miks mind Taara keelnud olla mees.
Ei sooviks muud ma iial ajaviitust,
Kui vahvat tööd, mis sigitaks mull' kiitust!

Las naised pakku minna metsa varju
Ja palves abi loota jumalailt,
Et suhu neile sajakas taevast marju,
Kuid tarvitusi kasvaks ligemalt!
Kes mees, end aitab! Ei ta iial karju,
Et temal abi tuleks imedelt.
Kes mees ei õnne-sepil ise rauda
Võind taguda: see läheb kehvalt hauda.

Nä palund sõda ees ole kivi.
Tal ootab vaimud ööle valge peal.
Ei kuskil liikust. Meispool murend tüvi
Ja kuulja kõrva tungib häähää! —

KUMNES LAUL

.....
.....
«Ei veres ela vere vaigistaja!

Mis iga vanem sõjanik küllalt näind.
Kes tõesti ehitanud rahumaja,
Ei olnud mitte vererajal käind!
Ma tunnen ainukese lepitaja,
Tal nimi töö, mis armastus on teind.
Seks andkem armuväele meelevalda:
Siis veate kõik maailma õnnekalda.

Ja püüdkem rahva häda lõpetada,
Kõik kättemaksud jätta Ukule,
Ja rahvasugusid nii kasvatada,
Et peenraid teevad armu taimele;
Kõik sõjakärad selles lepitada:
Et igaüks on vennaks teistele!
Nii saagu külvatud meil rahuseeme:
Siis taevatempli maa peal üles teeme.»

Nii puhund ta; ja vaata — kurjad silmad
Tulnd igalt poolt tal tänu asemel;
Ka Vamba sõnad olnud jääkülmad,
Mis Lembitule puhund salateel:
«Oh, mata unustusse une ilmad!
Sa näed, et isal kulmud kurjad veel,
Tal valus käsi pigistab ju oda,
Kui kardaks lõhkevat ta põuekoda.»

.....
.....

ÜHETEISTKÜMNES LAUL

«Kes teie asute seal kõrges kijas,
O, jumalad! siin kuulge palvetust!
Üks täht te andke mulle kahtlusojas:
Kas kõrv teil kuuleb minu küsimust?
Mul seisab süda vangistuse ormas,
O! andke hingel valu kustutust!
Üht ainust märgikest ma palun anda:
Kas arm teil jaksab kõik maailma kanda? —

Mull' andke märk: et vähem maha jäetud
On inimesed, kui ma arvanud,
Et teie nõu ju palju varem peetud,
Kui asupaik sai neile rajatud?
Ma nõder laps, vast ema tugil veetud,
Vist tänus andma saaks te kätel suud,
Kui tuleksite mulle avaldama:
Et kõik maailm peab taevast abi saama?

O, andke märki! — Tuhat säras tähte
On kustund sagedast' me silma ees.
Neist saatke üks nüüd nagu rõõmu nähte
Mu südant vaigistama mure sees!
Sest muidu närtsiks viimne lootuslehte:
Kust leiaksin ma troosti häda vees?
O, jumalad! mull' kergitage vaeva
Ja näidake: kas ulatame taeva?»

Nii palund süda, silmad üle kivi
Tal ootes vaatnud üles tähte peal.
Ei kuskil liikust. Metspuul murdund tüvi
Ja kuulja kõrva tungib hädahääl —

Kui külvataks seal viletsuse-ivi:
Mis jalul karates ta vaatma viib.
Ta värisend, kui kaugem minna püüdnud
Ning vihatujul taeva poole hüüdnud:

«Teid, jumalad! on rahva kergus loonud,
Sest loom ja inime jääb abita;
Pilk' pimedus on paksu varju koonud,
Kust läbi silm ei pääse nägema;
Ma olen palveid ilma-aegu toonud,
Mis kurt ja sõge ei võind märgata.
Kes peitu pugend kaugel pilve taha,
Ei ulata neil silmad kõrgelt maha!

Ma olin jams, kui selle peale lootsin,
Et taevas kuuldaks' minu vaese häält;
Sest valjemalt kui mina nõder jõudsin,
Tulnd hädakisa täie ilma pealt;
Need tuhanded, kes nii kui mina ootsin,
Ei olnud troosti mitte leidnud sealt!
Neil saand ei taevas häda kergitama,
Ei pisaraid ka silmist kuivatama.»

.

VIHETEISTKÜMNES LAUL

Ei jumal tulnd! ei tulnud õhtuehal,
Ei tulnud ööl, ei teisel koidulgi.
Ei toonud oma palgeid murul näha,
Kell' kirjud lilled kudund ehtesid,
Mis päeval päike, öösel täiskuu kehal
Olnd õilmeid puhkend õitse-iluni —
Ei võind ta kuskilt Uku nagu leida,
Kes tähte valgust sõgestada võida.

«Ei» — puhus Lembit — «jumal võinud tulla,
Ta asub kõigile ju täiuses.
Ilm-aegu ohkavad vagad hommikulla
Ja õhtul Ukut kõrgel valgusvæes.
Kas nende ohkamist ta kuulnud olla?
Kas palk ja nuhtlus seisvad tema käes?
Ja olnud alguses maailma voolnud
Ja jääb nüüd kõigis piirmata kui koolnud?

Ei või ta ennast kuigi liigutada,
Sest k õ i k ta on ja elab kõige sees.
Kui magaja ei asemelt või saada,
Nii tarretanud Uku suuruses.
Kes vannet toob? kes tuleb õnnistama?
Ja kellel rõõm ja valu seisvad käes?
Neid näikse antud juhtumise hoolde,
Nad käivad vahetes kui mõõn ja voole.

Nii ise abita, kuis peaks ta jõudma
Meil abi tuua? — Selge jamsitus.
Sa keelad rahvast täiusele püüdma,
Mis sinuta ehk oleks sünnitus!
Sa õpetad meid silmi üles sõudma,
Kust tööta leib vist kasvab igas suus!
Kes õnne siin ja rahu tahab saada:
Neid püüdku omas põues se pistada.

Mis siis? — Mind mõttekuju küpsetama
On juhus toond. Ja et ma selgest tean,
Et taevast midagi ei unes saada, —
Siis nõu ei muud, kui et ma virgalt pean
Nii korralisti asju toimetama:
Et k õ i k l i k' tulu koob, mis mina sean;
Sest seal, kus armu tuld ei mata umbus —
On tõesti kasvamas ju parem tundmus.

Kui ma nüüd tean, et jumalad ei anna —
Ei unenäoski meile kingitust,
Ja inimesel muud ei jää kui: «kanna
Sa ise hoolt, ehk leia lõpetust!»
Siis tahan mõtteid selle peale panna,
Kust tulevik võib loota kergitust.
Meil seisvad abimehed p e a s ja p õ u e s:
Neid peame tarvitama elu õues.» — —

„Kasulise
Kalendri“
kuusalmikuid

VALIK

1851

Juuni

Ei tohi verd sa valada.
Ei kurjast' midagi teha!
Sa püüa kurjust keelata.
Ning teistel' abiks olla.

1850

Aprill

äel kuidas päike sipelgad
On murul äratanud:
Kas laisad neist ja hulkujad
Töö kiirust pole saanud?

Juuli

Nii kaua kui meil valgus käes,
End peame liigutama;
Küll hauas, vilu sängi sees
Saab selga sirutada.

1851

Juuni

Ei tohi verd sa valada,
Ei kurjast' minna tapma!
Sa püüa kurjust keelata
Ning teistel' abiks tõtta.

1852

Jaanuar

Veel aja rüpes magavad
Meil selle aasta päevad;
Kas palju neist, kes algavad,
Ta lõpetust veel näevad?

Juuni

Ehk küll kenam lillepuna
Kevadega närtsi läeb:
Kaunim koidu-, ehapuna
Ala taeva pöske jääb.

Oktoober

Aeg jõuab kiirest' edasi,
Ei ole meilgi mahti;
Kes seisma jäi, käib t a g a s i,
On lamp, mil puudub tahti.

1853

Märts

Kõik kõrrekesed vöörutab
Nüüd päike talve rinnalt,
Must põllupeenar sõõrutab
Ju lootust mulla pinnalt.

Aprill

Vee-ema rinnad joodavad
Jõud' andes võsukesi;
Kui urvatuped paisuvad,
On magus mahla-vesi.

Mai

Rõõmu imevad kõik loomad
Loodus-ema rindadel;
Käinud head ja nurjatunud
Tema lillejälgedel.

Juuni

Kui on lõpul lehekuu,
Jaani alles algamas,
Siisap pidud piki metsi
Laane ladvul kiikumas.

Juuli

Tule, tütar, sõstrasilma,
Tule ruttu, pojukene;
Vikatid ja sirbid käessa,
Nurmelt andeid nõudemaie.

1854

Mai

Nüüd kevadine päike
Pann'd murud haljendama,
Et uuest lootusläige
Meid hakkab rõõmustama.

1855

Jaanuar

Üks aasta jälle lahkunud,
Mul elueast kadunud:
Kui kaugel' aja tiivad
Veel minu päevi viivad?

Aprill

Kõik urvakesed paisuvad
Ja tupest välja kipuvad,
Vist näinud unes nende silm,
Mis kaunis kevadine ilm.

Mai

Ööbik hüüab metsasalus,
Tuuleõhus lõokene
Sündiv päikese valgus
Elu uuest sütitamas.

November

Pühi murerasked silmad
Pisaratest kuivaks,
Vanuse ja talve külmad
Muudetakse soojaks.

1856

Mai

Nagu peiu astub päike
Kambrist vara valge eel,
Lõkendab kui taeva läige,
Joostes seatud päeva teel.

Oktoober

Ära kadund nurme ilu,
Lilled orus närtsinud;
Niiskus, pime, udu, vilu
Tähendavad roojakuud.

1857

Jaanuar

Aasta ruttab aasta taha
Aja rüppe magama,
Külvab minnes seemneid maha
Haua põrmu kasvama.

Veebruar

Torm matab lumehange
Kõik närtsind, kolletand;
Mis haljas, idu kange:
Sest tõuseb suve and.

Märts

Päikese lahke tera
Ning eluandev vaim
Ju paistavad maakera:
Sa ärka unest, taim!

Aprill

Kus päikene sammu
On lõunal sirutand,
Seal ärkab elurammu,
Kes loodust valgustand.

Mai

Kõik lehed, õilmetuped
Siin selgitavad silma,
On ärgates nii nobed
Meil ehitama ilma.

Juuni

Kesköö vaikes kaisus
Näeb Hämarik ja Koit:
Kui iva õilmest paisus
Ja meile kasvas toit.

Juuli

Kus mullu sõjatuuled
Ja lahingute mäng,
Seal kiitvad rõõmsalt huuled:
Mis pehme rahusäng!

September

Närtsind lilled nurmedelt
Tunnistavad talve,
Suve anded väljadelt
Viidud juba salve.

Oktoober

Udukuue hõlmad
Meil peitnud päevatera,
Ja noored ööde külmad
Viind suve ilud ära.

1858.

Jaanuar

Veel üks aasta armuga
Teretand meid eluteel;
Homme võib ehk mees ju saega
Meie kirstul olla tööl.

Veebruar

Nii kui praegu pilve rüpest
Puistab lumekibemeid;
Langeb igal tunnil elust
Hauda kurjasid ja häid.

Detsember

Jälle hüüab aasta lõpus
Vaikne lahkumisetund:
Ärka, märka, võta õppust,
Kes sa seni näinud und.

1859

Jaauar

Aasta sünnib südatalvel,
Lävel istub lootus valvel,
Sellepärast soovib täna
Noor ja vana õnnesõna.

Märts

Soojal kevadise rinnal
Võõrdub talvepoisike;
Ema piim peab muru pinnal
Imetama võsusid.

Aprill

Kuhu päikeseterad
Viinud ärksaid sõnumeid,
Seal kõik õilmelõnga kerad
Suve kangrut ootvad nüüd.

Mai

Muru ehib, metsa lehib,
Ehib, lehib saajale.
Maapind, kaunis neitsikene,
Läheb täna mehele.

Juuli

Sala pesas hauduv ema
Toonud õilmeist ivakesi,
Heldel häälel kutsub tema
Uudist maitsma lapsukesi.

Oktoober

Lumeräntsak, vihm ja udu
Valmistavad talve kudu;
Pilvekattes seisev päike
Too ei sooja ega läike.

November

Jõed ja järved saivad silla,
Kaljukindlust soo ja raba;
Kergelt võime viia kilda,
Teel ei ole kuskil taba.

1865

Veebruar

Kuu nimes k ü ü n l a leiame,
Seepärast laskem küsida:
Kas vaimuküünlast meie tee
Ka valgemaks peaks minema?

Märts

Ju õues mitu kuulutab,
Et liginemas kevade.
Mil talv ka meile lõppu saab
Ja m õ i s t u s astma mättale?

Aprill

Maa rüpest idud tärkavad
Ning laululinnud ärkavad:
Eks palav päike teraga
Siin sunnib meid ka ärkama?

September

M u r e tõmbab palged kortsu,
Tõstab silmi pisarad,
Hallistab sul hiuksekarvu
Varem, kui sa hauda saad.

Oktoober

M u r e istus eide kõrvas,
Kui sa rinda imesid,
M u r e puistab haua servas
Sinu peale sõmeraid.

November

M u r e paelust sa ei pääse,
Kes sul saatjaks rändja-teel;
Ole rikas sa või vaene:
M u r e käib su kandadel.

1866

Jaauuar

Kas vaimukütked, pimedus
On lõppend vana aastaga,
Et uuel meel ja süda uus
Meid targemalt viib rändama?

Veebruar

Talv varjab valge vaibaga,
Mis hiljem tõuseb õitsema:
Kas meie kaetud vaimusilm
Ka valgust näeb, kui lõpeb külm?

Märts

Lund päike nurmelt sulatab,
Et kevade seal leiaks teed:
Kas tema paiste ulatab
Meilt puistma pimeduse-ööd?

Aprill

Küll kevadel on vägev võit,
Kes talve tapnud külmaga:
Kas meile õpetuse koit
Ka ükskord pääseb paistma?

Juuni

Õilmetolmust suitseb väli,
Päilist leiba valmistes;
Kõiki, kellel kehvapõli,
Troostib lootus rõõmustes.

Juuli

Pikne, vihm ja päevaterad
Peavad vilja küpsetama,
Et meil kõrre otsas ivad
Leiba võivad valmistada.

September

Metsas kolletavad lehed,
Väsind väljad puhkavad,
Suve lahkumise tähed
Kõigest vaatjal' paistavad.

Oktoober

Surma vilul tuleb talv,
Kus jäid teie ilud, metsad?
Põllu andest paisub salv,
Leinal seisvad kõrreotsad.

November

Lühi' talvepäeva eha
Kuulutab meil pikka ööd:
Kuhu ükskord väsind keha
Langeb, lõpetelles tööd.

1867

Veebruar

Eluteed kui unes käia
Meil ei kõlba kauemaks.
Lastel' lauldaks: «Äia, äial!»
Meestel': «Minge elavaks!»

Märts

Kogukonna seadus sunnib
Omal jalal astuma;
Ei, kes teiste toel kõnnib,
M e e s t e arvu iial saa.

Aprill

Väga palju on veel pori,
Mis meil sammu kinnitab;
K e s e i o s k a, peab kui ori
Ränd'ma, kuni kalmu saab.

Mai

«Südamed ja aknad lahti,
Suvi kipub tulema!»
Sundvad lilled salamahti,
Linnud lausa lauluga.

Juuni

«Suvi ülem ilupidul!»
Hõiskab ööbik läbi öö;
Aga rahva rõõmuldu
Kurnab kiireline töö.

Juuli

Rõngasjooksul maakera
Palav päike soojendab,
Et meil väljal viljatera
Küpstes leiba valmistab.

August

Sirp ja vikat pannud väljad
Lesepõlve leinama,
Seal, kus kibe käind ja näljad,
Sunnib rõõm nüüd hõiskama.

Oktoober

Pilves taevas, vihm ja vilu,
Vahel lumekibemed.
Puistand ära suve ilu,
Kaotand rõõmusidemed.

November

Talve vaikes, külmas rüpes
Seemned, lootus puhkavad,
Kuni suvepäike hüppes
Käsib, et nad ärkavad.

1868

Mai

Lehekuu on jälle tulnud,
Puud ja lilled õitsevad,
Punetelles pilve hõlmad
Sinist taevast katavad.

Juuni

Kuule! lehtis metsast kostab
Linnukeste lustihääl!
Õobik, kägu nokka vestab,
Lammas kõpsab muru peal.

Juuli

Laul meilt lahkund, hüppamine:
Kibe töö nüüd kõigil käes;
Sirp ja vikat — vaat, mis ime! —
Sõudvad õnnistuse väes.

Oktoober

Mis noorelt meie külvame,
Sest lõikab vanus vilja;
Kõik läheb ükskord küpsele,
Tükk varem, teine hilja.

November

Töö ja võitlemine peavad
Eluteel meid karastama;
Õnn, kel sammud nõnda veavad
Võitja krooni palgaks saama.

1869

Aprill

Kevadine kehvus kurnab
Lojukseid ja inimest,
Tõbi raskemalt seal surmab,
Kus ei leivapalukest.

Juuli

Päike paistab armupalgeil
Heinamaa ja põllu peale,
Tahab õnnistaval käigul
Kustutada häda hääle.

August

Loodus, sinu armu rinnad
Rohkeid andeid tilguvad,
Leiba saavad külad, linnad,
Silmad tänul pilguvad.

Oktoober

Viluks kõik ja hiljaks läind,
Karjamaadel luusib udu;
Läbi lepikutest käind
Kurva lahkumise kudu.

1870

Aprill

Pean ma kurtma, et siin valgusriigis
Igamees näeb oma silmaga?
Kurtma, et siin rõõmu lillenurmel
Igamees käib oma jalaga?

Mai

Pean ma vendadele vaenu
kandma,
Et nad minust pole paremad?
Pean ma ligimese p i n d u vaatma,
P a l k i oma silmas salgama?

Oktoober

Lase heaks mind jääda elukäigul,
Et ma ennast, mitte teisi näeks,
Ja kui tuhat oma tee ka kaotvad,
Minu rada otsekohe jääks.

1871

Mai

Lepikutes ärgand laululinnud,
Idast tõuseb päike hiilates,
Pidupaistel läigib kõrgel taevas:
Suvi kutsub kõiki vaimustes.

1872

Aprill

Inimesed! Vennaside
Peab meid kokku köitma:
Heldus, armastuse pide
Vaenurahvast võitma.

Mai

Nagu aasta käigul maa
Seemnetest toob vilja,
Andvad peaaigus ka
Mõtted tegu välja.

Oktoober

Sügisene vihm ja vilu,
Vahel lumerantsakas
Hävitatud viimse ilu:
Suvest kõik nüüd närtsimas.

Detsember

Nii kui lühem päev ja pime
Vaatjal' kaugust varjavad,
Hüüti muistepõlves: «Ime»,
Mis ei t e a d n u d targemad.

1873

Detsember

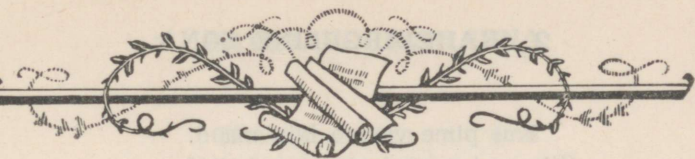
Paksu õõ ja pimeduse põuest
Ärkas v a l g u s muiste ilmale.
Päästa rahval v a i m u d orjakütkest,
Issand, vii neid vabadusele.

I. KOLMEPIINSELINEN MÄÄ

Mõistatused

Kas kõi / m a / pahnake pahnake
Sai on ta majakajaj.
Jahh ta kul naita sõna ees.
Sis paitad külmusest vee.
K a i vait at sõrma, vaitand.
Noh, arva sõrma alla sõrma.

El tuumud rahva vait a / a /
K o i k a o i m e / o h o i m e vait.
Nad kasvud paitad vait a / a /
El kulutanud raha vait.
Kul naita, kas rait a / a / vait mees.
On ala nende aaita a / a /

1. KOLMEJÄRGULINE SÕNA

Mu kahe esimese sees
Saab varjupaika igamees,
Sa rutta külma ilmaga
Neid kiirelt kinni tabama.
Kes omaks neid võib nimeta,
See tohib rahul elada.

Kes kolm a t pehmeks painutas,
Sel on ta majaelajas.
Jääb ta kui meie sõna sees,
Siis seisad küsimuse ees:
Kas veel ei märka, vennike? —
Noh, arva süüks siis silmale.

Ei tunnud rahvas vanal a'al
Kõik kolme ühenduse teel;
Nad kasvid kaugel võõral maal,
Ei kulutanud raha veel
Kui nüüd, kus noor ja vana mees
On ala nende suitsu sees.

2. KAHEJÄRGULINE SÕNA

Kui pime varjab laia maad,
Siis e s i m e s e sisse saad
Ja võid seal puhata.

Mis lühikesest üle jõudnud
Ja keskmisest ka m õ ö d a s õ u d n u d :
See leiab t e i s e s aset.

Kui kevadise iluga
Sa lähed metsa kõndima,
Siis laulvad m õ l e m a d.

3. KAHEJÄRGULINE SÕNA

Mets on e s i m e s e ema
Haljal pojal imetajaks;
Tood sa emarüpest tema
Kuju mingiks tarvituseks,
Ikka jääb ta muutumata —
Siledalt ja tahumata.

Tallinna ja Tartu rajal
T e i s e l isetähendused,
Ehk küll temast igal ajal
Rahvale said katetused:
Sealpool keha ligemal,
Siinpool kehast kaugemal.

Kui sind m õ l e m a t e rüppe
Õhtul ükskord sängitakse,
Siis on eluvaeval lõpe,
Saad sa vaikse rahusse,
Kus üks, e s i m e n e, paljas
T e i s e asemel sul seljas.

4. KAHEJÄRGULINE SÕNA

Loe mind eest või tagant otsast:
Ikka tõusen maast ja metsast,
Teen sull' võrgu silma ette,
Et kõik läheb minu pette.
Olen paks ja langen maha,
Siis sa loodad heina teha;
Tõusen üles kõrgemale,
Toon sull' vihma ligemale.

5. KOLMEJÄRGULINE SÖNA

Mu kahe esimesega
Võid piima, vett ja kalja sa,
Kui janus oled, rüübata.

Mu kolmas teeb sul kibedat,
Kui vallatused libedad
Ja süüd sind eksitavad.

Kõik kolm, kui metsas õitsevad
Ja magusasti õhkavad,
Sul võttel näppu torkavad.

6. KAHEJÄRGULINE SÕNA

Kui ägel päevapalaval
Sa kõnnid laial lagedal,
Siis soovid varjuks e s i m e s t,
Mis südant sul, kui rahuta,
Ja väsind keha viluga
Saab karastama vist.

Mu t e i s e l, ehk küll naiste seas,
On habe suus ja sarved peas,
Nii kui ta vanamehel;
Üks kehvik, kes ei lehma saa,
See elab tema piimaga,
Nahk kõlbab igaühel'.

Kui m õ l e m a d sa ühendad,
Siis kõrgel nemad lendavad,
Kui loodud sulekandjad.
Ja tiiva vuhin ülevalt
Sull' avaldab kui t e i s e häält —
See petnud nimeandjad.

7. ÜHEJÄRGULINE SÕNA

Kui e e s t mind loed, siis olen peas
Sull' juhatajaks antud,
Ei ole elajate seas
Mind valitsejaks pandud.
Kui tahad t a g a n t lugeda,
Siis leiad mind kui vedela
Sa söömalaual kausi sees,
Kust toiduks võtab igamees.

8. KOLMEJÄRGULINE SÕNA

M u e s i m e s t t a l o o d u d v ä e s
S a k a n n a d s e s j a t e i s e s k ä e s ,
K u s t e m a v e n d e s e l t s i g a
S u l i g a t o i m e t u s e s e e s —
Ü k s v ä g a o s a v a b i m e e s —
S i n d t e e n i m a s o n p a l g a t a .

M u t e i n e k o l m a n d a g a
O n p a n d u d ü h e s t e e n i m a ,
E t u d u , k ü l m j a p ä e v a p a i s t
E i m e e s t e p ä i d s a a k s p i i n a m a .
K ü l l v ö i k s i n s i i n m a k ü s i d a :
M i s p ä r a s t n a d e i v a r j a n a i s t ?

K ö i k k o l m o n e s i m e s e k i l p ,
K u s i i a l n ö e l j a r i i d e h i l p
O n t ü l i s t e i n e - t e i s e g a .
K ü l l r ä t s e p , k i n g s e p p , k i n d a s e p p
J a o s a v n a i s t e r a h v a n ä p p
O n k ü n d n u d n e n d e k o l m e g a .

9. NELJAJÄRGULINE SÕNA

K a k s e s i m e s t, m i s s a e i s õ õ,
Toob mesilaste näputöö,
M u k o l m a s n e l j a n d a g a
Peab valgustuseks põlema.
Kes rohkel kukrul rahamees,
Ei lepi selle valgega,
vaid paneb ühes põlema
K õ i k n e l i j ä r k u s õ n a s e e s.

10. ÜHEJÄRGULINE SÕNA

Kolm väikest kirjatähekest
Sull' avaldavad mehikest,
Kes kaks kord oli sündind.

Seepärast ei või imesta,
Et tema kuulsat nime sa
Saad eest ja tagant hüüdma.

Kui uhkel rüütlipojal
On kannused ta jalal
Ja punane kroon peas.

Ta aitab ööde pikkusel
Kui kõige parem tunnikell
Sul läinud aega mõõta.

11. KAHEJÄRGULINE SÕNA

Kui pilverinnad lüpsavad,
Siis e s i m e s t nad annavad,
Et rohutaim ja lillesuud
Ja kõik, kes janulised muud,
Sest keelekastet leiaksid.

Mu t e i n e on üks elajas,
Kes väiksemaid kui mõrtsukas
Sul majast ära hukkab,
Ta silmad näevad pimedas
Nii heast' kui päevavalgel.

Küll m õ l e m a i d kui metsalind
Sa kuulsid vilistamas,
Kus nemad loogu võttes sind
On taga kihutamas,
Et vihm on tulemas.

12.

Kui tõe jälilt eksid sa,
 Siis armastad sa mind;
 Ja pead sa sõprust minuga —
 Ei usu ükski sind.
 Saad sabast sa mind lugema,
 Siis kõnnin ühes sinuga
 Ma kätkest kuni hauani,
 Sul toeks viimse tunnini.
 Ja kui su keha põrmuks läeb,
 Vaim ikka minu kütke jääb.
 Nüüd mõista, armas lugeja,
 Kaks asja ühe sõnaga?

13.

Kui heina lähed riisuma,
 Siis tulen ma sind aitama.
 Nüüd loe mind tagant edasi,
 Siis tunnistan, mis lehma süü,
 Kui piim ei lõpe udarast
 Ja ilma jääd sa vasikast.

14.

Veel mitmeis suurtes valdades
 Ei peeta minust lugu;
 Kus mina õitsen rahva sees,
 Seal kasvab targem sugu.
 Kes noorelt iial minus käind,
 On targemaks kui teised läind.
 Loe tagant mind: kui sõna uus
 Siis olen rangirooma suus;
 Ja kui mul küüned tugevad,
 Siis sind ja koormat veavad.

15.

Sa sõimad põldu kergeks maaks,
Kui rohkest mind on mulla sees,
Ja arvad koorma raskemaks,
Kui mina vankriratta ees.
Loe tagant, siis mind ametmees
Saab tarvitada mitmes töös.

16.

Kes vara hoiab varga eest,
Mind paneb varjuks ette,
Et tema raha kasti seest
Ei läheks võõra kätte.
Kes tagant loeb, see vihkab mind:
Peab olema üks kuri lind.

17.

Sa leiad linnusugudes
Mind igal loomal otsa ees,
Kord olen pikk, kord lühike,
Kord kõver, paks, kord õhuke.
Kui tagant loed, siis kevadel
Sull' kostab loigust minu hää.

18.

Kui vaenlast tapab sõjamees,
Siis olen tema püssi sees,
Loe tagant — saad sa varjuks mind,
Et tuul ei aknast puhu sind.

19.

Eest olen ilus heinamaa
Ja tagant tuletorkija.

20.

Eest olen elav tuluke
Ja tagant väike liikmeke,
Mis pahandust ja tüli teeb
Ja mõne mehe rahu sööb.

MÕISTATUS

Kus elab nõid või osav mees,
Kes k o l m e kirjatähega,
Mis ühendatud silbi sees:
Viis asja oskab valada?
K a k s loomust peavad e l a m a!
Üks kuival maal ja teine vees,
K o l m võivad jääda e l u t a.
Kes paneb «s» neil' juhiks ette,
See loob neist väikse kala vette;
Kes «h»: sel sünnib elajas,
Kel' saba taga, sarved peas;
Üks «j» teeb istme kehvas toas
Ning a u g a kõrgel keisrikojas;
Kes «k» neil kaasaks laulatab,
Vist hüva maiust palgaks saab;
Kus «m» neil ees: ei kardeta,
Et põud saab vilja rikkuma.

MÕISTATUS

E e s t tarvitad sa lauldes mind,
Ja t a g a n t lendes iga lind.

LISA:
Fr. R. Krentzwaldi
saksakeelseid luuletusi
ja ballaade

Dort wachet mich Schmerzwogen,
Zeitgeßes in Leiden und Noth;
Dort verweilt's mit mir die Nacht,
Meiner Kindheit Weinstrauch
Unbekannt mit Schmerz und Sorgen
Atmet's das volle Herz
Saur Wunsch, sein Fräulein
Zuversichtlich himmelwärts

Morgens, wenn dem Sonnenlichte
Neu erblüht die Natur
Und das Herz, wie 1848's Ruh',
Lebt nach der Blüthenzeit
Hab der Seele kühnlich Freude
Sich zum Vater hoch erhebt
Und wie lebend's Lied, welches
Klingt mit dem der Vogelchor

DAS VATERHAUS

Fern in einem kleinen Thale,
Abgeschieden von der Welt,
Nie begrüßt vom Sonnenstrahle
Ist ein Hüttchen aufgestellt;
Ringsum grünen hohe Eichen,
Ernste Mahner vor'ger Zeit!
Schmerzvoll sahen sie entweichen
Alte Treu' und Tapferkeit.

Dort erwacht' mein Lebensmorgen,
Zartgefasst in Unschuld Saum;
Dort verlebt' ich still verborgen
Meiner Kindheit Wonnetraum.
Unbekannt mit Schmerz und Leiden
Athmete das volle Herz
Seine Wünsche, seine Freuden
Zuversichtlich himmelwärts.

Morgens, wenn dem Schlummer Schoosse
Neu erblühte die Natur
Und das Herz, ein Bild der Rose,
Lebte nach der Blumenuhr:
Hob der Seele kindlich Flehen
Sich zum Vater hoch empor,
Und wie leises Geisterwehen
Klang mir dann der Vögel-Chor.

Abends schlug im nahen Haine
Klagend eine Nachtigall,
In des Mondes halbem Scheine
Plätscherte ein Wasserfall:
Ein noch nie gefühltes Sehnen
Fasste dann des Knaben Brust,
Und er weinte stille Thränen,
Keines Kammers sich bewusst.

Frommer Eltern Beispiel, Tugend,
Wies dem Kinde seinen Pfad;
Schul' und Bildung meiner Jugend
Keimte einzig aus der That!
Gottes unsichtbares Wesen
Ward dem Geiste offenbar:
Lernt' ich die Natur doch lesen,
Wo die Gottheit sichtbar war.

Als der Vater gab den Segen,
Musst' ich aus der Heimath fort;
Wandle längst auf fernen Wegen,
Finde nirgends einen Ort:
Der das Bild vom Jugendleben
In der Hütte kleinen Raum
Meinen Wünschen wiedergeben
Könnte mit dem goldnen Traum.

Im Herbst 1825.

DER SOMMERMORGEN

Noch will den Tag ein Nebelflor umhüllen;
Aurora lugt durch ihres Thores Flügel,
Apollon's mächt'ge Rosse kirrt der Zügel:
Und sie gehorchen ihres Lenkers Willen.

Viel' Stimmen, horch! — die lauen Lüfte füllen!
Zartglänzend lacht des Meeres Silberspiegel,
Der Morgenstrahl erwacht ob jenem Hügel;
Dort spricht ein Landmann sein Gebet im Stillen.

Des Jünglings Leben gleicht diesem Bilde:
Die Unschuld webt die zarte Morgenröthe; —
Den Leidenschaften muss ein Zaum gebieten!

Die Muse schafft die Welt zum Lustgefilde,
Dem Herzen tönt die Lieb' als Zauberflöte:
Ach, dass der Jugend Strahlen nie verglühten! —

DER ABSCHIED

«Es ist nicht irdische Musik,
Was mich so freudig macht;
Mich rufen Engel mit Gesang,
O Mutter, gute Nacht.»

L. Uhland.

Ich hör wie Kinderstimmen Klang
Voll sanfter Harmonie:

«Es ist nicht irdische Musik,»
Nein! Himmels-Melodie.

Ihr Lieben, ich bin müde nun,
Wie lang hab ich gewacht!
Es ist die Aussicht bald'ger Ruh',
«Was mich so freudig macht.»

Sagt, warum steht ihr so betrübt,
Mit thränenschwerem Blick?
«Mich rufen Engel mit Gesang,»
Was halt't Ihr mich zurück?

Ach, gönnt mir, dass ich schlummern kann,
Nur bis der Tag erwacht;
Hebt etwas meinen Kopf empor: —
«O Mutter, gute Nacht!»

NACHRUF

(Den 27. September 1836.)

Der Herbsttag hat ein Frühlingskleid
Sich festlich angethan;
So wird Dein heisser Wunsch erfüllt
Am Ende Deiner Bahn.

Der Himmel, wie Dein Herz so mild
Will zeitigen die Saat
Zum Keime für das bess're Seyn
Nach treuerfüllter That.

Der Schmerzenslaut verhallt, — wird stumm,
Die bitt're Thrän' entfleucht!
Das bange Trauerlied verklingt: —
Sey Dir die Erde leicht!

ALS MARIE GEBOREN WARD

(Den 28. September 1836.)

Im späten Herbst, dem erntereichen
Begrüsste Dich des Tages Licht!
Das Wohlthun sey einst Deine Pflicht,
Dann wirst Du treu dem Herbste gleichen.

AN ADELHEID

(Den 28. September 1836.)

Eine Gespielin, mein Kind! und treue Freundin zugleich
Hat Dir der Himmlische Vater heut liebend beigesellt.

AN DEN SCHLAF

1825.

Friedensbote, Freund der Müden!
Geuss' ob All'n den Balsam aus:
Wie den Glücklichen hienieden,
So auch jedem Trauerhaus.
Flieh' nicht, wenn die Seele krank, —
Wenn das Herz erliegt dem Kummer;
Biet' den süssen Labetrunk
Jedem Armen mit dem Schlummer. —
Ach, die Nacht, die schlummerleer,
Macht die Leiden doppelt schwer.

Fiel dir, Mensch, ein heitres Loos,
Wiegte dich des Glückes Schooss.
Dann vergiss doch nie am Abend,
Wenn der Schlummer dich erlabend
Führt ins goldne Thal der Ruh:
Deinem Schöpfer Lob zu bringen!
Heb' den Geist auf Andacht-Schwingen
Und dann schliess die Augen zu.

DIE BELAGERUNG VON BEVERIN IM JAHRE 1207

Tief verschanzt, fest hinter Mauern
kämpfen stahlumhüllte Ritter,
während halbentblösste Wilden
stürmen gegen Thor und Gitter.

Schulgerechte deutsche Streiter
in der Kriegskunst vielerfahren
unterliegen fast dem Muthe
regelloser Esthenschaaren.

Heilgen Boden seiner Ahnen,
seiner Götter Rauchaltäre,
seine Freiheit, Weiber, Kinder
schützt der Esth' und seine Ehre.

Wilder wogt des Kampfes Wüthen;
über Leichenwälle dringen
vorwärts kühne Esthen Mannen,
sichernd ihres Siegs Gelingen.

Sieh, da rauscht auf hoher Zinne
angethan mit Messgewanden
friedlich eine Mönchsgestalt,
eine Zither in den Händen.

Mitten in des Krieges Toben
greift der Sänger in die Saiten,
bis die lieblichen Accorde
in der Feinde Ohren gleiten.

War ein Friedensgott vom Himmel
zu den Stürmenden gekommen?
Oder hat der Töne Zauber
Zorn und Racheg'uth genommen?

Muth und Kampflost scheint vergessen
bei des Landes rauhen Söhnen,
die berauscht und freudetrunken
von des Orpheus Zaubertönen.

Zorneschwellte Augen quellen
bald von milden Wonnethränen
und den sturmbewegten Busen
schwellt ein unbekanntes Sehnen.

Ruhig drauf die Esthen Schaaren
wie verwandelt heimwärts ziehen.
Die Musik, des Zufalls Spende
hat dem Orden Sieg verliehen.

DAS FRÄULEIN VON BORKHOLM

Was flimmert hell um Mitternacht
auf Borkholms Teich für'n Licht?
Was spricht der Vogt, der's Haus bewacht,
von diesem Nachtgesicht?
Ein Fräulein liegt begraben
tief in dem Unkenteich,
und kann nicht Ruhe haben
im stillen Schattenreich.

Die jetzt zertrümmerte Ruin'
stand einst als Burg im Flor,
dort lebt' einmal ein Ritter, kühn,
mit seinem Söldner-Corps.
Der Ritter hatt' 'ne Schwester
so blühend wie der Mai,
doch seiner Knappen Erster
rief Unglück, schwarz, herbei.

Er sah' die Maid und seufzte laut:
«Hör, holdes Mädchen, mein!
ich liebe dich, sey meine Braut,
denn ewig bleib ich dein!»
Das Fräulein kann der Liebe
nicht lange widerstehn:
in einer Nacht, so trübe,
erhörte sie sein Flehn.

Wenn alles tief im Schlaf versinkt,
da schleicht der kühne Knecht
zur Herrin, die am Fenster winkt,
und ihm vergiebt ihr Recht.
Ein trautes Liebgeköse
die glücklichen hält wach,
bis ihn aus ihrem Schoosse
entführt der junge Tag.

Doch ach, nach wenig Monden schon
ward blasser ihr die Wang',
verbotner Liebe strafend Lohn
verträgt nicht Gürtelzwang;
und jenes zarte Regen
liebmütterlicher Freud'! —
verkündet ihr nicht Segen,
schafft tiefes Herzeleid.

Sie klagt mit thränumhülltem Blick
dem Schuldgenossen, traut,
ihr kummerschweres Missgeschick,
vor dem wohl beiden graut.
Wenn froh zum Festgelage
ihr wilder Bruder zieht,
da schliesst in bitt'rer Klage
kein Schlaf ihr Augenlid.

Die Zeit entflieht, o weh! da naht
verhängnissvoll die Stund':
das Fräulein thut die Frevelthat
dem harten Bruder kund;
umfasst sein Knie mit Flehen
gleich einer Büsserin;
die Sinne ihr vergehen,
sie sinkt ohnmächtig hin.

Der Ritter tritt im wilden Zorn
die Schwester mit dem Fuss!
und wo gestreift sein goldner Sporn,
da rinnt ein Bluterguss.
Der Armen Angstgewimmer
nicht rührt den stolzen Mann,
der fluchend aus dem Zimmer
forttrann und Rache sann.

Ein Knecht des Eises Decke bricht:
da gähnt ein nasses Grab!
Der wilde Ritter hält Gericht:
die Schwester sinkt hinab. —

Ach! dass sich Gott erbarme
ob diesen Meuchelmord,
die Maid, die blühend, warme,
der eis'ge Tod riss fort.

Nun schwimmt in dunkler Mitternacht
im Teich ein flinkernd Licht;
das Fräulein harrt auf Geisteswacht,
bis man den Segen spricht.
Noch sprach kein Priester Worte
für ihrer Seelen Ruh,
drum bleibt die Friedenspforte
der Büssenden stets zu.

21. Oct. 1836.

ISAMAJA

Kauge oru vaikselt rajal,
Eemal ilma suurest teest,
Seisab madaluke maja
Varjatuna päikse eest.
Ümber iidne tammesalu
Mühab ajast kadunust,
Meenutab täis vaikset valu
Muistset truudust, mehisust.

Koitis siin mu elu algus
Süütuna kui koidulõõm,
Täitis päevi nagu valgus
Lapse unelmaterõõm.
Mured südant veel ei rusund,
Valusid ei tundnud rind.
Oma soovid kindlas usus
Taeva poole õhkas hing.

Ja kui uinurüpest sirgus,
Puhkes õide kogu maa,
Nagu roos mu süda virgus
Hommikusse hardana:
Hing siis lapselikul meelel
Palved Isa ette viis,
Kõlas õrnal imekeelel
Mulle linnulaulu viis.

Õhtutunnil vaikselt salus
Kaebles ööbik toomingal,
Sulisedes täiskuu valus
Keerles juga puude all.
Imeigatsusi sala
Põues tärkas kuulajal.
Vaikselt pisaraid ta valas,
Kuigi muret polnud tal.

Saatis last siit eluteele
Vanemate vaga vaim.
Nende teod jäid mulle meelee,
Voorus mulle juhiks sai.
Nähtamatu jumal avas
End siin täies selguses:
Looduses ta nähtavana
Seisis alati mu ees.

Isa õnnistas mu sammu,
Kui siit alustasin teed.
Kaugeid radu rändan ammu,
Kuid ei vii mind paika need,
Mis taas pilte noorusajast
Kuldseis unistuses looks,
Mis mu armsa isamaja
Veel mu silme ette tooks.

Sügisel 1825.

SUVEHOMMIK

Veel peidab päeva udulinik jahe,
Aurora piilub väravate takka,
Apollo traavleid ohi hoiab vakka,
Neid sunnib kuuletuma juhi tahe.

Täis hääli, kuulata! — on hommik mahe
Ja merepeegel säramast ei lakka,
Koit teispool kinke helendama hakkab.
Seal lausub maamees palvet põlluvahel.

Noormehe elu on kui koiduajad:
Siin särab süütus tõusva päeva viisi
Ja kirgedele valjad seavad tõkke!

Maailmast muusa loob siin rõõmurajad,
Arm laulab südamele võluviisi:
Ah, püsiks noorus igavesti lõkkel!

LAHKUMINE

Ei, maine viis ei ole see,
see teeb nii rõõmsaks mind:
mind kutsub ingli lauluhääl,
head ööd, nüüd jätan sind.

L. Uhland.

Kui kostaks kõrvu laste laul,
nii helisev ja hell:
«Ei, maine viis ei ole see,»
on taeva kõla sel.

Küll, armsad, valvel olin ma,
nüüd väsinud on rind.
Et varsti puhata ma saan,
«see teeb nii rõõmsaks mind.»

Miks pilk teil raske silmaveest,
miks murelik teil meel?
«Mind kutsub ingli lauluhääl,»
miks hoiate mind veel?

Ah, laske enne koitu kord
vaid suigatada mind!
Sa tõsta, emake, mu pead: —
«Head ööd, nüüd jätan sind!»

JÄRELEHUÜD

(27. septembril 1836)

End seadnud sügisene päev
on kevadehtesse, —
nii täide läeb Su palav soov,
kui lõpeb Sinu tee.

Eks taevas, lahke kui Su hing,
on paistnud põldu ju,
küps vili saab nüüd uue eoks,
sest töö on tehtud truu.

Pea valukõla kustub, kaob
ning kuivab pisar kurb.
Jääb vaiki nukker leinalaul: —
Sull' kerge olgu muld!

KUI MARIE SÜNDIS

(28. septembril 1836)

Eks rikkal sügisel nii hilja
vast ilmavalgust näinud sa!
Head teod sind võtku juhtida,
siis kord kui sügis kannad vilja.

ADELHEIDILE

(28. septembril 1836)

Kaaslase mänguks, mu laps! ning truu sõbrannagi on
kinkinud taevane isa sel päeval lahkelt sull'.

UNELE

Rahukäskjalg, väsinuile
kosutust too kõigile:
leinajaile õnnetuile,
kuid ka õnnelikele.
Ära kao, kui haige meel,
siis, kui süda mures ägab;
rändajaile rängal teel
unesõõmust jõudu jaga. —
Õö, mis uneta, ah see
mured kahekordseks teeb!

Kui on pilvitu su päev,
hellivad sind õnnekäed; —
enne kui sind unetiivad
õhtul rahuorgu viivad,

ära ial unusta
tänu looja ette tuua,
vaimus hardaid palveid luua.
Alles siis võid uinuda.

BEVERINA PIIRAMINE AASTAL 1207

Kaitseb kindlalt raud ja kivi
terasrüüdes rüütliväge.
Vihast metsik pärisrahvas
ründab raskelt linnamäge.

Näib, et ründajate kasuks
hakkab lahenema taplus:
sõjakunstis kogend saksu
kipub lööma eesti vaprus.

Oma püha kodumulda,
oma jumalate hiisi,
naisi, lapsi, au ja priiust
kaitstakse siin mehe viisi.

Vihasena võitlus voogab.
Üle surnute ja rusu
edasi läeb eesti vägi
vankumatus võiduusus.

Vaata, äkki tornilaele
mungakogu astub rahus,
kandes kannelt. Tume rüü tal
lehvib kerges tuulekahus.

Ja kesk sõja karmi kära
laulik voli annab käele, —
kandle mahedaid akorde
kandub kõrvu vaenuväele.

Kas ehk tuli rahujumal
leevendama meeste viha,
või kas kandle võluhelid
võtsid kättemaksuiha?

Nagu unus võitlustahe,
nagu hajus vaen ja kurjus:
Orpheuse võluhäälist
mehed nagu oleks purjus.

Vihast leegitsevaid silmi
helivõlu veega täidab,
igatsusi imelisi
raevutsevais rinnus läidab.

Ning siis äkki eesti salgad
nõuks on võtnud koju sõita.
Kandleviis nii juhtumisi
aidanud on ordul võita.

PORKUNI PREILI

Mis virvaleek seal tiigiveel
öötunnil loitvat näib?
Mis kõneleb sest rahvakeel,
mis jutt sest ringi käib?
Üks preili selles tiigis
on maetud vete all,
kuid vaikselt varjuriigis
ei ole rahu tal.

Kord loss siin seisis uhkena,
ja julge rüütel ses
koos palgasõduritega
ja õega elunes.
Ta õde oli vaga
ja õitsev nagu mai.
Üks kannupoiss seal aga
neil õnnetuseks sai.

Kui nägi preilit, õhkas ta:
«Mind kuule, üllas neid!
Sind armastan, mu omaks saa!
Mis lahutaks veel meid?»

Kas preili süda jahe
võis kaua olla siis? —
Üks öö nii õrn ja mahe
ta lõpuks nõusse viis.

Siis hiilib poiss, kui unes õu,
ta juurde varjat teid.
Ja viipab preili, põksvel põu, —
ei märka keegi neid.
Ei anna uneks mahti
öö tulvil lembusest.
Vast koit nad kisub lahti
üksteise embusest.

Läks mõni kuu sest kaunist ööst —
ah, kahvatuks lõi palg
ja neitsikuub jäi kitsaks vööst;
hirm vaevas südant tal.
Ei emaõnn sest tärka,
mis liigub üsas siin:
sest kartus põues ärkab
ja vaev ja hingepiin.

Kaassüüdlasele kõigest sest
neid kaebab silmad vees.
Ning oma raskest saatusest
neil hirm on homse ees.
Kui retkelt mööda ilma
siis saabub metsik vend,
ei preili und saa silma,
ei tea, kus peita end.

Ränk tund on jõudmas. Oh, kes võiks
küll päevi peatada!
On preili vennale nüüd kõik
nõuks võtnud teatada.
Süüd kahetsedes maha
ta venna ette vaob,
palg kahvatu kui vaha,
ning viimne jõud tal kaob.

Siis sõtkub õde kuidas võib
täis raevu rüütel karm.
Ja kuhu kuldne kannus löi,
seal verest täitub arm.
Ei liigutada jaksa
õe oiged südant sees.
Vaid seks, et kätte maksta,
toast välja tormab mees.

Siis sõdur jäässe augu lööb;
voog mustab, külm kui raud.
Peab rüütel kohut keset ööd:
õe haarab vetehaud.
Ah, andestagu looja
see kuritegu julm! —
Näe, neitsi õitsva, sooja
viib kaasa jäine surm.

Nüüd seal, kus tiigi vetering,
leek keskööl loitvat näib.
Seal otsiskledes preili hing
öötunnil ringi käib.
Sest kuni hingepalvet
ei ole loetud veel,
ta pidama peab valvet
ja rahu ei saa meel.

21. okt. 1836.

Tõlkinud

Ellen Nitt.

BIBLIOGRAAFILISI JA SELGITAVOID MÄRKUSI

Bibliograafiliste andmete esitamisel on ennekõike juhitud tähelepanu Kreutzwaldi värsside esitrükkidele, mõnevõrra ka järeltrükkidele, mis ilmusid autori eluajal. Hilisemaid järeltrükke perioodika veergudel, koguteostes, kalendrites, koolidele määratud õpikuis ja lugemikkudes, samuti «Viru lauliku laulude» 1926. a. ja 1946. a. väljaandeks ei ole arvestatud.

Tolm ja põrm.

Kreutzwaldi poolt (u. 1834. a.) saksa keeles kirjutatud luuletus «Trost und Aussicht», mille ta ise hiljem tõlkis eesti keelde. Saksakeelsena ilmus luuletus ühes kahe teise luuletusega «Abschied» ja «Nachruf» üldpealkirja all «Harfenklänge» ajakirjas «Refractor» 1836, nr. 24. «Harfenklänge» pühendas Kreutzwald Võru tütarlastekooli juhataja Seraphine Simoni mälestusele viimase surma puhul 1834. a.

Laulik.

Loodud Goethe järgi. Ilmus esimest korda värsivihikus «Angervaksad. Üks laulu-krantsikene, mis Viru-laulik väljaannud. Tartus, 1861», lk. 14.

Rändaja.

Loodud Schilleri järgi. Ilmus esimest korda 1861. a. värsivihikus «Angervaksad», lk. 8.

Möödaläinud aeg.

Luuletus ilmus pärast «Viru lauliku lauludes» ilmumist «Oleviku Lisalehes» 1882, nr. 16 samas versioonis, kuid pealkirja all «Ehatäht».

Noormees jõe ääres.

Luuletus on loodud Schilleri järgi. Ilmus enne «Viru lauliku lauludes» avaldamist 1861. a. värsivihikus «Angervaksad», lk. 8.

Sõjamehe hommikulaul lahingu eel.

Loodud W. Hauffi järgi. Esineb trükitult enne «Viru lauliku lauludes» ilmumist Kreutzwaldi õpetlike juttude kogus «Sippelgas. Essimenne jäggo. Tarto liñ. 1843». Hiljem trükiti väljaandes «Eesti Postimehhe Juttutubba» 1868, nr. 11, lk. 44.

Teejuhataja.

Üks esimesi (u. 1830. a.) saksa keeles kirjutatud luuletusi «Der Führer». Ilmus hiljem autori enda tõlkes õpetlike juttude kogus «Sippelgas. Teine jagu, Tartus 1861», lk. 19.

Viru laulik.

Luuletus trükiti esimest korda 1861. a. luulevihikus «Angervaksad» (lk. 16). Pärast «Viru lauliku lauludes» ilmumist esineb ajalehes «Oleviku Lisaleht» 1882, nr. 15 pealkirja all «Hüppeaste sõnad».

Arg kosilane.

Luuletus on loodud J. P. Hebeli eeskujudel. Esineb esimest korda Kr. karskuspropagandalise jutustuse «Vina katk, Üks tähhele pannemise väärt jut. Tarto linn, 1840» tekstis, lk. 54—55. Mõnevõrra teisendatud versioonis ilmus luuletus pärast «Viru lauliku lauludes» ilmumist nimetatud jutu teises trükis 1881. a., lk. 62, ning nootidega varustatuna ajakirjas «Oma Maa» 1884, nr. 5, lk. 121.

Väljarändajatele.

Ferd. Freiligrathi eeskujul loodud luuletus, milles Kr. mõistab hukka teistesse kubermangudesse ümberasumise 60-ndail aastail. Pärast ilmumist «Viru lauliku lauludes» (1865) trükiti 1868. aastal väljaandes «Eesti Postimehhe Juttutubba» nr. 9 ja 1885. a. ajakirjas «Meelejahutaja» nr. 8, lk. 34.

Ellole.

Fr. Schilleri järgi loodud luuletus. Ilmus enne «Viru lauliku lauludes» ilmumist 1861. a. luulevihikus «Angervaksad», lk. 12.

Üks laul kullamaalt.

Läinud sajandi 60-ndatel aastatel esinenud teistesse kubermangudesse ümberasumise vastu sihitud luuletus. Ilmus esimest korda Kr. õpetlike juttude kogus «Sippelgas. Teine jagu, Tartus 1861», lk. 39.

Kotkas, kass ja emis.

Valm ilmus «Ma-rahva Kassulises Kalendris 1847».

Lenoora.

Saksa kirjaniku G. A. Bürgeri pikema ballaadi «Lenore» tõlge ilmus enne «Viru lauliku lauludes» ilmumist iseseisva väljaandena kahes eri trükis tiitli all «Lenora. Üks kulus muistene laulu-jut. Tartus, 1851». Valminud oli see aga juba 1844. aastal.

Õnnesoov Tartu suurkoolile.

Tartu Ülikooli 50-ndale aastapäevale pühendatud luuletus. Ilmus eri trükisena tiitli all «Tarto Alma materile. Viekümne aasta lõppetuse rõemo-pühhal Sel 12. Teetsembril 1852, Ütleb tänno ja sovib õnne Eestima keele- ja kirja-koggoduse nimmel Fr. Kreutzwald». Luuletus ilmus koos C. G. Reinthali poolt tehtud saksakeelse tõlkega. Kuna Kr. ei olnud rahul sellega, et töö ilmus vanas ortograafias ja ebatäpses tõlkes, korraldas ta uue trüki uues kirjaviisis Võru kooliõpetaja Jenny Caplicki [J.***c] tõlkega, mis ilmus 1853. a.

Sõda.

Ilmus enne «Viru lauliku lauludes» (1865) avaldamist eri raamatuna: «Sõda. Viru vana Lauliku kenam Kandle-lugu. Eesti-sõbradele. Tartus 1854».

«Linna kallid kodanikud,

Sõbra kirja sobitajad.»

Kreutzwald meenutab siin Nikolaus Fr. Russowit (1828—1906), kes aastail 1854 ja 1855 andis välja 10 numbrit Krimmi sõja sündmusi käsitlevaid brošüüre «Tallinna koddaniko ramat omma sõbbradele male».

«Tütarlastele» tuluksi

Rõõmuks norte neidudele.»

Kreutzwald vihjab Russowi 1854. a. ilmunud rahvalaulu vormis kirjutatud luuletusele «Sõalaul Eestima tütarlastele».

Näe, kuis surm siin pilli puhub.

Luuletus ilmus Kr. karskuspropagandalise jutustuse «Vina katk» saatena 1840. a. Sama teose 2. trükis 1881. aastal ilmunud versioon ei erine oluliselt esimesest. Esialgne redaktsioon luuletusest on säilinud Kr. kirjas Tartu Ülikooli eesti keele lektorile ja ÕES-i sekretärile D. H. Jürgensonile 28. maist 1839. Käesolevas kogus on esitatud 1881. a. versioon.

Vana aeg oli vaenuaega.

Nimetatud pikema rahvalaulu imitatsiooni saatis Kr. 1845. a. Faehlmanni rahvalaulu näitena. Tekstikriitiline analüüs aga näitab, et see on Kreutzwaldi enda poolt loodud, toetudes rahvaluulele. Trükkis ilmus see rahvalaulude kogus «Ehstnische Volkslieder. Urschrift und Uebersetzung von H. Neus. Reval 1850», lk. 130, pealkirja all «Die Tage der Vorzeit».

Eesti lauluanne.

Ilmus esimest korda saksakeelsena ajakirjas «Inland» 1846. a. nr. 24, lk. 578 pealkirja all «Die Poesie der Esthen». Eesti-keelse teksti ära kiri leidub ENSV TA Kirjandusmuuseumis M. J. Eiseni kogus.

Koit ja Hämarik.

Samanimelise Fr. R. Faehlmanni poolt koostatud (ilm. Õpetatud Eesti Seltsi «Toimetistes» 1844. a.: I köide, 2. vihik, lk. 84) müütilise muistendi värsistus. Kuna värsistus kuulub 1850-ndasse aastasse, siis tõenäoliselt on see üks variante sellest, mis Kr. koostas «Kalevipoja» 1853. a. versiooni jaoks, kus Faehlmanni müütiliste juttude värsistused moodustavad sissejuhatava osa, nn. «Esiandeks». Esitatud tekst ilmus esimest korda «Sakala Lisalehes» 1878. a., nr. 29 initsiaali K. all.

Hommikuse kaste jälgil.

Luuletus ilmus ilma pealkirjata Kr. raamatukeses «Paar sammokest rändamise-teed. Üks elo-puu küllest nopitud mälestuse-leht. Tartus 1853». Nagu kogu raamatukese, nii ka selle sissejuhatava luuletuse pühendas Kr. oma 15-aastasena 1851. a. surnud tütre Marie Ottilie mälestusele.

Söber Sachssendahlile ...

Emil Sachssendahl (1814—1856), elukutselt arst, tegutses 1843—1856. a. Õpetatud Eesti Seltsi sekretärina. Oli kirjavahetuses Kr.-ga, eriti «Kalevipoja» koostamise ja trükkitoimetamise küsimustes. Esitatud Sachssendahlile pühendatud luuletus ilmus esimest korda koguteoses «Eesti Üliõpilaste Seltsi Album. Kolmas leht. Tartus 1895».

Meie keel.

Könesolev Kr. satiiriline luuletus vana ortograafia kaitsjate pihta ilmus ajalehes «Tallorahva Postimees» 1857, nr. 25. Kirjutuses «Ligimailt ja kaugemalt. Viimse Sõja jälgilt nopitud»,

mis ilmus 1857. a. «Maa-rahva Kasulises Kalendris», tegi Kr. teravaid etteheiteid Eestimaa kameraalkoja sekretärile N. F. Russowile (1828—1906) [= Tallinna kodanikule], et viimane Krimmi sõjasündmusi kirjeldavais raamatuis kasutab vana ortograafiat. Sellele vastas Russow («Tallorahva Postimees» 1857, nr. 23), et ei olewat otstarbekohane enne üle minna uuele ortograafiale, kui sel alal pole ilmunud kooliraamatut (vanas ortograafias k o l i r a m a t u t). Vastuseks sellele kirjutabki Kr. esitatud satiiri, mis ilmus allkirjaga «K a s u l i s e K a l e n d r i k i r j u t a j a, kellel tänini muud nime ei ole».

«Kaks meest praegu käivad posti.»

Möeldud on siin kaht sellal ilmunud reaktsioonilist ajalehte — J. V. Jannseni «Perno Postimeest» ja pastor A. H. Willigerode toimetusel ilmunud «Tallorahva Postimeest», mis üheaegselt hakkasid ilmuma 1857. aastal, esimene Pärnus, teine Tartus..

«Kesse kahe voli orjab.»

Vihje sellele, et Russow oli oma mõningates kirjutustes kasutanud ka uut kirjaviisi.

Kui teised tuult sõidavad.

«Meie keelt, mis mudapori» avaldamine Kr. poolt «Tallorahva Postimehes» (1857) tekitas elava poleemika vana ja uue ortograafia kaitsjate vahel. Kreutzwaldi toetab «Tallinlane», avaldades proosavormilise valmi «Teejuhataja», mille moraalis märgib, et neil, kes kõige suuremat kära teevad (s. o. vana ortogr. pooldajad), ei tarvitse olla õigus. «Tallinlase» tervituseks kirjutabki Kr. epigrammi «Kui teised tuult sõidavad». Epigramm on säilinud Kreutzwaldi kirjas C. G. Reinthalile (2. nov. 1858). Nagu Kr. järelmärgusest selgub, palub ta Reinhali epigramm tänutäheks edasi anda üliõpilasele «Tallinlane» ta ületamatu valmi eest, kuna «Tuisulandi Postimees» [= «Tallorahva Postimees»] keeldus selle trükkimisest. «Tallinlase» varjunime taga peitub Tartu ülikooli üliõpilane C. E. Malm (1837—1901).

1863.

Salmik ilmus «Sakala Lisalehes» 1878, nr. 25 initsiaali K. all.

Sama versiooni ära kiri ENSV TA Kirjandusmuuseumis M. J. Eiseni kogus kannab pealkirja «Luulepettus».

Lydia J-le.

Kr. poolt Lydia Koidulale pühendatud luuletus, mille ta saatis viimasele oma 14-nda kirjana initsiaalide Fr. K. all aprillikuus 1868. a. Esimest korda ilmus luuletus teoses «Kreutzwaldi ja Koidula kirjavahetus» I, Tartu, 1910, lk. 156.

Isamaalaul.

Ungari luuletaja Vörösmarty järgi loodud luuletus, ilmus «Eesti-rahva Kasulises Kalendris» 1874.

Teretus ja õnnesoov «Sakalale».

Luuletus ilmus C. R. Jakobsoni ajalehe «Sakala» esimeses numbris 1878. a. Pikem proosapalaline Kr. tervitus uuele progressiivsele ajalehele pealkirja all «Tartu linnast. Teretis ja õnnesoovitus «Sakala'le» » lõpeb esitatud Schilleri «Kellalaulu» eeskujul loodud salmikuga ja kannab allkirjana initsiaali K.

Kevadeöö.

Üks vähestest Kr. luuletustest, millest on säilinud autograaf (ENSV TA Kirjandusmuuseumis). Seda tuleb lugeda ka luuletuse viimaseks redaktsiooniks, mida tõestab paberil leiduv postitempel 1879. aastast. Samast luuletusest aga oli aasta varem «Sakala Lisalehes» 1878, nr. 44 initsiaali K. all pealkirjaga «Üks pehme kevadine öö» ilmunud järgnev versioon:

Üks pehme kevadine öö
On lilled tuppest toonud,
Ja laulurikka kirju vöö
Mull' armus talvas koonud.

Ka aga kõigist lilledest
Mull südant siin saab köitma,
Kes kõigest laululindudest
Mind lille paelust võitma?

Armastuse saladus.

Ilmus esimest korda «Sakala Lisalehes» 1878, nr. 27 initsiaali K. all. Käsikirja ära kiri säilib ENSV TA Kirjandusmuuseumis M. J. Eiseni kogus.

Kul kaua armastus vältab.

Ilmus esimest korda «Sakala Lisalehes» 1878, nr. 24.

Teretus (Eichendorfi järgi), Rändlindude minek (Hoffmann

von Fallerslebeni järgi), **Soovitus** (Heine järgi), **Sügise-laul, Rahvalaul** (Burnsi järgi Freiligrathi vahendusel), **Maikelluke ja lilled** (Fallerslebeni järgi) ilmusid Ado Reinvaldi poolt välja antud «Sakala Kalendris» 1880. a., lk. 48. Tõenäoliselt tõlkis Kr. need luuletused noodiraamatust F. Mendelssohn-Bartholdi «12 Duette». Seda tõendab ka ta järgmine joonealune märkus:

«Üleval seisvad kuus saksa keelest ümber tõlgitud laulukest on meile sellepärast tähtsad, et kuulus muusikameister (komponist) Mendelssohn neile kenad neljahäälega viisid on loonud, kellele ka eesti lauljate poolt rohkem osavõtjaid sooviksime. Saavad aegamööda laulmise viisid tuttavaks, siis sünnivad ka paremad sõnade valajad; nii kaua aga kui neid veel ei ole, palume eesseisva tõlkimisega leppida.

Fr. K.»

Luuletustest «Teretus», «Rahvalaul» ja «Maikelluke ja lilled» säilivad ära kirjad ENSV TA Kirjandusmuuseumis M. J. Eiseni kogus. Neist viimane esineb alates 3. salmist mõnevõrra erinevalt järgnevas versioonis:

Maikellukese hüppe-pill
Neid sunnib tantsima.
Kuu paistel püüab iga lill
End nägus näidata.

Uih! junkur külm, täis vihaga
On orgu astunud.
Maikelluke jääb vaikima,
Kõik linnud kohkunud.

Kui orust lahkund härmatis,
Siis kutsub kiireste
Maikellukese tantsiviis
Neid jälle lustile.

Mul pole toas asu nüüd,
Maikell ka kutsub mind;
Kus lillekestel rõõmu hüüd,
On laulik lendav lind.

Naljakas nõiduselu.

Ilmus «Oleviku Lisalehes» 1882, nr. 19 nimemärgi d. all.

Luuletuste «Kõrkjalaulud» (Lenau järgi), «Armujoonus» (Heine järgi), «Kindel ja kõikuv» (Heine järgi), «Arg põgeneja» (Heine järgi), «Lühike pettus» (Heine järgi), «Ideaalid» (Schilleri järgi) käsikirjade ära kirjad säilitatakse ENSV TA Kirjandusmuuseumis M. J. Eiseni kogus.

Laulu loomine.

Näide Kr. poolt kogutud rahvalauludest, kusjuures selgesti ilmneb ka kirjandusliku ümbertöötamise jälgi, kõrvalekaldumist traditsioonilise rahvalaulu sõnastuslaadist. Laulu algkuju pärineb Setust, kuid ümbertöötamisel on Kr. selle muutnud ühtlasi kirjakeelseks. Ilmus esmakordselt ÕES-i «Toimetistes» 1848. a. Hiljem ilmus see H. Neusi kogus «Ehstnische Volkslieder» ja 1860. a. raamatus «Eesti-rahva Ennemuistised jutud ja Vanad laulud. Esimene Jägu». Otseselt Kr. luuletusena avaldati «Laulu loomine» C. R. Jakobsoni «Kooli lugemise raamatu» teises osas (1876).

Mõttelaastud.

Ilmusid «Sakala Lisalehes» 1878, nr. 21 initsiaali K. all. E. Dulleri järgi koostatud viimase laastu lühendatud versioon säilib ära kirjana ENSV TA Kirjandusmuuseumis M. J. Eiseni kogus ja kannab pealkirja «Meeletuletuseks».

Mõttesalmid.

Kr. tõlkes Schillerilt. Tõlgete tegemise hilisemaks ajaks tuleb lugeda 13. apr. 1879. a., kuna need olid kirjutatud Kr-le saadetud kirjale, mis kandis nimetatud daatumit. Käsikiri ei ole säilinud.

Haruldased.

Ära kiri säilib ENSV TA Kirjandusmuuseumis M. J. Eiseni kogus.

Valgus.

Ära kiri käsikirjast säilib ENSV TA Kirjandusmuuseumis M. J. Eiseni kogus, mis tõenäoliselt on täiendatud versioon, võrreldes sellega, mis ilmus «Sakala Lisalehes» 1879, nr. 17 initsiaali K. all järgnevas sõnastuses:

Valgus leekib taevast maha,

Valgus leekib üles taeva;

Valgus on, kes vahendajaks

Loojal saand ja inimestel.
Siis kui maailm sünnitati,
Pidi varem valgus sündma;
Nõnda sai siis Looja selgus
Saladuseks loodusele.
Valgus viskab pühad piired
Ikka kaugem, ikka selgem:
Põrgu papagi, see pime,
Vajub viimaks valgusesse.

Kehvalt kevadiselt põllult.

Luuletus ilmus pealkirjata «Oleviku Lisalehes» 1882, nr. 20 ja kannab allkirja -st-s [= Ristmets].

Sõber, kes sa sündind Simson.

Ilmus «Oleviku Lisalehes» 1882, nr. 19. Kannab allkirja -st-s [= Ristmets]. Tõenäoliselt on Kr. siin pöördunud A. Grenzsteini poole, kelle ajaleht «Olevik» hakkas ilmuma detsembril lõpul 1881 ja kellele Kr. pani suuri lootusi.

Loomistöö ei sünni ühel korral.

Ilmus «Oleviku Lisalehes» 1882, nr. 36. Kannab allkirja Dr. Kreutzwald.

«Kalevipoja» Esiandeks.

Esiandeks leidub «Kalevipoja» esimeses variandis, nn. «Alg-Kalevipojas», mis valmis Kreutzwaldil 1853. a., kuid ei pääsenud trükki tsensuuritakistuste tõttu ja on säilinud käsikirjana. Hiljem «Kalevipoega» põhjalikult ümber töötades ja teose sündmustikku tunduvalt laiendades otsustas Kreutzwald algvariandis esineva *Esiande* hoopis välja jätta, kuna sellel puudub otsene seos eepose sündmustikuga.

Esiandeks koosneb neljast laulust (kokku 3289 värssi). Selles on Kreutzwald ümber värsistanud Faehlmanni tuntud muis-tendid («Koit ja Hämarik», «Juta ja Endel», «Maailma loo-mine», «Emajõe kaevamine», «Vanemuise laul» jt.), lisaks sellele jutustab ta eesti paganlikest pühadest, ohvripaikadest jms. *Esiandeks* on trükitis ilmunud 1911. a. «Eesti Kirjanduses», kuid seni siiski jäänud laiemale kirjandushuvilisele üldsusele peaaegu täiesti tundmatuks. Siinesitatud katkendid kuuluvad Kreutzwaldi varase luule väljapaistvamate saavutuste hulka.

«Mis kõik ükskord ära nõi'tud,
Sortsisunnil teiseks moonnud» —
vihje Eestimaa allutamisele ja rahva orjastamisele penirüütlike
poolt.

«Taara tarkus tempelida
Emajõe kallastele
Tulev aeg saab asutama» —
vihje Tartu ülikooli asutamisele 1802. a.

«Mis ehk muidu mungad peitnud,
Papi palved ära võitnud» —
vihje kiriklike võimude võitlusele rahvaluule vastu.

Valitud värssse «Rahunurme lilledest».

Valik on tehtud värsikogumikust «Rahunurme Lilled pääva
töö ja palavuse jahutuseks. Väljaannud Fr. R. Kreutzwald.» (I osa
1871, II osa 1880.) Luuletused on tõlked Joh. Witscheli laulude
kogust «Morgen- und Abendopfer in Gesangen» (1803—1804).
Kreutzwaldi poolt tõlgituna teose pealkiri «Hommiku ja õhtu-
ohvrid» tuli aga tsensori survele asendada tiitliga «Rahunurme
lilled». Kr. koostas nimetatud kogu pika aja jooksul, u. aja-
vahemikul 1840—1875. Üksikuid värssse ilmus varem «Sippel-
gas» I (1843) ja II (1861), «Eesti-rahva Kasulise Kalendri»
kuusalmikutena jm. ajavahemikul 1870—1874 ja lisas «Eesti
Postimehhe Juttutubba» 1868, nr. 12.

Valitud värssse «Lembitust».

«Lembitu» koostamise tööd alustas Kr. 1870. aastal ja see on
jäänud viimistlemata ning lõpetamatagi. Teos ilmus kolm aastat
pärast autori surma 1885. a. pealkirja all «Lembitu. Eesti muiste-
põlve mälestustest kasvanud luuletus. Puhkama läinud lauliku
Friedrich Reinhold Kreutzwaldi järel jäetud paberitest välja
antud». «Lembitu» on koostatud Šveitsi kirjaniku Joseph Vik-
tor Widmanni ateistliku poeemi «Buddha» (ilm. 1869) eeskujul.

Oma poeemis ei käsitle Kr. Lembitut kui tõelist ajaloolist
isikut ega valgusta tõelisi ajaloolisi sündmusi, vaid on Lembi-
tust teinud oma panteistliku ja deistliku maailmavaate kandja.
Sellisena pakub teos huvi esijoones Kreutzwaldi filosoofilise
maailmavaate väljendajana. «Lembitu» on kirjutatud väga ras-
kes vormis — stantsides ja oktaavriimides ning sellisena on tal
tähtis koht eesti luulevormi arendamise alal.

«Kasulise Kalendri» kuusalmikuid.

Kuusalmikud ilmusid Kr. poolt toimetatavas «Maa-rahva Kassulises Kalendris» (alates 1867. a. «Eesti-rahva Kasuline Kalender»). Kr. kavatses need salmikud hiljem kogutuna välja anda, mida tõendab ta enda poolt koostatud käsikiri: «Mõttesalmikud. Mineviku rändamise teelt kokku riisunud ja välja annud Fr. R. Kreutzwald, 1881.» Nimetatud käsikiri, mis säilitati Eesti Kirjanduse Seltsi käsikirjade kogus, on läinud kaotsi. Kreutzwaldi eluajal on neid salmikuid aeg-ajalt ilmunud perioodikas, nagu «Eesti Postimehes» 1881, nr. 28 ja nr. 36, «Oleviku Lisalehes» 1882, nr. 3 ja hiljem veel paljudes perioodilistes väljaannetes.

Ilmunute hulgas esineb eri versioone. Üldse ilmus ajavahe-
mikul 1850—1859 ja 1865—1874 kokku 240 kuusalmikut. Neist pakub käesolev kogu valiku.

Mõistatused.

Kogu oma pika loominguperioodi vältel avaldas Kr. rea värssmõistatusi. Käesolevas väljaandes esitatud 20 esimest mõistatust ilmusid tema «Viru lauliku lauludes» (1865). Osa neist ilmus ajalehtede veergudel («Perno Postimees» 1864. a., nr. 48, nr. 52; 1865. a., nr. 41, «Oleviku Lisaleht» 1882, nr. 19, nr. 20, nr. 23 jm.).

Fr. R. Kreutzwaldi saksakeelne lüürika ja ballaadid.

Fr. R. Kreutzwaldi saksakeelne luulelooming algas 1820-ndail aastail, kui ta oli Tallinnas kooliõpetajaks. Tema senini teadaolev kõige varasem luuletus on leinalaul kirjanik Alexander Rydeniuse surma puhul, dateeritud aastaga 1824. Praegu on teada 32 saksakeelset laulu, ballaadi ja juhuluuletust (ENSV TA Kirjandusmuuseumi Kreutzwaldi kogu). Ballaadid on kirjutatud 1830-ndail aastail ja käsitlevad Baltimaade ajaloolisi pärimusi («Beverina piiramine 1207. a.», «Kuradikoopa tekkimine», «Lugu laulikust ja Rakvere ilusast krahvitütrest», «Porkuni preili») ja eesti rahvaluulet («Kalevipoeg»).

Kreutzwaldi saksakeelne lüürika kajastab noorpõlve mälestusi («Isamaja»), looduselamusi («Suvehommik», «Talveõhtu», «Teejuhataja»), filosoofilisi mõtiskelusi («Unele», «Lahkumine») ning mõningaid perekondlikke sündmusi ja sõprus-

suhteid («Kui Marie sündis», «Järelehüüd», «Raehärra G. Steinile hällipäevaks 1843»).

Isamaja («Das Vaterhaus») on kirjutatud 1825. a. sügisel Kreutzwaldi Peterburis olles, ja kajastab mõnevõrra isiklikke lapsepõlve-mälestusi. Ilmus ajakirjas «Das Inland» 1846 ja kutsus esile terava arvustuse Ed. Meyeri poolt («Inland» 1846, nr. 12, vrg. 463). Kreutzwald vastas sellele epigrammidega («Inland» 1846, nr. 45, vrg. 1077).

Lahkumine («Der Abschied») on kirjutatud Võru koolijuhataja Seraphine Simoni mälestuseks, kes suri a. 1834. See on ühtlasi esimene Kreutzwaldi trükis ilmunud luuletus (ajakirjas «Der Refractor» 1836, nr. 24).

Järelehüüd («Nachruf») on kirjutatud 27. sept. 1836 ja kuulub samasse E. Simoni mälestusele pühendatud tsükklisse «Kandlekölad» («Harfenklänge»). Tsükli keskmine luuletus «Lohutus ja väljavaade» («Trost und Aussicht») ilmus Kreutzwaldi enda tõlkes pealkirjaga «Tolm ja põrm» (vt. lk. 94) «Viru lauliku lauludes».

Unele («An den Schlaf») on kirjutatud a. 1825 (tõenäoliselt Kreutzwaldi Peterburis olles, nagu ka «Isamaja»).

Kui Marie sündis («Als Merie geboren ward») on pühendatud tütre Marie Ottilie sünnile 28. sept. 1836.

Adelheidile («An Adelheid»); luuletus on kirjutatud Kreutzwaldi tütrele tema õe Marie sündimise puhul 28. sept. 1836.

Beverina piiramine a. 1207 («Die Belagerung von Beverin im Jahre 1207») on arvatavasti kirjutatud 1830-ndail aastail, nagu muudki ballaadid. Ilmus trükis ajakirjas «Das Inland» 1846, nr. 22, vrg. 529 pseudonüümi all K. Friedhold ja sai väga terava arvustuse osaliseks samas ajakirjas 1847. a. (vrd. Kreutzwaldi sõnumik «Inlandis» 1847, nr. 52, vrg. 1223).

Porkuni preili («Das Fräulein von Borkholm») on kirjutatud 21. okt. 1836. a. Ballaad põhjeneb ajaloolisel muistendil, mis tavaliselt on seotud Barbara v. Tiesenhauseni nimega, kes olevat uputatud Võrtsjärve XVIII sajandil. Sama muistendi on Kreutzwald esitanud oma muinasjuttude kogus «Eesti rahva ennemuistsed jutud» (1866), alguse neli rida on eestistatud.

REDIGEERIMISE PÕHIMÕTTEID

Käesolevasse Fr. R. Kreutzwaldi laulude valikkogusse on koondatud Viru lauliku lüürika paremik, toodud näiteid tema lüroepilisest loomingust.

Üheks tekstoloogiliseks printsiibiks klassikute valitud või kogutud teoste väljaandmisel on kirjaniku loomingu üksikpalade järjestamine kronoloogiliselt, vastavalt nende sünniajale. Kronoloogiline järjestus annab ilmekama läbilõike kirjaniku maailma-vaatelisest ja kunstiliste võimete kujunemisest, valgustab teda ja tema arengut konkreetsete ajalooliste sündmuste protsessis. Tuleb aga märkida, et selle printsiibi rakendamisel on Kreutzwaldi lüürika väljaandmisel suuri raskusi. Kuigi on teada paljude palade sünniaeg, siiski suurema osa kohta puuduvad veel andmed, millele selgitamine nõuab edaspidist uurimistööd. Üksikute laulude ilmumisaaja arvestamine ei lahenda küsimust, kuna paljud tööd ilmusid trükis alles aastakümneid pärast nende loomist.

Teatavasti kogus Kreutzwald 1865. a. kokku oma varasemais trükiseis ja perioodikas ilmunud värssid, lisas juurde uusi, liitis nendega «Angervaksad» (1861), regivärsilise poemi «Sõda» (1854), Bürgeri ballaaditõlke «Lenoora» (1851), juhu- luuletuse «Tartu Alma materile. Viiekümne aasta lõpetuse rõõmupühal» (1852), täiendas kogu rea riimitud mõistatustega ning andis kogumiku välja tiitli all «Viru lauliku laulud». Vaevalt on usutatav, et värsside järjestus väljaantud kogus oleks olnud täiesti juhuslik. Seda näitab kas või see, et ta «Angervaksades» esinevaid värssse ei liitnud samas järjестuses, vaid nende järjekorda muutis. Kuigi siin on tegemist esijoonelise temaatilise rühmitamisega, on kõigiti õigustatud arvestada Kreutzwaldi enda poolt antud järjestust, millest ongi lähtutud käesolevas kogus. Erandiks on värssmõistatused, millede säilitamine «Viru lauliku laulude» tsükli lõpus lõhuks käesoleva väljaande ühtsuse. Jälgides Kreutzwaldi enda eeskuju — esitada need värssikogu lõpus — on seda tehtud ka käesolevas väljaandes, kusjuures juurde on lisatud ka need mõistatused, mis ilmusid hiljem, pärast «Viru lauliku laulude» ilmumist (1865).

Selle osa värsside järjestamisel, mida Kreutzwald ei esitanud oma 1865. a. värssiraamatus, aga ka hilisemate laulude järjestamisel on püütud võimaluse korral arvestada nende sünniaega. Põhiliselt aga on arvestatud ilmumise daatumeid.

Käesolevasse kogusse on võetud ka valitud näiteid «Rahunurme lilledest» (1871, 1875) ja «Lembitust» (1885). Väikese valiku esitab kogu Kreutzwaldi noorpõlve saksakeelset lüürikat ja ballaadide näiteid. Kõik see peaks tagama küllaltki täieliku ülevaate Kreutzwaldi luuleloomingust.

Teksti redigeerimisel on toetatud Kreutzwaldi eluajal ilmunud viimastele trükkidele. Real juhtumeil on arvestatud ka Kreutzwaldi käsikirjade koopiaid (ENSV TA Kirjandusmuuseumis). Mõningail juhtumeil on aga tulnud kasutada hilisemaid trükiseid.

Nagu ilmneb, on Kreutzwald kavatsenud veel oma surma-aastal välja anda «Viru lauliku laulude» teist trükki. Seda tõestab «Viru lauliku laulude» eksemplar Kreutzwaldi enda parandustega. Uue väljaande tiitlik on ta märkinud «Viru laulik. Teine hoolsalt läbi vaadatud, keele poolest kohendatud ja uute lauludega rohkendatud trükk. Tartu, 1882.»

Need Kreutzwaldi poolt tehtud parandused on redigeerimisel arvesse võetud.

Redigeerimisel on ennekõike kohandatud ortograafia tänapäeva normidele. Seda on taotletud ka interpunktsiooni alal, kuigi siin on mõnevõrra püütud säilitada Kreutzwaldile iseloomulikke erijooni (sagedane kooloni, semikooloni, hüüumärgi, mõttekriipsu esinemine). Paranduste tegemisel sõnade kokku- ja lahkukirjutamisel on oldud võrdlemisi järjekindel. Palju keerulisem aga on küsimus vormi-, lause- ja tuletusõpetuse küsimuse alal. Eriti raske on see lüürikas, kus sageli kõige vajalikum ligendamine tänapäeva keelevormidele rikub rütmi, meetrumi ja riimi, ja mis omakorda eeldab kas sõnade järjekorra muutmist või sõnade asendamist. Et kõrvaldada tänapäeva keelenormide seisukohast eriti häirivaid väärvorme, on tulnud seda paramatult teha. Need on esijoones juhtumid, kus meetrumist ja riimist tingitult Kreutzwald on kasutanud apostroofi mitte üksikute häälikute ärajätmisel sõna lõpust, vaid sageli ka terve silpide ärajätmisel sõna keskel. Rida sellelaadilisi parandusi on tingitud väärade objektivormide, samuti kongruentsi vigade õiendamisest.

SISUKORD

E. Nirk. Friedrich Reinhold Kreutzwaldi elu ja looming 5

Laulud

Annetuseks	89
Palumine	90
Kõrbes	91
Minu kandlele	92
Tolm ja põrm	94
Enne ja praegu	95
Laulik	97
Rändaja	99
Armastuse pidu	101
Nukker meel	102
Igatsus	103
Möödaläinud aeg	104
Udu	105
Kuupaiste	106
Noormees jõe ääres	108
Sinu pilt	109
Sõjamehe hommikulaul lahingu eel	111
Ma teretan sind, hommik	112
Vahisoldati laul õösi	113
Teejuhataja	114
Kevade	115
Viru laulik	117
Arg kosilane	118
Väljarändajatele	119
Kaljuküngas	121
Ellole	123
Üks laul kullamaalt	125

Rõõmule	127
Leinalaul	131
Kotkas, kass ja emis	134
Lenoora	136
Õnnesoov Tartu suuskoolile	145
Leinaja tütarlaps	148
Sõda	150
Esimene laul	165
Minu pruut	168
Sügisel ettevõetud nõu	169
Priiusele	170
Närtsinud lillele	172
Näe, kuis surm siin pilli puhub	173
Vana aeg oli vaenuaega	174
Eesti lauluanne	177
Vaht Emajõel	179
Koit ja Hämarik	181
Mälestuse leheke	184
Sõber Sachssendahlile ja tema armsale abikaasale	185
Kihluse teretus ja õnnesoov	189
Meie keel	191
Kui teised tuult sõidavad	193
Neiukrants	194
1863 (Mul on, kui peaks veel hilja . . .)	195
Lydia J-le	196
Isamaaul	197
Teretus ja õnnesoov «Sakalale»	199
Vaikne kelluke	200
Kevadeõ	201
Armastuse saladus	202
Kui kaua armastus vältab	203
Sinisilmad	204
Teretus	205
Rändlindude minek	206
Soovitus	207
Sügiselaul	208
Rahvalaul	209
Maikelluke ja lilled	210
Naljakas nõiduselugu	211
Kõrkjalaulud	212
Armujoon	215

Kindel ja kõikuv	216
Arg põgeneja	217
Lühike pettus	218
Ideaalid	219
Troostiks	222
Laulu loomine	223
Mõttelaastud	225
Mõttesalmid	226

«Kalevipoja» *Esiandeks*

(Katkendeid <i>Esiandest</i>)	231
--	-----

Rahunurme lilled

Oh häda neil', kes vaimutuult ei märka	253
Suvi	254
Sügis	256
Vana-aasta viimisel õhtul	258
Sündimisepäeval	259
Kõue müristamisel (Päeval)	260
Kõue müristamisel (Öösel)	261
Kristlastele	262

Lembitu

Sisseminekukuks	267
Viies laul	269
Kuues laul	274
Seitsmes laul	276
Üheksas laul	277
Kümnes laul	278
Üheteistkümnes laul	279
Viieteistkümnes laul	281

«Kasulise Kalendri» kuusalmikuid

«Kasulise Kalendri» kuusalmikuid (aastaist 1850—1873)	285—299
--	---------

Mõistatused

1. Kolmejärguline sõna	303
2. Kahejärguline sõna	304
3. Kahejärguline sõna	305

4. Kahejärguline sõna	306
5. Kolmejärguline sõna	307
6. Kahejärguline sõna	308
7. Ühejärguline sõna	309
8. Kolmejärguline sõna	310
9. Neljäjärguline sõna	311
10. Ühejärguline sõna	312
11. Kahejärguline sõna	313
12—20. (Mõistatusi)	314—316
Mõistatusi	317
Lisa: Fr. R. Kreutzwaldi saksakeelseid luuletusi ja	
ballaade	321
Bibliograafilisi ja selgitavaid märkusi	338
Redigeerimise põhimõtteid	350

TOIMETUSKOLLEEGIUM:

K. Taev (vastutav toimetaja),
E. Säärits, H. Tiidus.

Toimetaja H. Lepik.

Kunstiline toimetaja
H. Vitsur.

Tehniline toimetaja
O. Kasemets.

Korrektorid
L. Saulin ja A. Sepp.

Ladumisele antud 7. VII 1953.
Trükkimisele antud 25. IX 1953.
Trükiarv 10 000. Paber 54:84, $\frac{1}{16}$.
Trükipoognaid 22,25 + 1 lisaleht.
Formaadile 60:92 kohaldatud trü-
kipoognaid 18,3. Arvutuspoog-
naid 13,51. MB-12032. Trükikoda
«Ühiselu», Tallinn, Pikk tän. 40/42.
Tellimise nr. 2494.

Hind rbl. 5.60.

На эстонском языке.
Фр. Р. Крейцвальд.
Стихотворения.

sea.

A-19734
v